ZELENIKA

bei Castelnuovo (Süd-Dalmatien). Eisenbahnstation.

** Pension am grünen Strande. **

Das erste Unternehmen in Süd-Dalmatien, dessen Zweck es ist, den Fremden einen billigen, bequemen, vergnügten und häuslichen Erholungsort für längere Zeit zu bieten.

Das Palais der Pension steht mit dem Fusse seiner Hauptfront unmittelbar im Meere. Die Folge dieser Anlage ist, dass die P. T. Gäste sich in ihrem Privatzimmer zum Bade aus- und ankleiden können und ins Wasser direkt von den Stufen der Pension treten können. Das Bad ist vom Winde geschützt, der Strand seicht und sandig, also ganz gefahrlos. **Das Bad ist gratis.**

Es stehen den P. T. Gästen **Barken** mit und ohne Segel **gratis** zur Verfügung. Die Bocche di Cattaro ist ein sehr grosser, wohlverschlossener Hafen, auf dem zu jeder Zeit und Stunde, ohne jede Gefahr oder Unannehmlichkeit, gefahren werden kann. Die Sommertemperatur ist hier, zwischen Wald und See, angenehm mild.

Fischerei ist für jedermann frei. Die ebenfalls **freie Jagd** ist nur an eine Erlaubnis zum Waffentragen gebunden. Die **grossen Waldungen** der Pension sind mit bequemen Spazierwegen versehen Das Winterklima ist mit dem Neapels gleich.

Die mit allem Komfort versehenen Speise-, Lese- und Konversationssäle, ebenso wie alle Zimmer der Pension haben **freie Aussicht auf das Meer.**

Nach Zelenika gelangt man per Schiff von Fiume oder Triest täglich, entweder auf die Schiffstation Castelnuovo oder mit Uebersteigen in Gravosa vom Dampfboot auf die Eisenbahn, mit täglichem Zug nach Zelenika. (Anschluss sehr günstig, 4 Stunden Fahrt.)

Die Station Zelenika der bosn.-herzeg. Staatsbahnen ist von der Pension bloss 300 Meter entfernt.

Ueber Bosna Brod, Sarajevo, Mostar verkehren täglich Züge direkt nach Budapest und weiter.

Mit ausgezeichneter Küche und Bedienung kostet die Pension per Tag 6 Kronen. Gereicht wird Frühstück, Kaffee oder Tee, Mittagessen, nachmittags Kaffee oder Tee, Abendmahl, Zimmer, Bedienung. Licht; ohne Getränke. Bei Aufenthalt von unter acht Tagen erhöht sich die Pension um 10%. — Auffallend Kranke werden nicht aufgenommen. — Auf Wunsch können die Zimmer im Winter geheizt werden. Keine Trinkgelder. — Badesaison vom Mai bis Oktober.

— Monatswohnungen sind billig zu vermieten. —

ISBN 978-3-00-027003-1

Dr. Magyar Antal u Zelenici

Dr. ANTUN MAĐAR U ZELENICI

U spomen
100-godišnjice smrti
dr. Zoltan Mađar

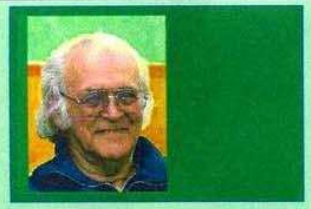

zoltan@magyar.de
www.magyar.de

Dr. Zoltan Magyar rođen je 1928. godine u istom hotelu, kojeg je četvrt vijeka ranije sagradio njegov Djed. Po profesiji diplominženjer arhitekt, studirao je i opštu istoriju, te je promovisao kao istoričar arhitekture. Živi u Njemačkoj i Mađarskoj, a 2007. godine se uselio u jedan toranj svog napuštenog naslijedstva u Zelenici, radi rekonstrukcionog projektovanja. Zgrada se nalazila u vlasništvu Republike Crne Gore, ali u zakonskom postupku povraćaja prirodnoj naslijednoj zajednici. Ovom knjižicom on se odužuje uspomeni svog Djeda, koji nije bio samo najistaknutiji turistički vizionar, već i realni pregaoc za početak turističke privrede u Crnoj Gori.

Oglas, prevod sa mađarskog, 1903

Pansion na zelenoj plaži

Zimsko i ljetnje oporavilište, ZELENIKA blizu Kotora u Južnoj Dalmaciji. Dosežívo željeznicom preko Sarajeva, brodom preko Rijeke.

Klima je zimi blaža nego u Nici ili Kanu. U januaru cvjetaju ruže. U februaru zriju narandže i limunovi. Kupanje u oktobru još uveliko traje i vrlo je zgodno, jer je voda plitka a plaža pjeskovita. Budući da je ova kolonija obuhvaćena ogromnim šumama, vazduh je i ljeti svjež i prijatan.

Potpuna opskrba (pansion) 5 kruna dnevno ⏩ Kupanje bezplatno ⏪ Slobodan lov i ribolov. Bezprijekorna kuhinja i posluga.

Sa detaljnim objašnjenjima rado služi vlasnik.

Antun Mađar

Oglas, prevod sa njemačkog 1906:

ZELENIKA

Kod Herceg-Novog (Južna Dalmacija) Željeznička stanica

* * Pansion na zelenoj plaži * *

Prvo preduzeće u južnoj Dalmaciji, koje ima za svrhu, strancima pružiti pristojno, udobno, zabavno i domaćinsko odmaralište za duže vrijeme.

Palata pansiona stoji svojom glavnom fasadom neposredno uz more. Posljedica ovog položaja je, da se uvaženi Gosti mogu presvlačiti za kupanje u svojim privatnim sobama, pa mogu stupiti u vodu neposredno sa pansionskih stepenica. Kupalšte je zaštićeno od vjetra, plaža je plitka i pjeskovita, dakle sasvim bezopasno. **Kupanje je bezplatno.**

Uvaženim Gostima stoje na raspoloženju **barke** sa i bez jedara, **bezplatno.** Boka Kotorska je vrlo velika, dobro zatvorena luka, po kojoj je vožnja moguća u svako doba i čas, bez neugodnih opasnosti.

Ribarenje je za svakog slobodno. Također **slobodan lov**, vezan je samo za dozvolu nošenja otužja. Po **velikom šumskom imanju** Pansiona postoje udobne staze za šetnju. Zimska klima je ravna Napulju.

Sa svim konforom uređene sale za blagovanje, čitanje i konverzaciju, kao i sve sobe Pansiona imaju **slobodan vidik na more.**

Do Zelenike se stiže brodom iz Rijeke ili Trsta dnevno, na pristanište Herceg-Novog, ili presjedanjem u Gružu sa parobroda na željeznicu, dnevnim vozom do Zelenike (veza vrlo povoljna, 4 sata vožnje).

Stanica Zelenika pripada Bosansko-hercegovačkoj Državnoj željeznici, udaljena je samo 300 metara od Pansiona.

Preko Bosanskog Broda, Sarajeva, Mostara saobraćaju dnevni vozovi direktno do Budimpešte i dalje.

Sa izvrsnom kuhinjom i poslugom, dnevni pansion košta 6 kruna. Za doručak se pruža kafa ili čaj, objed, popodne kafa ili čaj, večera, posluga, svjetlo; bez pića. Pri boravku manje od osam dana cijena se povisuje za 10%. - Upadljivo bolesni se ne primaju. – Po želji, sobe se zimi mogu grijati. *Sezona kupanja je od maja do oktobra.*

– Mjesečni stanovi se izdaju po povoljnoj cijeni. –

Dr. ANTUN MAĐAR U ZELENICI

u spomen 100-godišnjice smrti, dr. Zoltan Mađar

2009

Redakcija:
Dr. Zoltan Magyar
istoričar arhitekture
Lektor:
Jelena-Cica Tomić
profesorica jezika

ISBN 978-3-00-027003-1
By: **B**uch**I**ndustrie **S**tandard**A**gentur **G**ermany
Grosser Hirschgraben 17-21, D-60311 Frankfurt/Main

© All right reserved:
Dr. Magyar, Zoltán - Wielandstrasse 19, D-76137 Karlsruhe. - Email: zoltan@magyar.de

Print:
MK Kopierdienst, Kronenplatz 1 D-76133 Karlsruhe

UVOD

Izgledalo je, prije sto godina, da Zelenika kao meteor upada u topografiju Boke: krajnja željeznička stanica, veliko pristanište, kolski mostovi, razvozni park, skladišta, kasarne, vodovod – sve novo novcato – počela je i privatna gradnja, preduzimljivost, trgovina, zanatlije, gostionice, život... I to u nazad još sto godina učmalom Zalivu, odakle se narod iseljavao – ali se sada počeo doseljavati i u Zeleniku! A nije izostao ni jedan sasvim novi vid privrede – turizam – u markantnoj zgradi novoizgrađenog pansiona, malo po strani, sa pripadajućom plažom, obuhvaćeno tek zasađenim parkom i vlastitim vilama, i sve to pred brdovito-šumovitom pozadinom.

Taj mali turistički raj bio je besprimjeran u ono vrijeme, kada je samo tu i tamo tek bio raštrkan pokoji gradski hotel uglavnom za prihvat poslovnih putnika i za usluge mjesnim građanima. Najbliži turistički centar je bio Dubrovnik, ali i tamo isto tek u nastanku, koju godinu ranije. Prvi turistički vodić Boke Kotorske i okoline, 1906. godine, sponzorisan baš od vlasnika tog pansiona, posvetio je brojne svoje stranice Zelenici, prognozirajući razvoj ovog novog naselja kao za Opatiju – tada isto tek koju deceniju starog vrhunskog pojma za turizam na ovoj strani Jadrana.

Kako danas znamo – ta se prognoza nije ostvarila. Turizam je doduše postao glavna privredna grana ovog Primorja – pa time i Crne Gore – ali bez Zelenike. No nije svrha ove knjižice da analizira razloge tog debakla, nego da podsjeti na jedno vizionarstvo – od prije sto godina - te da ukaže na novu perspektivu: kroz novu rekonstrukciju danas oronule velike kuće, sa karakteristična tri tornja, bez koje se panorama Hercegnovske rivijere i ne može zamisliti. Ali ta ikona stoji tu i kao najstarija hotelska zgrada Crne Gore, pa istorijski baš označava početak najvažnije privredne grane ove mlade države.

Razvoj savremenog turizma na Južnom Jadranu, naime, predmet je XX vijeka. Nešto raniji početak je ograničen na primorje Sjevera - bez Dalmacije - i sa začetkom tek na samom kraju XIX vijeka u Dubrovniku. Budući da je turizam pod jakim uplivom političkih prilika, na Crnogorskom Primorju se može postaviti ova periodizacija:

	1901 – 1914:	turizam privilegovanih
	1914 – 1920:	ratno stanje
	1920 – 1940:	demokratizacija turizma
Turizam XX vijeka:	1940 – 1946:	ratno stanje
	1946 – 1960:	sindikalni turizam
	1960 – 1990:	masovni turizam
	1990 – 2000:	ratno i derutno stanje

Danas, pred kraj prve decenije XXI vijeka, stojimo pred zadatkom da zacrtamo jednu novu periodičnu razvojnu fazu, pa je to i proklamovano: Cilj je prevazilaženje devastacije prirodnih resursa koje donosi masovni turizam. Jer šta sada znači masovni turizam? – još više saobraćaja i puteva, još više pitke i otpadne vode, još više betoniranja i bezvrijedne gradnje. Orijentacija na elitni turizam se sada sparuje sa imperativom za očuvanost i zaštitu okoline – jezgrovitije: na „Trajnost“. Nešto ispočetka: ponovna orijentacija na turističku publiku sa dobrom platežnom snagom. Čini se - barem u Boki – da se u tom pravcu uspješno usmjerio prostor Unutrašnjeg zaliva, praćen čak i Tivtom. Odnosno: baš oni prostori, koje nije bio zahvatio masovni turizam. Sam Herceg-Novi, od Igala do savinske bolnice – čini se – beznadežno je turistički devastiran, pa možda i dalje uglavnom može služiti tek bezprohtjevnom masovnom turizmu, kako je to formulisala Olivera Doklestić, predsjednica Ekološkog društva Boke Kotorske. A uopšte za Crnu Goru, dosadašnje su stanje najjezgrovitije oslikale riječi dekana turističkog fakulteta u Miločeru, Rada Ratkovića: *«Plaže prenatrpane, ulice zakrčene, parkinzi nedovoljni, voda nedostajuća, struja nestabilna, buka - nesnosna, opšti ambijent vašarski».* Jedva je zamislivo, da se Herceg-Novi u dogledno vrijeme može iskobeljati iz ovakvog «budvanskog» stanja. Za razvoj prohtjevnog turizma ostala bi dakle urbano uglavnom već obrazovana Rivijera, dalje od Meljina.

«Primitivni turizam» poslijednjih godina ne može ostati perspektiva Crne Gore. I ministar turizma Nenezić se tako izrazio na kraju sezone 2008, govoreći o suzbijanju «sive» turističke ponude. Jer se time po sebi rasterećuje javna infrastruktura, te ujedno podiže kvalitetni prosjek turističke ponude. Politikom projektovanja i upravljanja sa turističkim tokovima, kao i izgradnjom kvalitetnih kapaciteta - danas je takva potražnja za 30% veća od postojeće ponude! – Crna Gora bi se mogla pozicionirati u kvalitetnoj svjetskoj konkurenciji.

Dosadašnja besmislena koncentracija svega i svačega na rečeni prostor Herceg-Novog, prouzrokovala je, da – istorijski začetni! – turizam u Zelenici uglavnom već propadne oko 1940. godine. Pa do danas i sasvim «posivi». Postepeno zastarjeli i ratom oštećeni Hotel zapušten je i funkcionalno otuđen, a za neku alternativu se dalje niko nije brinuo. No

iz opšte devastacije ovdašnje turističke ponude, sada iskrsava neobična zgrada starog zeleničkog hotela kao dragulj. Kao neka ikona iz sjetnih vremena, prije katastrofa XX vijeka, sa takvom patiniranom izuzetnošću, koja može pružiti iskreno pribježište novo individualizovanom turisti.

Međutim prvi uslov za ovakvu rehabilitaciju je to, da se probudi opšta svijest: kakvu ova kuća po sebi samoj nudi, a i da joj treba odgovarajući ambijent. Neka i ova knjižica posluži tom osvješćivanju. Jer: Početna turistička literatura, od polovine XIX vijeka začeta ovdašnjim oduševljenjem nadvojvode Maksimiljana Habsburgškog, isticala je Herceg-Novi kao najperspektivniju turističku destinaciju tadašnje austrijske „Dalmacije“, u jednom dahu sa Kaštelima kod Splita i sa Dubrovnikom. Posebno zbog izvanrednog prirodnog bogatsva u okolini - i to čak u kontrastu sa „neutješnim“ utiscima Kotora.

Kako se to do danas samo promijenilo!

Osnivač zeleničkog „Hotela plaža“, 1902. godine, dr. Magyar (Mađar), Antal koju godinu ranije doseljen iz Budimpešte, nadovezao se na te, svojevremeno hvaljene prirodne kvalitete hercegnovskog okoliša, naglašavajući u svojim reklamama posebno i ljetnju ugodnost šumske mikroklime. Upućujući time baš na cjelogodišnje vrijedovanje svog preduzeća, jer je tada turističku sezonu tek činila blaga zima primorja, odnosno „produžavanje“ kratkog kontinentalnog proljeća ili jeseni. Na primorje se tada mislilo samo kao na vazdušnu banju, dok morsko kupalište još nije bilo u prvom planu turističkog shvatanja.

Antun je ostao u živoj uspomeni u Boki, ne samo kao prvi zaista aktivni turistički vizionar ovog kraja, nego i kao narodni dobrotvor. A možemo slobodno i reći: bez Antuna Mađara, danas bi Hercegnovska rivijera bila arhitektonski siromašnija. Umro je ravno prije 100 godina, pa neka mu ova knjiga posluži za daljnji pomen

- od njegovih unuka, praunuka i čukununučadi, 2009. godine.

Zelenika 1901.

Ime Zelenika je jednako novo, kao i mjesto označeno tim imenom u Boki... Danas je to viđeno naselje, baš u ovom Zalivu, gdje mnoga staništa pa i cijela naselja bivaju napuštena ili već leže u ruševinama... No baš iz sličnih malih početaka razviše se Opatija i druga svjetski čuvena oporavilišta i morska kupališta... Zelenika je postala omiljeno ljetovalište i zimovalište za one koji trebaju oporavak, naročito oficirima i činovnicima iz cijele Monarhije... Tu se boravi u jednom milom, tihom, povučenom mjestašcu, gdje se časovi dokonosti mogu zaista uživati, mirno i spokojno. Vegetacija je bujna... te je ljetnja vrućina ublažena... a u januaru cvjetaju ruže..

Iz vodića «Bocche di Cattaro und Umgebung». A. Schmalix, 1906

.

Naselje Zelenika, odmah iza prvog tunela u Zalivu, moglo je svojom gustom florom (zelen!) nekad zaista biti privlačno. Bilo je to živo mjesto u usponu. No cesta sad prolazi kroz sam centar, tijesno, među trgovinama i gostionicama, koje nemaju neku turističku ponudu ili kulinarsku naročitost. Preovlađuje sivilo carinarske luke. Zelenika je tek jedno prolazno mjesto. Njen turistički sjaj leži mnogih godina nazad, kada je tu postojao prvi hotel u Zalivu, sa internacionalnom posjetom, ali - taj je stavljen van funkcije. Baš tu se i nalazi najbolje kupalište mjesta, gdje u glavnoj sezoni kupači leže tijesno jedan uz drugog. U blizini su sezonske gostionice, koje stalnim turbo-folkom sve zaglušuju. Gosti su uglavnom srbijanske familije. Isto blizu tunela se nalazi najstariji auto-kamp Crne Gore, utopljen u zelenilo i začudo tih, ali sa minimalnim konforom. Jedan karusel i razni automati za igru služe za nekakvu zabavu.

Iz njemačkih vodiča «Montenegro»: A. Wigand 2006, D. Hölhuber 2007 i M. Plešnik 2008.

Dr. MAGYAR ANTAL (1857-1909)

Ovako pisano po mađarskoj ortogtafiji, ali se on u Boki potpisivao tada službenim italijanskim jezikom i kao Antonio Magyar. Stoga, shvatimo ga sad po domaćem izgovoru ovako: Antun Mađar. Rođen je u Pešti – Budimpešta još nilje bila spojeni grad – 24. marta 1857. godine, (nedavne 2007. navršlo se 150 godina od rođenja) kao prvi ispred dvije sestre. Pripadao je jednom vrlo uglednom srodstvu, opšte poznatom po nadimku Šmidunger. U tada pretežno njemački-jezičnom gradu nešto kao „Kovač-mađar“. Pradjed mu je naime bio kovački majstor, ali djed – takođe kovački majstor – zahvaljujuči bogatstvu nije više upražnjavao svoj teški zanat.

Prvi poznati predak, Benedek Unger – rečeni prvi kovački majstor – spomenut je već kao peštanski poreznik 1736. godine. Kada je primljen u peštansko građanstvo, naveo je svoje porijeklo: sa mađarske teritorije kod austrijske granice. Tamo se valjda i rodio početkom XVIII vijeka, pa je kao kovački momak dovandrovao u Peštu, ostvarivši izvanrednu karijeru do vrhunskog gradskog patricija. Po njegovoj ugaonoj radionici, odmah do gradske kapije iza koje je bila pijaca – trgovački zglob između Balkana i Njemačke – pobočna je ulica nazvana „Unger Gasse“ ili „Magyar utca“, još i danas ulica Mađar. Benedeka su naslijedila dva sina. Starija grana se još više obogatila najznačajnijom gvožđarskom trgovinom Mađarske, te ima potomke danas u Budimpešti, Engleskoj i Njemačkoj. Glavni spomenik njihove djelatnosti je ugledni hotel „Astoria“, baš na suprotnom uglu ulice Mađar. Mlađa grana, sa Antunovim djedom Ferencom Unger, ograničila se na upravljanje naslijeđenih i novosticanih nekretnina u Pešti. Ferenc je isto je imao dva sina, ali je stariji ogranak nedavno izumro, dok su se dvije ćerke udale u rodbinu čuvenih muzičara - Erkelovih. Na Antunovog oca, Đulu (Julius), znatno su već uticala istorijska previranja druge polovine XIX vijeka. Učestvovao je u protivaustrijskom oslobodilačkom ratu 1848/49, pa je morao privremeno emigrirati, studirajući arhitekturu na eminentnoj umjetničkoj akademiji u Minhenu. No nije mogao raditi u struci ni po povratku, u iz Beča pritisnutoj Pešti, gdje se razvio oštar nacionalni otpor, što je Đula posebno izrazio promjenom prezimena: od 1861. godine – Magyar! Poslije austro-ugarskog političkog sporazuma 1868, počeo je eksplozivni razvoj Budimpešte, u što se Đula uključio nekretninskim transakcijama, dospijevši u vrhunski sloj mađarskih poreznika. Jedna kćer mu je udajom stekla titulu barunice.

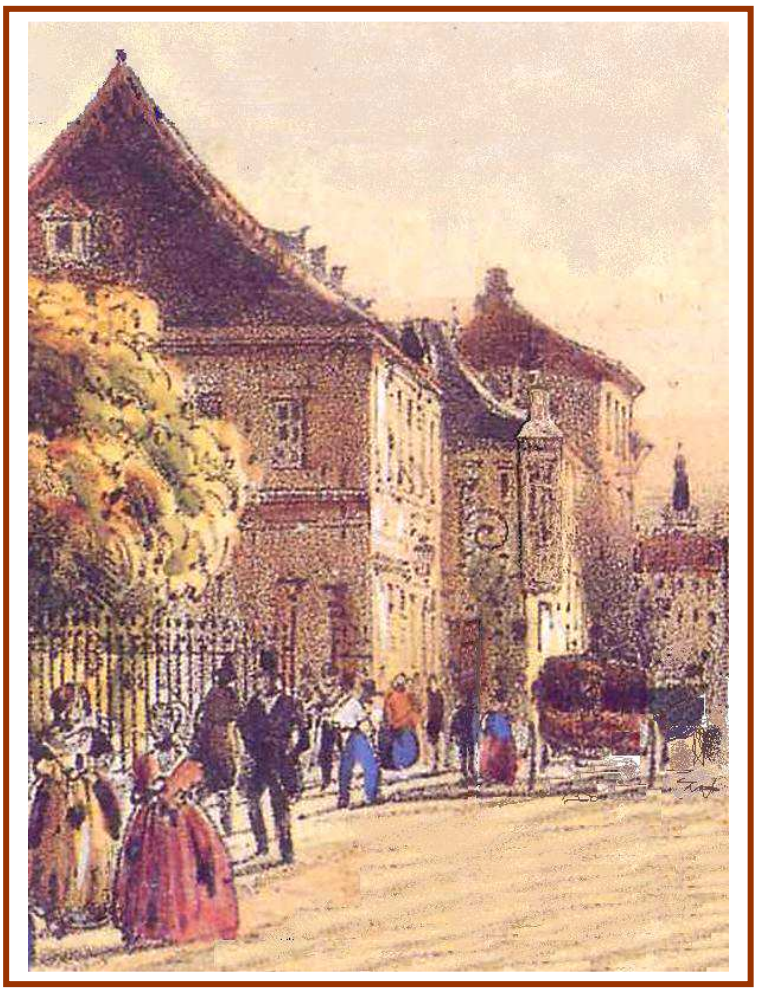

Peštanski detalj 1840-ih godina.

U prvom planu negdašnja kuća na mjestu današnjeg hotela «Astoria». Iza ove pobočna ulica Mađar (ili Unger-Gasse), sa ugaonom kućom iste familije – prodata oko 1870. Tu je bila negdašnja kovačnica. Danas i na tom mjestu stoji jedna novija zgrada.

O Antunovom djetinjstvu i ranijoj mladosti ne znamo ništa neposredno. Porodične prilike mu sigurno nisu bile najharmoničnije. Otac mu je bio tvrd poslovan čovjek, ugrožen velikim berzanskim krahom 1873, iz čega se iskobeljao nemilosrdnim radom, bez naročitih društvenih ambicija. Mati, Marija, isto iz jedne vrlo dobro stojeće peštanske – ili budimske? – građanske familije, naprotiv, imala je jake društvene ambicije – što je tada značilo približavanje plemstvu. Antun, ili Toni kako su ga od milošte zvali, bio je karakterno suprotan ocu, više osjećajan, o čemu svjedoče i neke sačuvane, sigurno mladalačke bilješke. Evo nekoliko primjera:

> *Najljepša vjera je rodoljublje... Jadna domovino, dokle će još trajati ovo tvoje razdoblje, kada se boriš za svoj ustav* (politički najkasnije oko 1865.)... *Možda i ne postoji druga zemlja, koja je naklonost svog vladara platila sa toliko krvi, kao naša jadna domovina... Tuga lakomislenog čovjeka sa iskvarenim srcem, ne izaziva bol, ali njegova radost ne donosi ni sreću... Skromnost je za dušu isto, što i vazduh za tijelo... Prećutana istina jednako kvari svaku ljubav, kao i izgovorena laž... Ova riječ volim te, kad naiđe na odjek, postaje najsvetija zakletva, za to se vezuje poštenje a sa time i život...*

Nema sumnje, da je ovakve misli shvatio najozbiljnije i do kraja života. Peštanska rodbina ga se isto sjeća kao čovjeka fine, suptilne duše, bio je vrlo osjećajan, sabirao je leptire i okružio se pticama. Nije dakle začudo, da se našao u opoziciji sa ocem, odrekao se čak i njegovih zadovoljstava, duvana i pića, što je i do danas ostao opšte familijarni običaj. Sve u suprotnosti sa Đulom, koji se našao u zavadi i sa svojom suprugom. Antun je, kako ćemo i vidjeti, postao majčin sin.

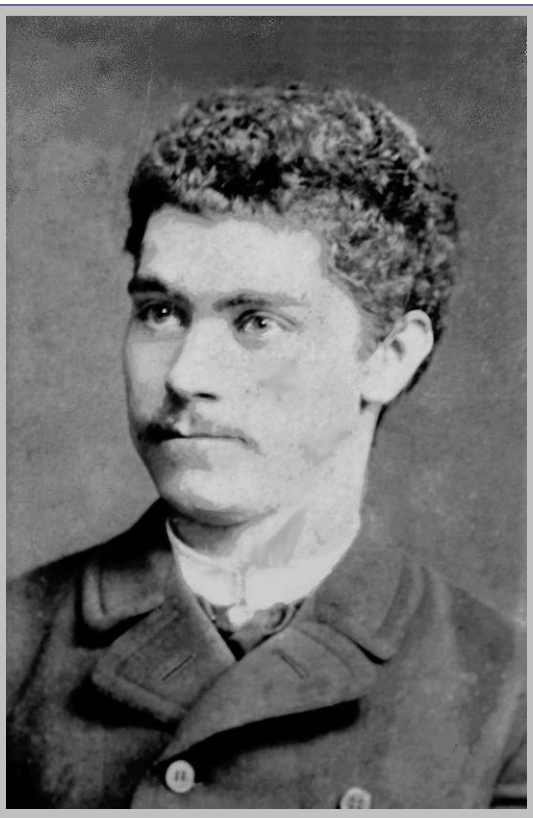

Magyar Antal

Poslije gimnazijskog školovanja, upisao se na budimpeštanski tehnički univerzitet, po svoj prilici na arhitekturu, ali je najzad završio pravo – tada društveno uglednije zvanje. Neko vrijeme je bio nezaposlen, izdržavan od roditelja, a od 30. novembra 1883. otprilike do aprila 1890. našao se u VIII odjeljenju Ministarstva odbrane, kao pripravljač sa 800 forinti godišnje plate.

Stvarno je međutim imao na oku vojnu karijeru, za što se izgleda vrlo sistematski pripremao. Antun je pristupio vojnoj obavezi kao jednogodišnji dobrovoljac, 20-og novembra 1875, i to o vlastitom trošku. Time je imao pravo za izbor jedinice: Carsko-kraljevski „Baron Lenk“ 5. artiljerijski bataljon, stacioniran u Pešti, gdje je pohađao kurs završivši ga sa ocjenom „podesan“. Zatim je nekoliko puta vršio baterijsku službu, a učestvovao je na jahačkom kursu. Imenovan je 1. novembra 1876. za rezervnog potporučnika. I tada se Antunu pružila prilika da učestvuje u ratu, u Bosni, koja je pripadala „bolesnom čovjeku na Bosforu“, nesposobnom da savlada stalne pobune. Turska je dakle pristala, da tu Austrija zavede red. Austro-ugarska armija je 29. jula 1878. prešla Savu, da bi se u dvije kolone, dolinama Vrbasa i Bosne, probila do Sarajeva. Glavni grad Bosne – ogorčeno se branivši – zauzet je 19. avgusta, ali Austrijanci nisu ni cijelim putem bili u stanju smiriti ustaničke Muslimane. Na što je car Frano Josip 20-og naredio mobilizaciju novih snaga „za spašavanje vojske koja se nalazi u Bosni“.

Antun je bio mobilisan 25. avgusta u tešku artiljerijsku jedinicu br. 5/V, pri XXXI pješadijskom odredu, u okviru 4. armijskog korpusa. Pristupio je svojoj jedinici u Osijeku ili Vukovaru. Prelaz preko Save počeo je 14-og septembra, ali su se ustanici povukli bez borbe. Pravac napada bilo je Brčko, čime je ovaj pokret oslobodio pritisak na Doboj, jer su se ustanici povukli u pravcu Tuzle, da bi izbjegli zaokruženje. XXXI odred je stoga dobio naređenje da isto skrene put Brčkog, ostavivši samo dvije čete kod Dobrovice. Brčko je zauzeto krvavom borbom, u čemu je učestvovala i artiljerija. Doduše sa malo uspjeha, zbog neprohodnog terena. Znamo međutim da Antun nikako nije učestvovao u borbama, biće dakle da je ostao kod Dobrovice. Po zauzeću Brčkog, kolone su se uputile u unutrašnjost Bosne, prije svega na Tuzlu, protiv centra otpora u istočnoj Bosni. Usput je bilo borbi, ali se grad 26. septembra mirno predao. Poslije čega je pacifikovana sva istočna Bosna.

Antunovo kretanje može se približno rekonstruisati iz literature, u prostorima Zvornika, Vlasenice i Kladnja. Ali možemo zamisliti i to, da je našao načina da dospije do Sarajeva. Kako li je sve to doživio taj zapadnjački kultivisani oficir, u ovom balkanskom ćošku nekad močnog osmanlijskog carstva? Slovenskim jezikom govoreće brkajlije, pod čalmom i u opancima, sklanjali su se pred njegovim konjem po tijesnim putevima; a u neobično glasnim čaršijama turski su trgovci u širokim crnim gaćama i vezenim prslucima, sa crvenim fesom i kićankom na glavi, nudili divne bakrene predmete, ćilimove i drugu nikad viđenu robu. Antunu se dopao jedan bogato izrezbareni, tamno bajcovani stolić za kafu, sa jednakim hoklicama Još ih imamo. Ali je i na ove orijentalne ljude ostavila dubok utisak ta dobro ishranjena, disciplinovana vojska onog drugog cara, koja je nastupila stopama loše odjevenog askera i razbarušenog bašibozuka.

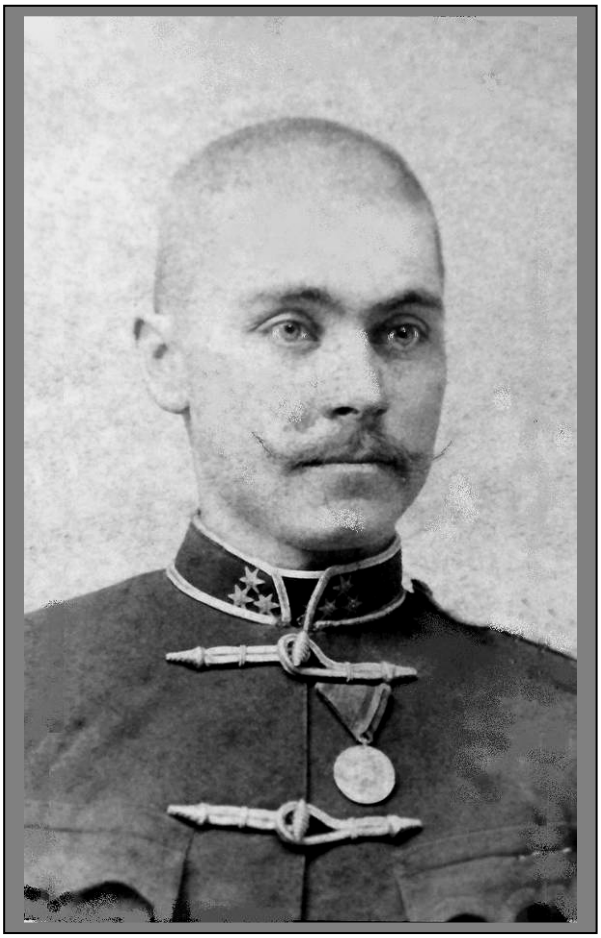

Dr. Antun Mađar,
rezervni artiljerijski poručnik
sa spomenicom bosanskog pohoda

U ovom „zaboravljenom ratu“ Antun je učestvovao do 16. novembra. Navodno su ga otpustili zbog slomljene ruke, uslijed prevrtanja nekih kola. Uz dobru ratnu kvalifikaciju dobio je i spomen-orden tog pohoda. Zatim se dalje podizao, još po stepenima rezervnog oficira. 1-og novembra 1883. unaprijeđen je za poručnika, po baterijskoj službi prilikom jednog budimpeštanskog manevra. Najzad 31. decembra 1885. premješten je u 2. domobransku husarsku eskadru. Nešto sasvim naročito! Husari – laka konjica isključivo sa mađarskom momčadi – smatrana je uvijek kao nacionalno najelitniji vojni rod. Pošto je Antun sa „odgovarajućim“ uspjehom završio potrebni kurs na čuvenoj budimpeštanskoj „Ludovika“ akademiji, uz intenzivnu praktičnu službu – bio je četni komandant kod Šegešvara a djelovao je i u drugim mjestima - 1. maja 1890. je proizveden za aktivnog kapetana II klase u Marošvašarhelj (mjesta u Erdelju – danas Rumunija), u 9. domobransku husarsku eskadru. Ovim putem je i Antun postigao isto, kao i njegova sestra. U svojoj 33. godini uspon u svojevremeno najotmeniju društvenu sredinu – izjednačenje sa plemstvom.

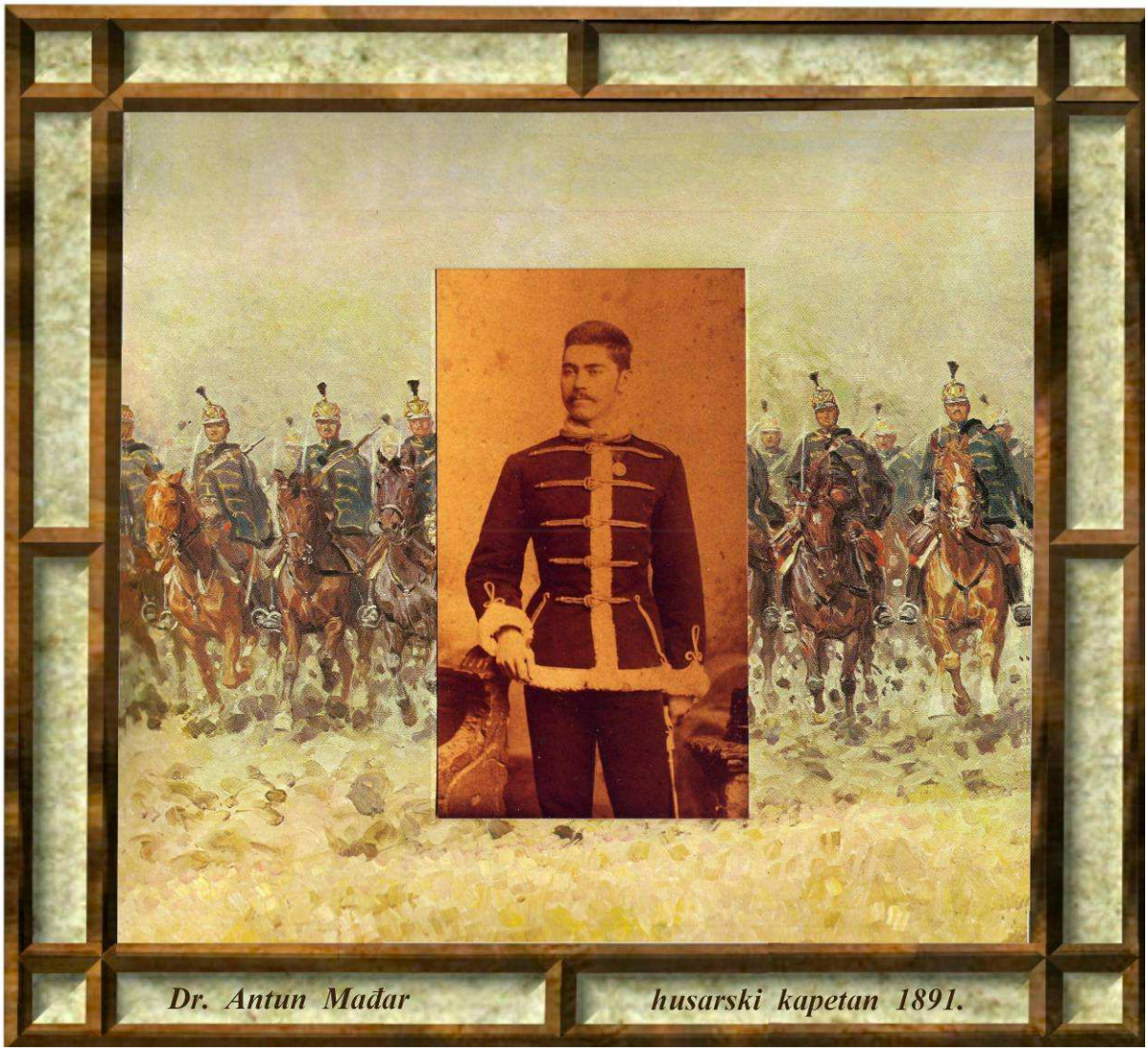

Ali, prije no što nastavimo Antunov životopis, vratimo se časkom još u njegovu ministarsku kancelariju, gdje je on sada otkazao službu. Šef mu je bio Mano Jaczko, ministarski računski savjetnik, sada već i Antunov tast. Kako god, između njegove kćeri, ljepotice Ide i Antuna, razvila se tiha i suzdržljiva ljubav, koja je urodila brakom 17. jula 1886. Rodbinske veze sa u sjevernoj Mađarskoj (danas Slovačka) udomaćenom Jacko rodbinom, bile su dosta intenzivne do prvog svjetskog rata, zatim su zamrle, samo je još Idin brat dolazio u Zeleniku, dok je bio živ. Iz braka Antuna i Ide rodilo se dvoje djece (još dvoje u Zelenici rano umrli): Adorjan - dobro poznat u Zelenici - i Ida udata Baumann, otselila se u Split i zatim u Rijeku.

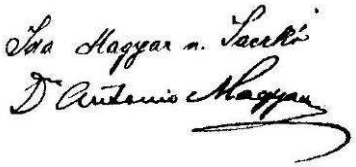

Bračni par 1891.
Sa kasnijim potpisima
u Zelenici:
"Ida nata Jaczkó
Dr. Antonio Magyar"

Još mladu porodicu je Antunova nova služba odvela u Erdelj, gdje su živjeli na velikoj nozi – kako je i priličilo stečenom društvenom statusu. Držali su saone i kočije, sa četiri lijepa crna hata, sjećamo se još i njihovih imena. Konji su imali bogatu opremu, ukrašenu dugim trakama i srebrenim zvjezdicama, a za saonu sa brojnim zvončićima i zvečkama. Ako su se negdje izveli, obično je upravljao sam Antun, a kočijaš – crno livriran sa srebrenim širitama – sjedio je po strani. Bio je to ustvari njegov posilni, određen samo za konje, a imali su i drugog posilnog za domaćinstvo. Antunova plava husarska dolama i atila, bili su ukrašeni zlatnim širitama, a atila iznutra obložena ničim drugim nego labudovim paperjem. Njegov crveni čakov, isto sa zlatnim širitama i sa kićankom od konjske dlake, stajao je na Idinom ormaru još i u Zelenici, sve do kraja njenog života 1936. godine.

Sačuvan je Antunov crtaći album, sa vješto rađenim pejsažima, najvše iz Erdelja, ali i sa drugih putovanja, po donjem Dunavu i Alpima, zatim iz Trsta, San Rema i Rivijere, pa iz Sorenta, a na kraju i iz Zelenike. Znamo da su jednom putovali u Napulj, samo zbog erupcije Vezuva. Bili su i u Parizu na svjetskoj izložbi 1900. godine, i zabavljali se u Mulen Ružu.

Posjećivali su i sina, kojeg su poslali na umjetničko obrazovanje u Rim i Firencu.

Antunov lični i karakterni opis vojno je arhiviran. Tjelesna visina mu je bila 66 cola, što se smatralo visokim stasom, bio je vitak i istreniran, podesan za sve mirovne i ratne vojne prohtjeve. Kosa mu je bila svijetlo-kestenjasta. Na fotografijama se vidi izvjestan uglati lik, višestruko karakterističan i za Unger-rodbinu. Već je u mladim godinama govorio tri jezika: mađarski, njemački i francuski, potom je naučio još i talijanski i srpskohrvatski. Svirao je klavir, sačuvane su mu note Betovenovih sonata.

Dalje je okarakterisan kao hrabar, izdržljiv i dobar jahač, a imao je svog dobrog konja. Karakterno čvrst, veseo, sangviničan; no kasnije su ga smatrali ozbiljnim, sa izvrsnim duševnim osobinama. Bio je marljiv sa odgovarajućim rezultatima, a nastojao je proširivati svoja znanja. Ponašanje otvoreno i disciplinovano, u druženju prijazan i predusretljiv. Dobar je drugar, ali navodno bez uticaja, jer je skroman i suzdržljiv. Po drugom mišljenju, to je značilo naročitu pažljivost, čime je dobro uticao na drugarstvo, jer je bio vrlo vaspitan i kretao se u odabranom društvu. Isto po prethodnom mišljenju, bio je vrlo tolerantan prema podređenima, sa potonjom ispravkom, da je sa odgovarajućom strogošću održavao disciplinu, ali se i brinuo za svoje podređene, uživajući njihovo povjerenje. I sin mu je govorio o Antunovoj pravednoj strogosti. Za raniju artiljerijsku službu mu je priznato dobro vojničko znanje i odgovarajuća manevarska vještina, a potom je važio kao dobar husarsko-četni komandant. Na terenu se brzo i sigurno orijentisao, uz izrazitu snalažljivost. Bio je upućen u način uvježbavanja momčadi, kao i u ujahivanje novih konja. Na kraju, okarakterisan je i kao dobar magazinjer i podesan za kancelarijske poslove.

Jer, Antunovo zdravlje se pokvarilo u Erdelju. Zbog toga nije mogao učestvovati u jesenjim manevrima 1891. godine, a otpušten je na bolovanje od 10. avgusta naredne godine. Ta bolest „catarhus laryngis et otitio media chronica“ – oboljenje grla i hronična upala srenjeg uha – prelomila mu je karijeru u 35-oj godini života, a dalekosežno je odredila i sudbinu familije Mađar. O istoriji bolesti bataljonski ljekar je zapisao u januaru 1893: Antun je nepažnjom 1891. prostrijelio svoju desnu nogu, bolovao je u avgustu-oktobru, u aprilu 1892. imao je već probleme sa grlom, a u avgustu je počela i bolest uha. Otpustili su ga na bolovanje do 6. januara 1893, za koje se vrijeme liječio u Dubrovniku. Pa sad da stanemo časkom: Dobro nam poznati dubrovački ambijent u tim jesensko-zimskim danima, mora da se neizbrisivo urezao u Antunov prijemljivi duh.

Ali, po povratku mu se dalje pogoršavalo stanje. Oba ušna bubnja su odebljala, nebce i gušna kožica su se pokazali zaraženim – do ustaljene hroničnosti. Time je Antunu oduzet izgled na svako unapređenje, vrijednovan je samo za „održanje ranga“, a 1. je marta 1893. penzionisan: kao registrovani oficir nesposoban za aktivnu službu, odnosno, u slučaju mobilizacije podesnog za kancelarijsku službu neke više komande.

Time je zapečačena Antunova dugo godina pripremana karijera. Napustio je Erdelj, ali se nije vratio sasvim u prijestolnicu, nego samo u blizinu, u selo Albertfalva (danas stopljeno u južni Budim). Tu je vazduh bio čist i klima neobično blaga, zato se Antun ovdje i smjestio sa porodicom, zakupivši jednu kuću. Zadržao se približno samo jednu godinu, baveći se voćarstvom i peradarstvom – i šetnjama. Sve u skromnim okvirima. Dva konja i saone su prodati, a sa preostalom zapregom su ponekad otišli u grad, da se ipak pokažu na korzou. Ili da učestvuju u godišnjoj cvjetnoj paradi. Ostala je i jedna anegdotska uspomena. Primijetili su da u dvorištu nestaju breskve sa drveća, neko je noću dolazio da krade. Antun razape crni konac među to drveće, a na kraj – u kući – objesi preostalu konjsku opremu sa zvoncima. I zaista, već naveče se bučno sruši ta naprava. Antun na to iziđe na terasu i dvaput opali iz pištolja u vazduh. Lopovi su sa lupom pobjegli preko tarabe, a voće zatim više nije nestajalo.

Ali te zime mu se zdravstveno stanje još više pogoršalo: mogao je govoriti samo šapćući a na desno uvo je počeo ogluvljivati. Ovakav život nije mogao biti rješenje za čovjeka u najboljim godinama, i inače u punoj snazi. Sazrijevala je sudbinska odluka, poduprta i ljekarskim savjetima. Odseliće se iz Mađarsake, tamo u Dubrovnik, u slani morski vazduh – što dalje na jug.

Godina 1894. se približavala ljetu, kada se familija našla sa svim prtljagom na peronu Istočne stanice u Budimpešti. Kada je voz u oblaku pare krenuo ispod širokog staklenog krova, možda nisu ni mislili na to, da sada zauvijek odlaze. Da niko od njih neće biti pokopan, tu blizu, u grobnici davno pokojnog Ferenca Ungera.

Stigavši brodom iz Rijeke u Gruž, smjestili su se odmah u luci, u Hotel Petku. Potom su unajmili jednu kuću sa vrtom smokava i naranadža. Bila je to vila Gračić. Kupili su i barku, kojom su skoro svakodnevno odveslali do plaže Lapada. Tada tamo još nije bilo ničeg, samo jedna ruševna kamena zgrada. Antun je ubrzo sasvim ozdravio, ali, držao je da će mu se bolest opet povratiti u Mađarskoj. Sigurno mu nije ni teško pala

odluka, da se zauvijek nastani u ovom prijatnom kraju. Htio je kupiti onu ruševinu na Lapadu, ali žena mu se usprotivila: Neće onamo „Bogu za leđa“, gdje nadaleko nema ničeg i ništa, sem pijeska i neprohodne makije... Znamo: samo za jednu kratku deceniju kasnije, šta se počelo zbivati na Lapadu!

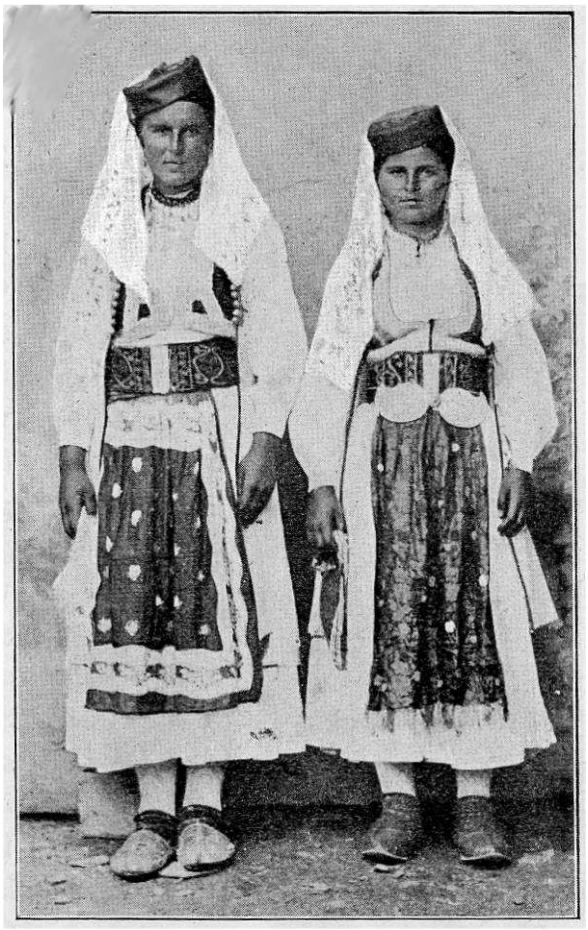

Seljanke iz okoline Herceg-Novog

i kotorski mornari oko 1900.

Ali, u međuvremenu Antun se oduševio za nešto drugo. Prilikom jednog izleta brodom – upoznao je Boku. Ostao je sasvim opčinjen prirodnom ljepotom tog, tada životno još učmalog, ali folklorno tako živopisnog pa ipak sasvim nepoznatog zaliva. A u svemu tome Perast! – sa svim onim ruševinama nekad raskošnih palata. Ali ga je žena i otud odvratila: neće u takav „mrtvi grad“. Najzad, došli su do sporazumnog cilja. Blizu Herceg-Novog, pri obali brdskog sela Sasovići, Radimiri su iz Dobrote prodavali svoje veliko imanje, sa brežuljkastim bujnim šumama – zvanim Umac – ukupno blizu 10 hektara i sa jednom kućicom pri plaži. U susjdestvu su još stajali i stari dvori Rapovaca, koji nisu bili za prodaju. Iza tih kuća se provlačila uska, prašnjava cesta, koja je dalje uz obalu premošćivala močvarne potoke, dodirujući zatim nekoliko kuća u zaseoku Zelenika, zvanog svakako po tim zelenim močvarnim vodama.

Kupovinom imanja na Umac, familija se 1895. godine preselila iz Dubrovnika u Meljine, zakupivši stan u staroj kući Ožegovića. To doseljenje, velika kupovina i gradnja nove vile – rušenjem one kućice – urodile su odmah legendama. Jasno: Antun je pronašao jedno davno traženo blago na Umcu. Budući da je Meljine uvijek bilo značajno sidrište Herceg-Novog, nekada je jedan turski pomorac otud otišao do Umca, noseći sa sobom svoje blago. O povratku su ga dočekali u šumi Lalovine, ubili ga, ali blago nisu našli kod njega. Zakopao ga dakle u Umcu. Pa su tamo ljudi noću često riljali, ako se nisu baš plašili Turčina, koji je u vidu crnog jarca i dalje sa Lalovine čuvao svoje blago.

Druga fama odnosila se na skorašnju gradnju željeznice, koja je tunelom pod Lalovinom, preko Umca, trebala da završi na vještačkoj platformi zasijecanjem čitave jedne brdske strane. Da je Antun to tako isposlovao audijencijom kod cara Frana Josipa, svrhom svog hotela, umjesto krajnje stanice u Meljinskom polju. Dočim, u bečkom arhivu nema traga takvoj audijenciji, a željeznički planovi – rađeni mnogo prije Antunove hotelske ideje – u zagrebačkom Hrvatskom arhivu, bezalternativno predviđaju zeleničku gradnju. Zajedno sa tehničkim izravnanjem nasipa za pretovarnu luku i melioraciju onih malaričnih močvara.

Sigurno je međutim, da je poslije kupovine imanja, otkup zemljišta za prugu bio znatan prilog za Antunova preduzeća. Sa druge strane, kupovinu imanja mora da je u znatnoj mjeri omogučio Idin miraz, jer je kupovni ugovor – novembra 1897 – potpisala ona, a i građevinska dozvola za vilu isto glasi na njeno ime. Štaviše još i poslije Idine smrti, ostali su djelovi imanja upisani na njeno ime.

Gradnja nove priobalne vile ugovorena je 4. maja 1898, a preduzimači su isplačeni sa 6028 forinti narednog februara. Bili su to Vaso Simov Ćurić i Velimir Stevov Rostović, zajedno sa nepismenim očevima.

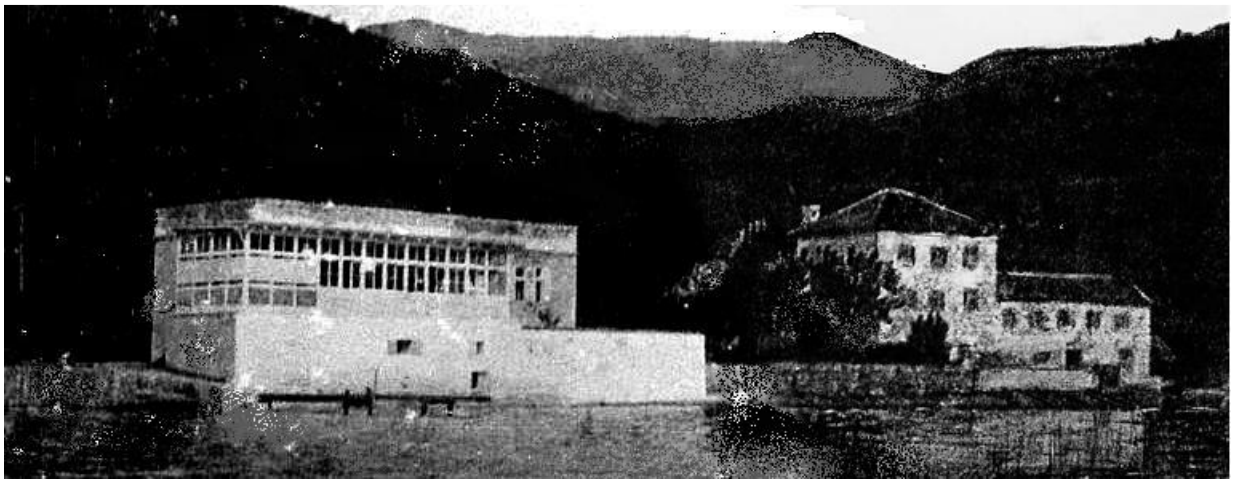

Vila Mađar pod Sasoviće i dvori Rapovaca, oko 1900. godine

Istovremeno je izdata preddozvola za gradnju još jedne vile u zaleđu. Nije poznat datum preseljenja iz Meljina na imanje. Po svoj prilici bilo je to 1899. godine, po završetku gradnje, odnosno obzirom i na dobijanje zavičajnog prava, što je Opštinsko viječe u Kotoru 11. februara 1900. „jednodušno“ izglasalo. S time, što je Antun dobio i austrijsko državljanstvo, povrh mađarskog.

Nova vila je izgledala neobično moderno, moglo bi se reći da je prednjačila pred kasnijim modernizmom, kad to ne bi bila više jedna slučajnost. Antunove kasnije gradnje naime nisu više tako izgledale. Treba svakako istaći, da su sve te gradnje u Zelenici vršene po idejnim crtežima Antuna. Što znači, imao je prirodan arhitektonski dar, ili pak podlogu od koje godine studija arhitekture (naslijedio sam njegov lenjir-glavaš!). Ali na svaki način, bio je arhitektonski obdaren. Njegovi planovi – sem jedne male kućice za poslugu, nisu sačuvani, ti crteži naravno i nisu mogli neposredno služiti za gradnju. Izvedbene planove radili su mu ovlašteni graditelji.

Moderni oblik nove vile proizilazi svakako iz hitne gradnje, a taj utisak još pojačavaju ravni krov i asimertičnost velike, zastakljene verande. Drugim riječima, kuća je otvorena ka morskoj panorami. U prizemlju je bila kuhinja sa sobom za služavku, ostava i štala za perad. Na sprat su vodile vanjske stepenice, pravo u verandu. Otud je bio pristup u veliku trpezariju, po strani sa salonskom nišom. Na kraju verande terasa i ulaz u spavaonice. Kroz jednu spojnu sobu se moglo stupiti u roditeljsku sobu, a obije su imale spavaće niše. Kroz verandu i preko terase sve su prostorije, sem niša, uživale pogled na more. Time je plan osnove bio razbijen, sa međusobno prelivajućim prostorijama, dakle također „moderno“.

Prvi gost nove kuće bila je Antunova majka. Spomenute su već njene društvene ambicije, pa nema sumnje da je ta energična žena „trimovala“ i Antunovu vojnu karijeru, znajući i to, da je u rodbini imala dva generala. Sad je bila opet tu, uz svog sina. Sjedeći na verandi posmatrali su usidrenu jahtu „Njegovog visočanstva guvernera Dalmcije itd.“, pa je ispričala ovo: Prošle godine se čamcem došetala do iste jahte, gdje je, u odnosu na uniformisanu osobu što se sa broda zagledala u dame u barci, mađarski izgovorila „Baš me briga što nas ta baba posmatra“. Antunova reakcija na ovo vrlo je karakteristična: Dopisom Ministarstvu odbrane odrekao se svoje penzije i mađarskog državljanstva – radi satisfakcije. Predmet se povlačio pet godina, dok nije sređen „posrijedovanjem“.

No ova je vila, na izvanrednom položaju, i inače počela privlačiti brojne goste iz Budimpešte, ne samo rodbinu nego i prijatelje, da koriste tu lijepu priliku za „prijazni“ odmor. Tim prije, što je otpalo i daleko zaobilazno putovanje preko Rijeke, zahvaljujući „Bosanskoj željeznici“, pravo iz Budimpešte, od Slavonskog Broda preko Sarajeva – neposredno do kuće. Od ljeta 1901. godine, Zelenika je postala najjužnija željeznička stanica prostrane Dunavske monarhije. Ime stanice, po nekakvoj odluci austrijske birokratije, bilo je ustvari pogrešno ispisano na staničnu zgradu, koja je stajala u kufinu Sasovića. Zaseok Zelenika pripadao je naime selu Kuti. Sasovićani su se bunili, obrativši se i Antunu, da svojim ugledom interveniše. Ali on je samo mudro gunđao i nije makao ni prstom. Neka samo stoji to lijepo ime. Tako je počelo fiksiranje imena Zelenika, koje je na geografskim kartama uskoro sasvim potislo imena matičnih sela.

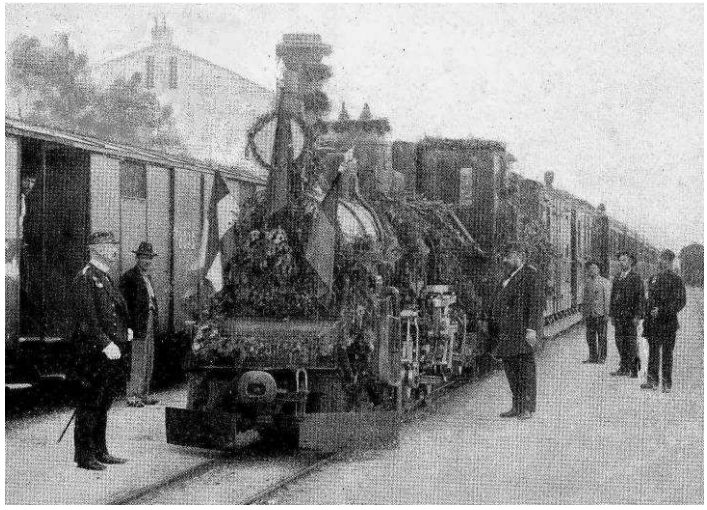

Prvi voz 1901

Poslije svega ovog, Antun se zamislio: Gosti su se već navrzli ovamo, i inače su tu dobre društvene veze sa Budimpeštom, tu je i nova saobraćajna mogućnost ka ovom prelijepom ali nepoznatom kraju, šta leži dakle drugo na dlanu, nego da se to izvrjednuje, da se gostoprimstvo i naplati?! Bilo je doduše svratišta za putnike u okolini, ali samo u

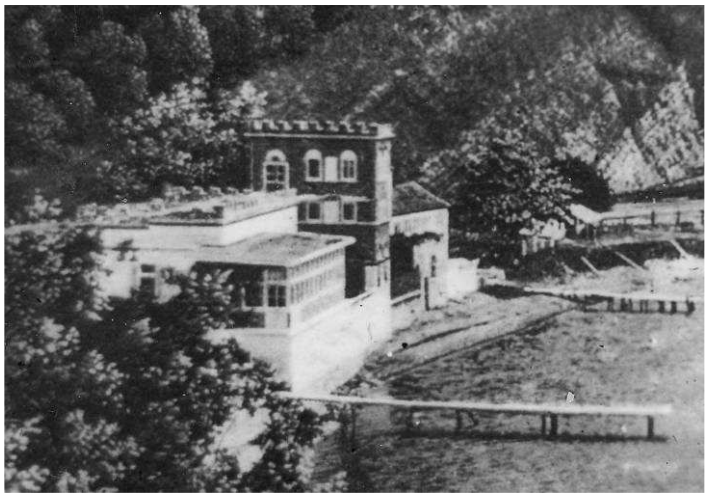

Dogradnja prvog pansionskog tornja i ugostiteljska dozvola 24 11 1902.

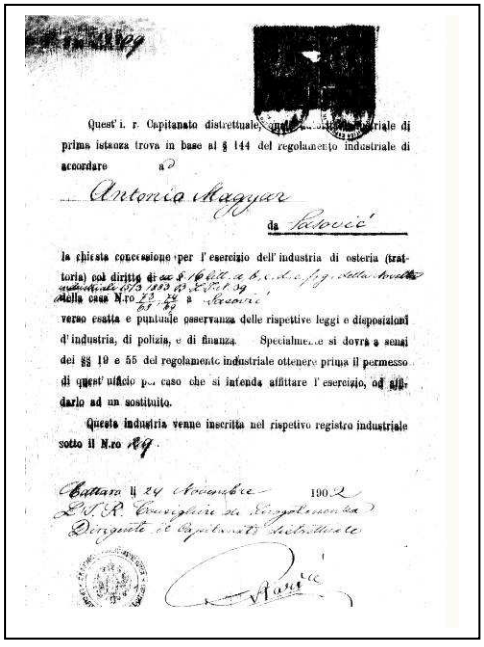

Quest' i. r. Capitanato distrettuale, [redacted] riale di prima istanza trova in base al § 144 del regolamento industriale di accordare a

Antonio Magyar

da Sasović

la chiesta concessione per l'esercizio dell'industria di osteria (trattoria) col diritto di [illegible] della casa N.ro 73/74/69 a Sasović verso esatta e puntuale osservanza delle rispettive leggi e disposizioni d'industria, di polizia, e di finanza. Specialmente si dovrà a sensi dei §§ 19 e 55 del regolamento industriale ottenere prima il permesso di quest' ufficio per caso che si intenda affittare l'esercizio, od affidarlo ad un sostituito.

Questa industria venne inscritta nel rispetivo registro industriale sotto il N.ro 29.

Cattaro li 24 Novembre 1902

L. I. R. Consigliere di Luogotenenza
Dirigente il Capitanato distrettuale

poslovno privlačnim mjestima, ali nigdje takvih, koja bi služila turističkoj dokolici. Kako je to Antun vlastitim putovanjima sam iskusio. Ideja, da se u ovom sasvim zabačenom mjestu pokrene čista turistička ponuda, bila je još prava vizija, pa se praktična Ida i nije naročito oduševila. Rekla je, da se ona u tome ne želi aktivirati, osim reprezentativne uloge kućne domaćice.

Antun se dakle prihvatio posla. Prije svega, trebalo je stvoriti gostinjske sobe. Dogradio je uz vilu jedan toranj sa prizemnim trijemom i sa tri etažne sobe. A taj je toranj već sasvim oblikovan po Antunovom sanjarskom shvatanju. Romantična tvrđavska kula, ali bez određenog stila: crvena ciglena građevina sa različitim prozorima, ima velike otvore u prizemlju, suprotno srednjevjekovnim utvrđenjima. Zatim on pribavi ugostiteljsku dozvolu, koju je kotorska vlast izdala 24. novembra 1902. pod broj 2309, talijanskim službenim jezikom, kao *„concessione per l' esercizio dell' industria di osteria (trattoria)“*. Tog dana je dakle osnovan budući zelenički hotel, kog je Antun sad nazvao *„Pension am Grünen Strande*“[*]**)**, a kojim je budimpešanski dr. Antun Mađar tog dana postao i zasnivač moderne turističke privrede u današnjoj Crnoj Gori.

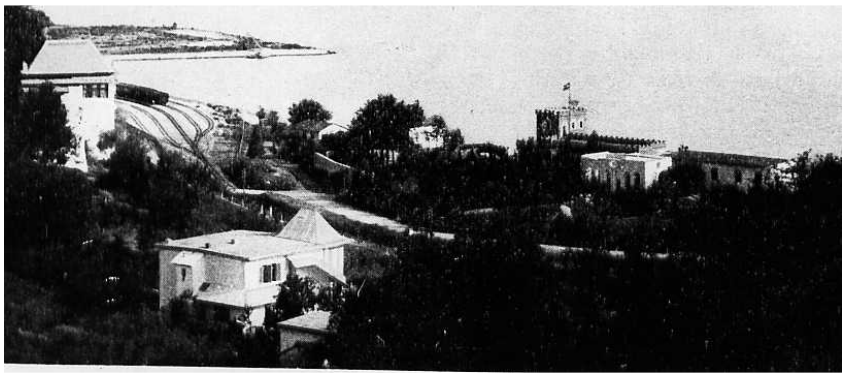

Gradilište krajem 1903. godine i istovremeni oglas u Budimpešti.

«Pansion na zelenoj plaži» je odmah počeo poslovanje punom kućom. Štaviše, bilo je gostiju već pred proljetnu sezonu, i to jedan vrlo eminentan: Petar Karađorđević. Ostao je u sjećanju, jer je uskoro zatim, krvavim atentatom u maju 1903. postao kralj Srbije. Tojest, još nije bio kralj prilikom tog svraćanja u novi Pansion. Kretao se ovuda kao zet knjaza Nikole crnogorskog, valjda u posjeti manastiru Savine. Njegov otac Aleksandar je svojevremeno bio egzilant u Budimu, pa je Petar navodno i govorio mađarski.

[*]) «Landgasthof zum Grünen Strand» - skoro istoimena gostionica kod grada Lübbenau pri rijeci Spree, u istočnoj Njemačkoj, postoji od 1879. godine, stalno pod upravom poridice Moshake. Pod naslovom «Am grünen Strand» je o tome objavljen roman (Hans Scholz), koji je 1957. adaptiran kao radio-igra, a 1960. i kao vrlo gledana televizijska serija.

Nažalost, nema neposrednih dokumenata o poslovanju Pansiona za Antunovog života, sem reklamnih oglasa, dva opširna izvještaja u budimpeštanskom ilustrovanom nedjeljniku „Vasárnapi ujság“ i u drugoj literaturi. A prema nekim familijarnim sjećanjima, u svemu, treba da je poslovanje bilo vrlo elegantno, jer su se gosti služili srebrenim priborom, a rezervaciona pisma su čak konsultovana sa prisutnim gostima. Ako je

Pansion na zelenoj plaži oko 1905. godine i dvije nove vile u pozadini

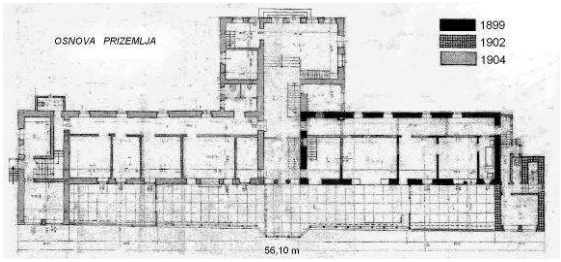

neko nešto imao protiv prijave, rezervacija je uljudno odbijena. Literatura je puna hvale, a na jednoj fotografiji 1903. godine se vidi i gradnja velike hotelske zgrade, tek u prizemnom nivou.

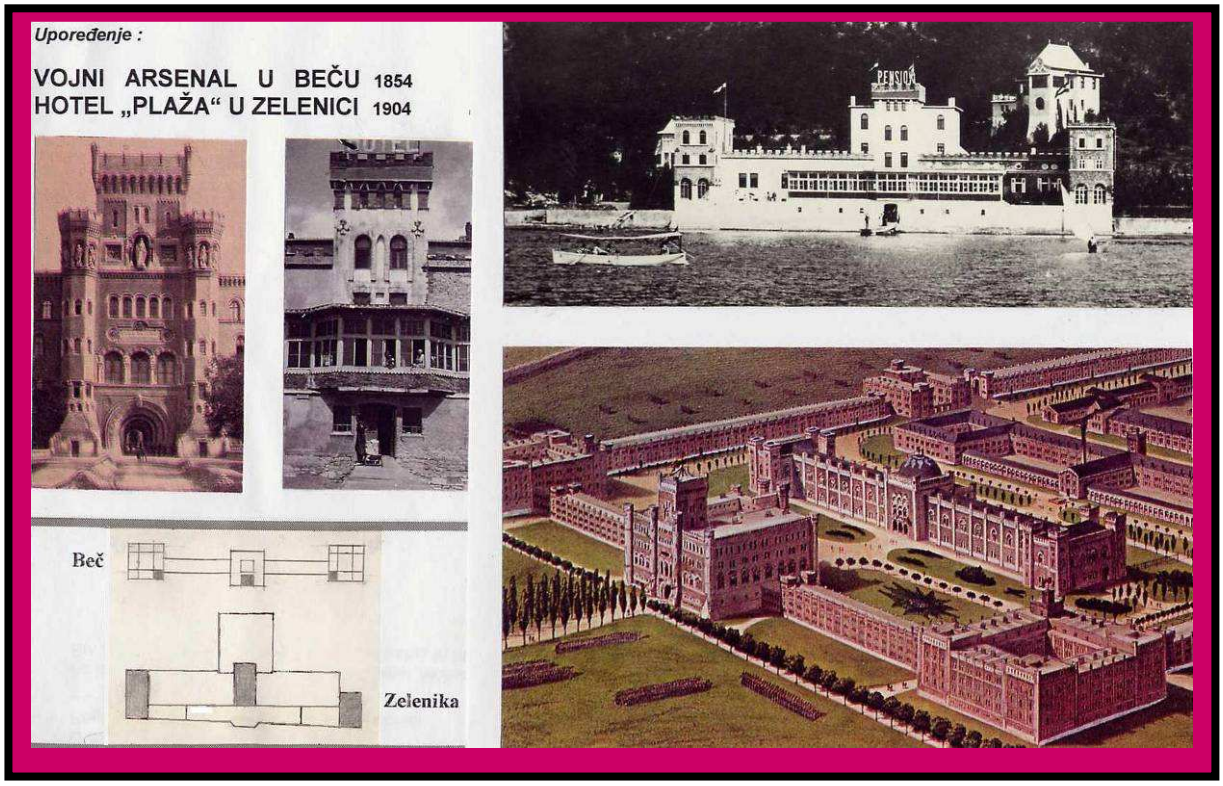

Uzor zeleničkog hotela (1902): vojni Arsenal u Beču (1854).

Cjelokupna izgradnja velikog Pansiona nastavljena je odmah. Razvio se zamak sa tri tornja tik uz morsku obalu. Antun je dakle imao kompletnu arhitektonsku predstavu, već pri gradnji prvog tornja. Budući da se u tom zaostalom kraju teško mogao naći dovoljan broj kamenorezaca, a takav posao bi bio i dugotrajan, dok su ciglane kod Tivta mogle liferovati kvalitetan materijal, oblikovna odluka se po sebi nametala. Naročito profilisane opeke pak, dovezene su iz Italije. Arhitektonsko rješenje se na kraju bez sumnje pokazalo vrlo uspješnim, u kontrastu crvenog ciglenog ziđa sa bijelo malterisanim površinama, i sa dobrim rasporedom masa. Naknadno je još otkrivena i idejna motivacija ovog oblikovanja. Propali austrougarski oficir, koji je međutim svoj čin „van službe" ipak rado isticao – gradio je austrougarsku vojnu arhitekturu! Čak u smislu konkretnog predloška. To je zgrada zvana „Arsenal" u Beču, tamo isto blizu „Južne" željezničke stanice. Svojevremeno, bila je to centralna zgrada cjelokupne austrougarske kopnene vojske. U Zelenici se sve slaže sa tim uzorkom, samo što je u Beču sve mnogo veće. Ono je isto ciglena građevina, a centralni toranj u Zelenici je maltene direktna kopija istog u Beču. Opšta tektonika se isto slaže: centralna krupnija masa nadovezuje se krilnim traktovima za na kraju naglašene mase. Ali: mrki utisak kazerme u Beču, variran je u Zelenici vedrom naivnošću jednog arhitekte-amatera.

No, radi slikovite morske fasade, interna rješenja su sasvim zanemarena, nisu ogledalo vanjske strukture, lavirintski su nepregledno dezorijentativno nanizani od slučaja do slučaja. Kuhinja je ostala na starom mjestu, ali sa nepodesnom vezom do produžene verande sa terasama. To je najljepša prostorija hotela, koja je služila kao gostionica/restoran, a bila je flankirana sa dva separea. Pod centralnim tornjem provlačio se širok prolaz, od parka do verande, iz kojeg se uspinjalo centralno stepenište a granali su se i hodnici u krila i bočne tornjeve. Na prvom, uskom podestu centralnog stepeništa susreću se danas ne manje nego 4 spratna nivoa. Istočni toranj je praktično izolovan, a zapadni je dostupan samo improvizovanim prolazom. Uz mnogo neiskorištenih i slučajno nastalih prostora, većina gostinjskih soba imala je pogled na more.

Ostale sobe su gledale na novostvoreni park, sve do ceste. Antun je tu posadio juke, agave, oleandre, kostanje, orahe, kake, narandže, palme i brojne plemenite primorske četinare. Demonstrativno je miješao mediteranske i kontinentalne biljke, onako, kako je tu bilo prirodno, a što je ranijom literaturom Herceg-Novog i bilo naglašavano. Njegove su sadnice još više usavršile koloniju Mađar, postale su njegovi nerazdvojivi djelovi, izmijenivši i još više oplemenivši prostor Umca. To ime je uostalom sasvim i zaboravljeno, narod je ovaj prostor počeo zvati Mađarovo.

Iz do sada rečenog mogli smo već naslutiti, da se familija nije dugo zadržala u prvobitnoj vili. Na spomenutoj fotografiji iz 1903. godine već se vidi nova familijarna vila, u brdskoj strani, znatno luksuznije

Sijelo pod novom familijarnom vilom, oko 1907. godine.

Stoji Antun Mađar, kraj njega mati, Marija. Još stoje: sestra Irma i kćer Ida. Lijevo sjedi žena Ida, do nje sestra, barunica Etelka. Desno sjedi Idin brat, Mano Jaczkó. (Adorjan služi vojni rok)

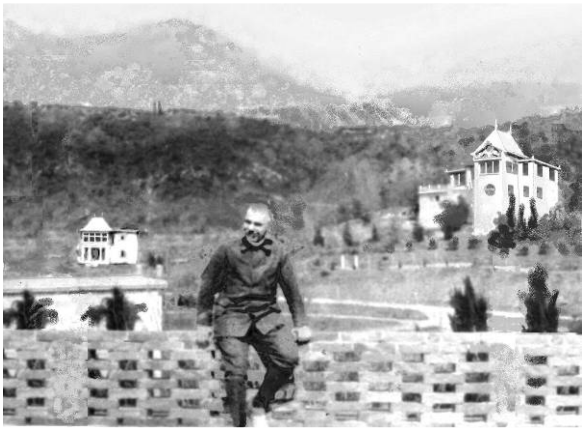

Na krovu svog pansiona. U pozadini familijarna- i depandans-vila. I brdska strana pripada imanju.

od sada već bivše – priobalne vile. Ova je kuća odozgo gospodski vladala nad novim parkom. Taj utisak je postignut ogromnom podgradnjom, kojom je savladana nizbrdica. U prizemlje se moglo pristupiti sa šumske strane, kroz prostrani hol pravo u blagovaonicu, odakle se otvarao vidik na pansion i prema Zelenici. Lijevo je bila još jedna prijemno-salonska niša, a obije su prostorije bile izdvojene od hola širokim lučnim otvorima. Desno, mimo stepeništa, bio je prolaz do prostrane kuhinje. Gore, dodirujući terasu nad kuhinjom, stepenište je vodilo u veliku verandu za dnevni boravak, iz koje se stupalo u spavaće sobe. Otuda, kroz široke prozore, pucao je vidik na cijelu okolinu, od Savine do Kumborskog kanala. Sama zgrada, opet sa fino riješenim

masama, bila je samo bijelo omalterisana, ukrašena jedino visokim krovom, sa velikim satom. Jedno savršeno arhitektonsko djelo bez ikakvih prigovora!

No prije toga je već bila građena vila zvana „depandans", za koju smo spomenuli preddozvolu. Raspolagala je sa dva apartmana u prizemlju i na spratu, a služila je platežnijim gostima za duži boravak. Osim ovog, potrebne su bile i manje pomočne zgrade, od kojih danas više nema traga, ali od kojih je sačuvan jedan Antunov svojeručno i stručno dobro iscrtani plan. Jedna druga kućica je bila plinska centrala, jer električne struje još dugo nije bilo u Zelenici.

Najzad treću vilu je Antun isplanirao za svoju majku, u šumovitom podnožju Lalovine. Ova kuća skromne veličine, još jednom svjedoči o njegovoj izvrsnoj sposobnosti za raspolaganje prostorom, a gotički oblikovani prozori i o romantičnoj sklonosti planera. Hol u centralnom traktu bio je okrenut stepeništu, sa dvije bočne prostorije: kuhinja i soba služavke. Gore se otvarala zgodno rasčlanjena prostorija za boravak, sa posebnom spavaćom sobom. Kroz glavni veliki prozor – bolje rečeno kroz stakleni zid – ili sa balkona, mogao se uživati pogled na parterski šišani ukrasni vrt.

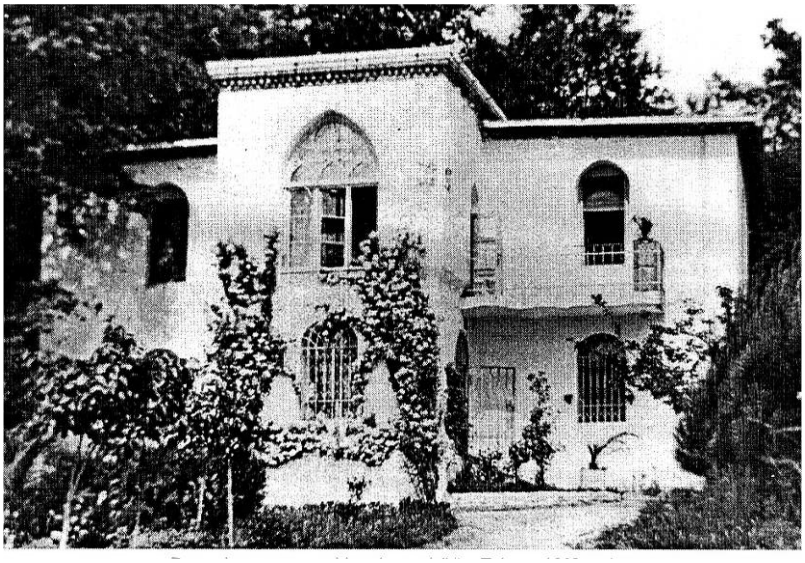

Vila za majku Mariju, rođenu Szeyffert

Iz današnjeg aspekta začuđuje, što su sve ove gradnje bile bez kupatila. Jer vodovoda i nije bilo. Suvi nužnici su pak posvuda oblikovani kao neke dogradnje. Kupanje se obavljalo u pokretnim, takozvanim „sjedećim kadama" sa naslonom, postavljenim od slučaja do slučaja, sa

donošenom toplom vodom, koja nije pokrivala gornje tijelo i noge. Tako i u sobama za goste pansiona.

Ovakva kolonija Mađarovo, sa velikim pansionom i tri vile, stajala je izgrađena najkasnije 1905. godine. Bilo je to skoro nevjerovatno Antunovo pregnuće – pa ipak stvarnost. Treba još nešto reći o uređenju ovih zgrada. Namještaj pansiona, sa tipizovanim gvozdenim krevetima, isto takvim noćnim ormarićima i umivaoničkim stolovima, sa mermernim pločama i mesinganim ukrasima, uvezeni su iz Italije. Masivni familijarni namještaj međutim, dovezen je iz Budimpešte, a treba primijetiti, nije bilo ničega po tada pomodnom stilu secesije, nego je sve još bilo u ranijoj istorizujućoj stilistici. Ipak ne sasvim. Salonsku garnituru je Antun sam isprojektovao i dao izvesti u Budimpešti.

Ta garnitura se sastojala od nekoliko hoklica, stolica i fotelja - ove zadnje su se mogle i sastaviti u šire sjedalo sa dosta neudobnim uglatim naslonima - a pripadala su im mali čajni stolić i velika ogledala, te jedan pisaći stol sa tajnom fijokom i nekakvom kupolastom nadgradnjom. Kao poseban dekorativni element, garnituri je pripadao i jedan paravan,

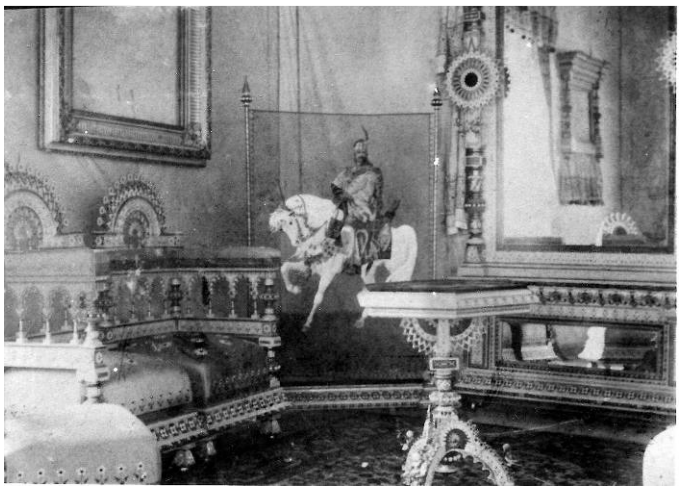

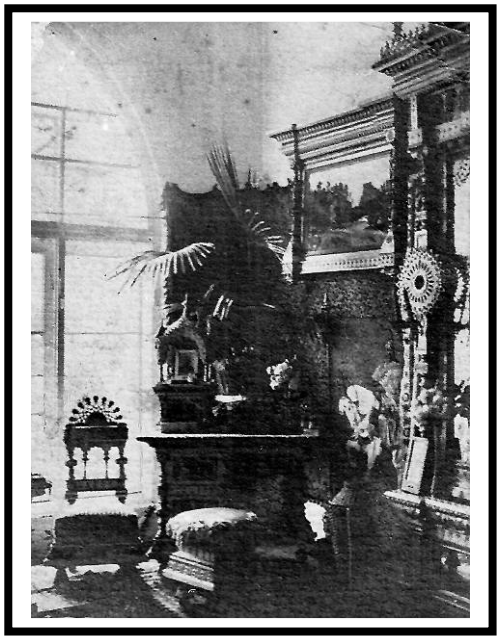

Po Antunu projektovani namještaj i svojeručno rađena kopija jedne poznate slike.

oslikan Antunovom rukom sa Arpadovim likom na konju. Bila je to kopija jednog vrlo popularnog umjetničkog prikaza. Ova se garnitura ne može uklopiti u nikakvu stilistiku, bila je čista Antunova fantazija. Boje su bile svijetle, drvo krem-žućkasto, presvlake svjetloplavi atlas, a na pisaćem stolu i obloge od crvenog somota, dekoracija redovima sitnih ljubičica a rezbarije naglašene plavim, zelenim i crvenim bojama.

Antunonov krupni zahvat, bio je ustvari začetak naglog uspona Zelenike, u prvoj deceniji XX. vijeka, a i dandanas je to najznačajnije djelo naselja,

sa zgradom koja je neprevaziđeni motiv zeleničkih razglednica. Razvoj mjesta je naravno bitno bio uslovljen željezničkom stanicom i lukom, odnosno i melioracijom kužnih močvara. Sve to praćeno znatnim vojnim slagalištima i pratećim vojnim logorom, za vodeni i kopneni razvoz

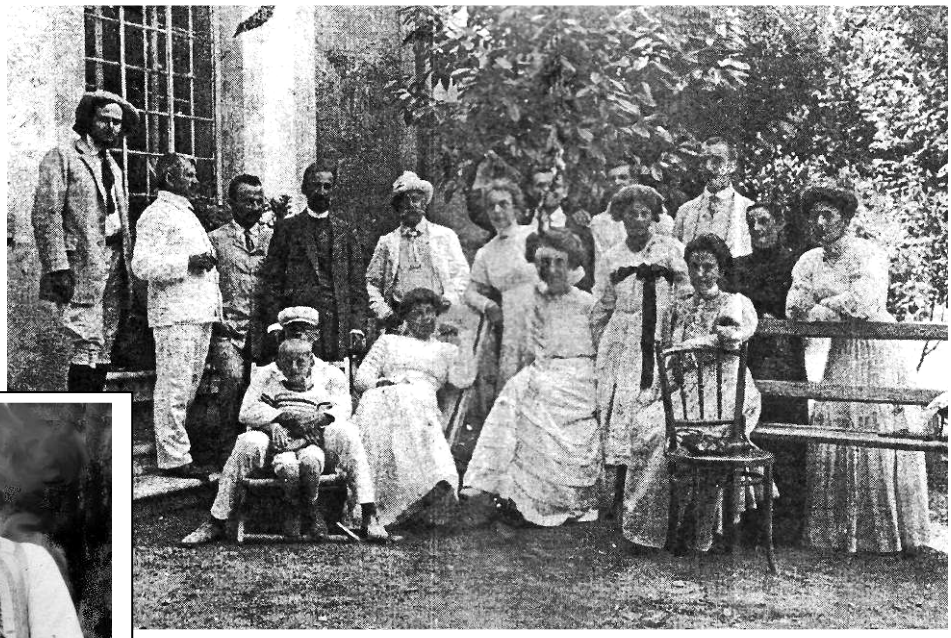

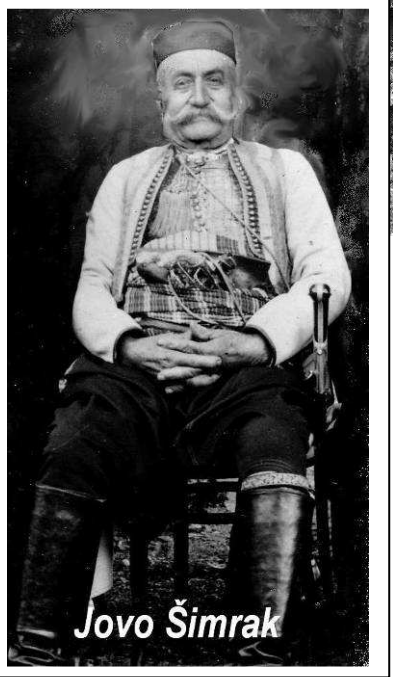

Pansion u Zelenici,
društveno sastajalište

opreme i namirnica. Zelenika je postala logistički centar značajnog vojnog garnizona Boke; a privatne inicijative, pridružene novim mogučnostima, uskoro su prekoračile i državnu granicu, do Crne Gore i Albanije. Pristanište se ubrzo pokazalo nedovoljnim, stalno su sidrili brodovi u isčekivanju – čineći panoramu Zelenike još slikovitijom. Potrebni su bili mnogi pretovarni radnici, stanovništvo se zaposlilo, steklo je novac, počele su se množiti trgovine a i krčme. Centar Zelenike se oblikovao blizu stanice i luke, na raskršću puta u dolinu, sa novim spratnim kućama. Po nešto udaljenijoj staroj Zelenici su isto građene bolje kuće, a po dolini i sve više familijarnih kućica. Opšti utisak je međutim bio nesređen. Na ivici novog, živo pulzirajućeg naselja, Mađarovo je ostalo oaza mira i ljepote.

Tu se oblikovala i žiža elitnog društvenog života, gdje se sastajala mjesna otmjenost, gospoda oficiri sa njihovim cnim čakovima, šef pošte, šef stanice, lučki kapetan. Najugledniji je bio bez sumnje „kralj" Sasovića, Jovo Šimrak. Stasiti brkajlija sa obraznim bradicama, bio je uvijek u nošnji. Umjesto opanaka i bijelih bječvi doduše u čizmama, ali isto u širokim plavim gaćama i ogrnut zlatno izvezenom dolamom - niđe bliže no iz Stambula. Njegovi dvori, grupa starih kamenih kuća sa mlinom za ulje i gumnom, stajale su na najljepšem vidikovcu Sasovića. Skoro sve je tu bilo njegovo. Kad bi se iskrcao pod Lalovinom mogao je, sve po svom zemljištu, iziči čak na planinu Radoštak. Zelenika je tada već postala turistički poznata kroz literaturu, redovno uz Antunovo spominjanje. Naročito je isticana prirodna ljepota, da se u Dalmaciji nigdje ne može uživati takva pojava susreta mediteranskog i kontinentalnog bilja, kao ovdje. Nakon dnevnog kupanja na pansionskoj plaži, preporučavane su šetnje u šumi, koja je isto pripadala pansionu. Lako obučene dame sa čipkastim suncobranima, u pratnji gospode sa slamnim šeširima i cvikerima na nosu, mogli su od Lalovine obići cijelo imanje do brijega poviše stanice, gdje se nalazio vidikovac sa klupama. Gosti su uglavnom bili oficiri i visoki činovnici iz Monarhije, a pretežno iz Mađarske.

Pored već opisanih osnivačkih okolnosti, pisci su spomenuli i razloge za to, svakako prema Antunovim riječima. Toliko ga je očarala ljepota Boke, kao i poštenje i prijaznost mještana, da je zaželio provesti sav svoj život ovdje, u ovom dosad nepoznatom i zapuštenom kraju. Na taj način je Zelenika postala – ovako nastavlja prvi turistički vodić Boke iz 1906. godine – omiljeno ljetovalište pa i zimsko odmaralište, sa svojom bajnom izolacijom predestinirana za mirnu dokolicu. Pored željezničke stanice i luke, suprotno drugim izumirućim naseljima u Zalivu, Zelenika ipak prvenstveno zahvaljuje svoj napredak Antunu Mađaru, jer se i Opatija razvila baš iz ovakve inicijative. Pa iz svega ovog, sada treba istaći:

Dr. Reže Havaš (Havass Rezsö 1852-1927), geografski naučnik i privredni funkcioner, nakon brojnih putovanja po Evropi i Levantu, od 90-ih godina se počeo intenzivno baviti Dalmacijom, na primjer sa ovakvom karakterističnom studijom: „Povraćaj Dalmacije mađarskim zemljama“. Nije dakle neobično da je ovaj popularni naučnik obratio pažnju Antunovom djelanju, izrazito u 1905. godini objavljenoj studiji: „Dalmacija – naročito ekonomski značaj Boke Kotorske“. U kojoj se žalio, da se mađarski preduzimači slabo interesuju za Dalmaciju – pa kao primjer ističe Antunovu preduzimljivost. Ovako:

> *Boka je dakle pogodna za klimatsko liječenje. Prepoznao je to nazad osam godina dr. Antun Mađar naš budimpeštanski zemljak, koji je u Boki, u Zelenici stvorio morsko kupalište i odmaralište, jednu rajsku oazu tamo na dalekoj morskoj obali. Iza koje se prostire bujna šuma, pa je vlasnik svoju koloniju nazvao Zelenom plažom. Ta kolonija Antuna Mađara podigla je cijelu okolinu, pa je on svojim serioznim radom osvojio ne samo poštovanje bokeškog stanovništva, nego je privukao i pažnju crnogorskog knjaza.*

Nikola crnogorski je zaista posjetio zelenički pansion, o čemu je još nedavno svjedočio sada pokojni Blagoje Mičunović. On je tada, vrlo mlad, u crnogorskoj nošnji opsluživao Knjaza na verandi. Primjerak gore citirane Havašove studije nalazi se u Nacionalnoj biblioteci u Budimpešti, u kojem je neko učinio gornja podvlačenja i dodao riječ „*jeste*“. Ista studija se još nastavlja, pa sada treba pripomenuti ovo: Zelenička gradnja je već bila završena prilikom objavljivanja studije, a plan u Baru nije ostvaren.

> *Pošto se zelernički pansion sjajno potvrdio, dr. Antun Mađar priprema nova preduzeća. Gradiće jedan veliki turistički hotel u Zelenici, i jedno manje svratište u Baru. Naime, novost su uobičajeni izleti na Skadarsko jezero i na Cetinje. Dr. Antun Mađar želi sad ovaj slikovito lijep i folklorno interesantan kraj skopčati sa mađarskim turističkim kretanjima. Njegovo je razmišljanje prosto. Naročito u proljeće turisti putju na hiljade u Italiju i na talijansku i francusku rivijeru. Najveće mase putnika prolaze iz Rusije, istočnog dijela Njemačke, iz Austrije i iz Mađarske. A ovima leže bliže suncem obasjana dalmatinska rivijera i njoj susjedne romantične planine Crne Gore i Albanije. Ne govoreći o tome da se u Dalmaciji i Crnoj Gori živi mnogo jevtinije, nego uz talijansku i francusku rivijeru. Da samo spomenem jedno: Iz Zelenike organizovani izleti preko Bara u Skadar i na Cetinje, koštaju samo 40 kruna po osobi. Dakle, oslanjajući se na ove povoljne okolnosti, Antun Mađar želi sprovesti njemačke, ruske, austijske i mađarske turiste preko Budimpešte i*

Sarajeva u Boku, otuda preko Bara i Skadra na Cetinje i nazad u Boku ili u druge prijazne dalmatinske krajeve (Dubrovnik, Split, Lošinj), pa onda preko Rijeke i Budimpešte opet natrag. Po sebi se razumije da se ova tura može izvesti i u suprotnom pravcu. Već i danas prođu brojni turisti ovim putem, pa je iznad svake sumnje dobra posjećenost hotela u Zelenici i Baru. Možemo samo pozdraviti uspješne izglede ove preduzimljivosti dr. Antuna Mađara, koja je od velikog značaja i iz aspekta Mađarske.

Antunov sin Adorjan, vratio se sa umjetničkog obrazovanja iz Italije u ovo vrijeme. Elokventan kakav je bio, on je preuzeo ulogu zabavljača gostiju, posebno i time, što je komandovao malom flotom pansionskih čamaca: pet jedrilica i veslačkih plovila, među kojima i brzi izletnički kuter na četiri vesla, sa petoro posade. Adorjan je naime sjedio za kormilom. Svi su bili uniformisani: majice sa zelenim prugama ali u širokim, tamnoplavim gaćama i sa svilenim orijentalnim pojasevima, u mekanim crnogorskim opancima i sa crnogorskim kapicama. Na krmi se vijorila austrougarska trgovačka zastava sa austrijskim i mađarskim grbovima, a na pramcu zelena zastavica sa bijelim natpisom „Zelenika“. Adorjan je baš postao organizator i vođa izleta, koje citirana literatura nije zaboravila. Po tihim vodama Zaliva, ali i na otvoreno more do „Plavih špilja“, na Radoštak ili do Dubrovnika, pa i u inostranstvo: na Cetinje, do Bara i Skadarskog jezera, te do Skadra, koji je tada pripadao Turskoj – vodio je dame i gospodu.

Sin i ćerka Mađar Antuna: Adorjan i Ida.

Antun je smatrao potrebnim da odgoji stručno osoblje, a pošto mu je sin najrađe bio na moru, ili je bio zauzet svojim štafelajem i knjigama, takođe i poslovnog šefa. Bio je pak odlučan, da zapošljava samo mještane, ma da obrazovanih konobara i kuvara u ovom kraju nije mogao naći. Osoblje je birao po svojim patrijarhalnim kriterijima. Oberkonobar, odnosno odabrani šef poslovanja, trebao je postati Jovo Vuković. Porijeklom je bio sa krivošijskih Ubala, ali je porodično živio u onoj kućici, koju je Antun porušio. Mati mu je tada gorko plakala, jer je bila tu rođena i odrasla, a morala se preseliti kod rodbine u Meljine. Favorizovanjem Jova, Antun se tako mislio izviniti njegovoj familiji. Kuharski odabranik mu je bio već spomenuti Blagoje Mičunović. Taj je došao kao odrpani dečko sa Grahova, bio je dakle crnogorski državljanin, pa je baš to i bilo odlučujuće za Antuna. Njih dvoje, i još jednog konobarskog kandidata iz Zelenike, slao je na zanatsko obrazovanje u Budimpeštu, pa i do francuske Rivijere.

Izgledalo bi, da je Antun mogao počinuti na svojim lovorikama, poslije takvih pregnuća i postignutih priznanja. Ali ne, naumio je radi boljeg sprovođenja izleta, da pribavi jedan parni brod, kojim bi ujedno postavio i redovnu plovidbu između Herceg-Novog i Kotora. Poslao je dakle Jova u Đenovu, u pratnji još malojetnog Adorjana, na razgledanje. Usput su trebali svratiti u Švajcarsku, radi nekog bankarskog posla. U brodogradilištu su se zatim dali nagovoriti da kupe jedan novokonstruisani motorni brod. Tog su prevezli željeznicom do Venecije, a u Zelenici je gospođa Marija krstila brod, flašom šampanjca, na ime „Vedetta“. Ali je sa neobičnim motorom stalno bilo problema. Niko se ovdje nije razumio u njegovo održavanje. Pa je Antun tvrdoglavo ipak nabavio parni brod, koji je kršten imenom njegove majke „Maria“. Imao je lijepi salon i mogao je voziti 100 osoba. Ali nije mogao biti pod Adorjanovom komandom, jer je potrebovao stručnog brodara. Sve je to na kraju bilo previše: Kupovina i održavanje dva broda, čije troškove nisu mogli pokriti izleti, a dnevni vodeni saobraćaj je u zalivu funkcionisao već od 1891. godine. Dok je narod ionako rađe pješačio i veslao, nego da plaća vozarinu.

Štete je još više povećavla i Jovova neodgovornost, što Antun prosto nije htio primiti k znanju. Taj je ljenčario i razmetao se, jeo i pio, čašćavao svakog poznanika, kartao se do zore. Bio je čuven po tome, što je u krčmama lupao po stolu sa punom šakom zlatnika, da su pare prskale na sve strane. Antunu su to kazali, ali nije htio vjerovati. A čime se Jovo razmetao, nego sa njegovim parama? Ne znamo dali je drugi favorit, Blagoje, bio pošteniji ali je svakako bio razumniji. Bio je u dobrom odnosu sa Jovom, jer se oženio njegovom sestrom. U Antunovoj glavi pak, počeli su kratki spojevi zbog nagomilanih problema. Mislio je da će

srediti stanje sa Jovom, ako ga oženi sa svojom ćerkom... Na što je ona prijetila samoubistvom.

Najzad, godine 1908, dugovao je svojim štičenicima već sa platom, pa im je morao prepustiti „Vedettu“, koja je onda prezvana u „Zeleniku“. Radi saniranja finansija Ida je djelove imanja prepustila Antunu – sačuvan je ugovor poklanjanja Lalovine. Istovremeno, Antun je naslijedio od svog oca djelove od dvije kuće u Budimpešti, ali mu je testamentarno ostavljena samo 1/12, jer je Đula privilegisao svoje kćeri. Antun je sa majkom mislio da napadne testament, ali ga je advokat odvratio od toga. Tako je Antun na jednu peštansku kuću podigao zajam od 25.000 kruna, što je trebalo otplaćivati od novembra. To nije činio, pa je odmah morao vratiti čitavi zajam. Zato je, sada teretom na svoj zelenički dio imovine, u januaru 1909. zatražio 16.000 kruna od jedne zadarske banke, moleći ujedno onog vrlo bogatog budimpeštanskog advokata, da mu pribavi još 10.000. Bio je odbijen. Zadarska banka je odobrila kredit u februaru, sa polugodišnjim otplatama od 463,29 kruna, počev sa 1. julom. Ujedno, Antun je dobio povišicu svoje penzije na 600 godišnjih kruna. Na dan 4. maja prodao je zaduženu kuću u Budimpešti za 25.000 kruna, ali mu je time bio likvidiran samo tamošnji dug. Za otplatu zadarskog duga nije imao gotovine, ma da su vrijednosti zeleničkog imanja i drugog dijela kuće u Budimpešti daleko pravazilazili to dugovanje.

Antunova praunuka, Sende Mađar, napisala je ogled jednog familijarnog romana, pa je ovako sročila poslijednja dva dana života svog nesretnog prađeda:

Nikada smišljena stvarnost definitivno je dostigla Antuna. Sudbonosni juli je nemilosrdno kucao na vratima – bez ikakve nade. Proljeće je bilo tako lijepo i prijatno kao uvijek, a u sada počinjućim ljetnjim danima, dopirala je i vesela graja sa plaže pred Pansionom, kroz prozore familijarne vile. Antun je uzeo rani voz za Gruž, pa se tamo prijavio za noč u Hotel Petku. Bio je pozdravljen kao poznati gost, oduvijek je tu otsijedao, kad god je imao nekog posla u Dubrovniku. Kuća je ustvari bila stari palac jedne negdašnje patricijske familije, sa interesantnom terasom, koja je premošćivala cestu, uz izvanredni vidik na luku. Antun je sjeo u mali tramvaj do grada, da bi navratio u svoju banku u glavnoj ulici. Nikada još nije prelazio preko mosta i kroz gradsku kapiju sa tako teškim srcem. Dobro poznatim Stradunom je isto morao prošetati tamo-amo, neodlučno, dok se nakanio da stupi u filijalu. Zamolio je prijem kod direktora. Taj je izišao pred njega i lično ga pozvao u svoju kancelariju. Nakon nekoliko neobaveznih riječi, Antun je izložio svoju želju. Pitao je, dali je moguće odlaganje početka otplate duga, do iza sezone? Jer bi ti prihodi znatno olakšali plaćanje. Ali je jasno mogao vidjeti promjenu

izraza na direktorovom licu, dok je govorio. Dobio je neodređen odgovor, telegrafski će pitati centralu u Zadru, do sjutra će se znati.

Drugog jutra Antun ustade kasno, i iziđe na terasu za doručak. Pustio je da vrijeme prosto klizi pored njega, zapravo više nije imao nikakvu želju da opet pođe u grad. Najzad, odluči se da nazove direktora. Iz slušalice mu je metalni glas odgovorio, da Zadar ne odobrava odlaganje. Antun je opet sjeo na terasu, nijemo zureći u luku. Onda uzme svoju tašnu, plati i ostavi izdašnu napojnicu, te pođe do pošte. Tamo je kupio dopisnicu, adresirao je na Zeleniku i napisao, da se nikad više neće vratiti kući.

Polako se uputio na Lapad. Ma da je već bilo podne, nije osjećao nikakvu glad. Zastao je malo pred vilom, gdje je nekad odlučio da će provesti život u ovom kraju. Zatim se uputio novom promenadom do plaže, do koje je ranije morao veslati oko poluostrva, i gdje se tako često kupao sa svojom porodicom. Ruševina, koju je tada htio kupiti, bila je još jednako tu. Sjeo je na jedan oronuli zid, i dugo posmatrao razdragane kupače na plaži. Zatim se uputio dobro poznatom stazom, koja se blago pela kroz makiju, i vodila dalje nad stjenovitom obalom. Sunce se spuštalo ka zapadu, na pozlaćenoj vodi su se tamnoplavo ocrtavale konture dubrovačkog otočja. Često je zastajao, upijajući tu panoramu. Najzad je stigao na visoki rt Petke, koji se strmo obrušavao u more. Vidik se tu pružao preko Dubrovnika cijelom obalskom linijom čak do Ponte Oštre pred Bokom. Antun je ovdje htio sačekati zalazak sunca.

Ma da se u vodićima ta pojava oduševljeno opisuje, sada nikog nije bilo tu. Jedna klupa okružena agavama, stajala je samo njemu na raspoloženju. Sunce se približilo horizontu, a ionako crvenkasto stijenje počelo se kupati u magičnom svjetlu, kao da se sva okolina užarila. Nebo je počelo mijenjati divne boje, od duboko plavog postepeno u zlatnožuto, narandžasto i purpurno crveno, mijenjajući se iz minuta u minutu. Neobično oštro, kao siluete, ocrtavale su se na tom rasvijetljenom firmamentu visoki cvjetovi agava i šiljati čempresi. More je postalo duboko ljubičasto, i iznenadno je pala noć, samo je horizont još sa blijedom žutom linijom kazivao, da je dnevna zvijezda zašla. U Dubrovniku su zatreperila gradska svjetla, a tu i tamo javili su se i svjetionici sa svojim regulisanim bljescima. Daleko tamo, jedva se još razabirala svijeća Ponte Oštre. Nije se baš sasvim smračilo, kad Antun otvori tašnu. On izvadi svoj konjički pištolj i pođe tik na ivicu provalije. Očima je tražio slabo svjetlo sa Oštre, pa prisloni pištolj uz slijepoočnicu.

Pad u provaliju nije doživio.

Ribari su pronašli Antunovo tijelo dan-dva kasnije, 18. juna 1909. Pokopan je 22-og na Boninovu. Ali zbog manjka pogrebnih mjesta uslijed zaraznih pomora krajem prvog svjetskog rata, izvađen je iz groba bez obavještenja. Posmrtni ostaci dr. Mađar Antuna zauvijek su izgubljeni.

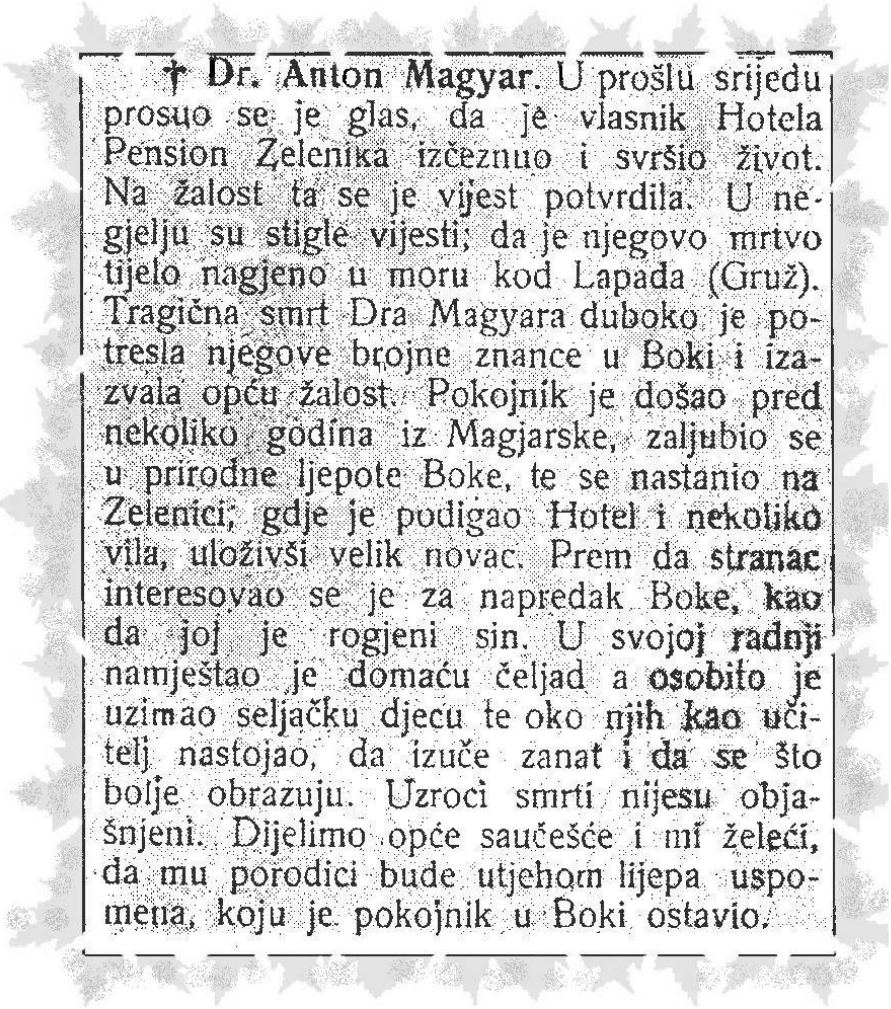

† Dr. Anton Magyar. U prošlu srijedu prosuo se je glas, da je vlasnik Hotela Pension Zelenika izčeznuo i svršio život. Na žalost ta se je vijest potvrdila. U nedjelju su stigle vijesti, da je njegovo mrtvo tijelo nagjeno u moru kod Lapada (Gruž). Tragična smrt Dra Magyara duboko je potresla njegove brojne znance u Boki i izazvala opću žalost. Pokojnik je došao pred nekoliko godina iz Magjarske, zaljubio se u prirodne ljepote Boke, te se nastanio na Zelenici, gdje je podigao Hotel i nekoliko vila, uloživši velik novac. Prem da stranac interesovao se je za napredak Boke, kao da joj je rogjeni sin. U svojoj radnji namještao je domaću čeljad a osobito je uzimao seljačku djecu te oko njih kao učitelj nastojao, da izuče zanat i da se što bolje obrazuju. Uzroci smrti nijesu objašnjeni. Dijelimo opće saučešće i mi želeći, da mu porodici bude utjehom lijepa uspomena, koju je pokojnik u Boki ostavio.

Novina «Boka» 24. juna 1909, Kotor.

Subjektivna kompleksnost psihološke pojave samoubistva, motivisana je diskrepancijom životne volje i realnosti, u neostvarivosti nekog smisla ili nepodnošljivosti neke predstojeće životne okolnosti. Sa društvenog aspekta, samoubistvo je već temeljno analizirao Antunov suvremenik Emil Durkheim («Le suicide» 1897), ukazujući na čvrstu vezu pojedinca sa društvenim sistemom vrijednovanja. Što znači da se, u slučaju psihički zdrave osobe, radi o bolesnom društvenom uticaju. U evropskom duhu tog vremena – a prema onom što znamo o Antunu – on se svojom sklonošću vezao za svojevremenu kulturu romantične «dekadencije», za eru takozvanog «Fin de siècle» – oko prekretnice 19/20. vijeka – sa kultom jedne bolećivo prefinjene besmislenosti. A to baš u suprotnosti sa realnostima crnogorskog ambijenta, gdje je tradirani plemenski moral «čojsva i junaštva» isto bio u duhovnoj krizi, pod uslovima modernizacije. Zapadnjački pojam časti pak, bio je vezan za prevaziđenu elitarnost, na primjer po principu, ko je uopšte dostojan da svoju čast brani putem dvoboja? Antunova biografija ukazuje na to, da se on smatrao pripadnikom takve elite, koja je pojam časti dizala iznad postojećeg građansko-pravičnog sistema.

OSTAVŠTINA MAĐAR ANTUNA

Antun je još za života poklonio katoličkoj crkvi u Herceg-Novom dio svog imanja na brijegu zvanom Baterija, radi novog groblja. Prodajom tog zeleničkog zemljišta, stečena su sredstva za stvaranje groblja Sv. Ane u Savini, sa privilegijom familiji Magyar, da za svoju grobnicu zaume najprominentnije mjesto, na vidikovcu iza stare kapele. Tako se Antun, sa tim malim ali finim grobljem, zauvijek ucrtao u topografiju Savine.

Antunovi glavni štićenici, Jovo Vuković i Blagoje Mičunović, postali su po njegovoj smrti samostalni ugostitelji. Sagradili su veliku zgradu u centru Zelenike, kasnije dograđivanu i zvanu «Hotel Boka». Ali bankrotirali su, Jovo je zatim otvorio krčmu «Srbija», malo dalje uz cestu između mostova. Ni Blagoje nije loše živio, bavio se snabdijevanjem zeleničkih krčmi, pa i hotela. No ta njihova velika gradnja i danas izrazito markira centar Zelenike, pa ova – kao i životni putevi Jova i Blagoja narednih decenija – skupa, isto su neposredne Antunove ostavštine.

Bivši hotel «Boka» u Zelenici, prvobitni i današnji izgled

Bitno je međutim, da Antunova porodica nije materijalno propala. Najugledniji građanin Herceg-Novog, Mirko Komnenović, lično se zauzeo za odmjereno normalizovanje zadarskog duga – taj je otplaćen za naredne dvije decenije. Ostale su finansije sređene ovako: parobrod je prodat, pansion iznajmljen, familija se povukla u najmanju vilu a ostale dvije je dala pod kiriju. Prihodi su pokrili druge sitne dugove i obezbijedili životne uslove, čak sa angažovanjem jedne služavke. A proizvodilo se i nešto namirnica na imanju. Antunov osnivački rad je tako ipak omogučio pristojne životne uslove naslijednicima, koji su dijelom i do danas mogli ostati u Zelenici. I to sto godina poslije njegove smrti, koju je on sam sebi zadao - građanski prevaziđenim pojmom časti.

Zakupac pansiona je prvo bio neki Holanđanin, imenom Le Brun, a kratko pred svjetski rat jedan Mađar, dr. Nandor Irmai, koji je tu htio stvoriti sanatorijum. Zadržali su preimenovanu firmu «Hotel-pansion Zelenika». Iz tadašnjeg poslovanja sačuvana je «Knjiga stranaca» od 14. septembra 1909, pa sa ratnim prekidom i do prvih poslijeratnih godina. Pred rat upisano je oko 2500 gostiju, po nama razumljivoj geografiji najviše sa jugoslovenske teritorije, zatim iz Austrije, Mađarske, Njemačke i Čehoslovačke, a u manjem broju iz Italije, Rumunije i Amerike, pojedinačno pak i iz Engleske, Francuske, Švajcarske i Rusije. Socijalni sastav je bio na visokom nivou, više od polovine sa akademskim titulama i istaknutim činovima.

Najistaknutiji posjetilac je bio bugarski kralj Ferdinand I. Možemo se zapitati, otkud baš on? Odgovor međutim nije začuđujući. Pripadao je mađarskom ogranku saksonskih plemića Koburg, bio je i sam austrougarski husarski oficir, a pozvan je bio za vojvodu Bugarske 1887. godine, pa se proglasio suverenim kraljem 1908. Kako je svratio u značajni austrijski garnizon Boke, ne znamo, ali je tu mogao saznati za tragediju svog oficirskog kolege. Došao je motornim čamcem do zeleničke Kuće, dao se ugostiti i pozvao udovicu Idu na razgovor – mađarskim jezikom. Spomenuta knjiga gostiju vodi noćenje jednog oficira iz Sofije 21-22 maja 1911, pa bi to moglo biti u nekakvoj vezi.

Nema podataka o tome, kada je počela gradnja krilnih spratova za hotel – što je vjerovatno izveo Irmai - jedna slučajna fotografija ih prikazuje 1916. Znamo međutim, da nisu bili dovršeni. Kuća je tada bila rekvirisana za generalstab austrijske ofenzive na Lovćen, a potom je prešla u ruke srpske vojske.

Te su vojske hotel ostavile u derutnom stanju. Adorjanov pokušaj obnove ometen je zatim i državnom intervencijom. Nova SHS odnosno jugoslovenska vlast, izvršila je sekvestraciju imovine «neprijateljskih državljana». Familija je naprasno bila lišena raspolaganja i prihoda sa svoje imovine u Zelenici. No ova drastična mjera nije bila sasvim zakonita, jer je ista uredba omogučila, s jedne strane povjeravanje sekvestarske uprave vlasniku, a sa druge strane, sekvestar nije ni bio obavezan protiv zavičajnih vlasnika, upučenih na te prihode. Budući međutim da su Adorjanova ukazivanja ignorisana, a zapalo se u krajnju bijedu, familija je već pomišljala na iseljenje u Budimpeštu – tamo je još imala jednu nekretninu za obdah. Ali – narod se digao protiv toga! Oglasile su se novine («Narod» Dubrovnik 03 11 20, te «Bokeški glasnik» 19 02 21 i 12 03 21) uz razne druge intervencije, od kojih posebno treba istaći jednu rukopisnu «Izjavu» 20 10 1920. sa 55 potpisa, imenima kao Jovo Šimrak, Mirko Komnemović i pop Savo Nakićenović:

... izjavljujemo da poznamo od preko dvadeset godina porodicu pokojnog doktora Antona Magjara sa Zelenike. Ona je našem narodu mnogo dobra i samo dobra učinila te izjavljujemo želju da ova porodica za vazda ostane, kako je odlučila još od prvog dana kada je na Zeleniku došla, kako bi nastavila započeti rad na dobrobit ovoga kraja.

Čak su skupili novac Adorjanu, da pođe u Beograd i tamo sa Mirkom Komnenovićem – tada narodnim poslanikom – poradi protiv nanešene nepravde. Sa uspjehom, jer mu je o ranom proljeću 1921. zaista prepušteno upravljanje imovinom. Sekvestar je tada ostao samo na papiru, a 1927. je i zvanično ukinut. Za jugoslovensko državljanstvo se Adorjan međutim još morao pomučiti i do 1938. godine.

Tokom te sekvestracione zime, Antunova ostavština je stajala na raspolaganju američkom Crvenom krstu, kao bolnica.

Potom treba spomenuti posjetu albanskog gospodina Ahmeda Zogu. Prije sekvestracije je Adorjan naime poslovao sa albanskim trgovcima, u prolazu kroz Zeleniku, pa je naučio albanski jezik. Možda je to bio osnov za Zoguovu posjetu - kao egzilanta 1924. godine u Jugoslaviji. Godinu zatim, on je državnim udarom preuzeo vlast u Albaniji, pa se 1928. proglasio i za kralja. Bio je oženjen mađarskom groficom. Rečene godine, jednoga dana, svratio je automobil sa albanskom gospodom u hotelski park, Adorjan ih je lično poslužio ručkom. Tek po odlasku te gospode, kad su ga žandari saletili pitanjima, saznao je ko mu je bio gost.

Antunova ostavština je postala egzistencijalna podloga Adorjanove nove porodice, osnovane ženidbom sa Baden Arankom iz Pančeva, 1926. godine. Ali isto i za njegovu sestru Idu, udatu Bauman. Ona je oko 1928. godine, zaduživši svoje tada četvrtinsko naslijedstvo, sa mužem zajedno zasnovala jedan mali hotel pri plaži Bačvice, kod Splita. To je isto bila jedina egzistencijalna podloga njene porodice, sa sinom jedincem. Taj hotel je likvidirao drugi svjetski rat, a Idino devalvirano dugovanje izmireno je isto iz Zelenike. Poslije smrti Ide-majke 1936, zelenička imovina je podijeljena popola, pa se naslijednici Baumann u Rijeci i danas drže tog prava.

Život pod firmom «Hotel plaža Zelenika» dobio je znatan podsticaj zahvaljujući bankarsko-finansijskoj praksi Aranke, njenim apsolutnim angažmanom u poslovima hotelske domaćice, pa i mirazom, kojim je omogućila građevinski završetak jednog spratnog krila, podigavši sobni

Adorjan Mađar sa suprugom Arankom u hotelskoj kancelariji

kapacitet za 10%. Adorjan u ulozi direktora, brinuo se za reklamu i opštu dobrobit gostiju sa cjelokupnim upravnim poslovima. Poslovanje je postajalo sve uspješnije, otprilike od polovine 20-ih godina, do najbolje 1936. godine, kada je o ljetnjoj sezoni kuća bila sasvim puna. Opadanje posjete u narednim godinama, bilo je uslovljeno novim deviznim restrikcijama, odnosno porastu nepogodnih predratnih uslova za turizam. Gosti, pretežno iz Mađarske i Čehoslovačke bili su uglavnom srednjeg staleža, zadovoljni

Unter Palmen

Kirchenschätzen. Unerforschte Eishöhlen des Radostak. Der Pensionspreis beinhaltet die Kost, das Logis, Bedienung und Kurtaxe.

Ermäßigung auf den Staatsbahnen bei Mindestaufenthalt von 7 Tagen. Zimmerbestellungen je früher erbeten.

Wassersporte. — Jachthafen. — Autoboxen. Elektrische Beleuchtung. — Wannenbad im Hause. Fließendes Wasser in den Zimmern.

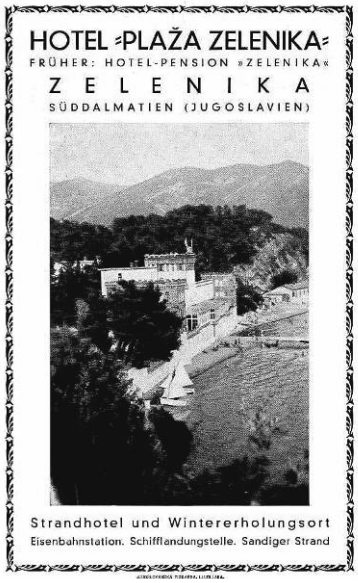

Strandhotel und Wintererholungsort
Eisenbahnstation. Schifflandungstelle. Sandiger Strand

Wintergarten als Speisesaal

Pensionspreis Din ..... pro Tag und Person. (Nebenabgaben eingerechnet.)

Der Ort Zelenika liegt in der Bucht von Cattaro, (slawisch: Boka Kotorska, italienisch: Bocche di Cattaro). Bei der Ankunft per Eisenbahn nur auf der Eisenbahnstation Zelenika aussteigen, weil dieselbe nur 5 Minuten zu Fuß vom Hotel »Zelenika« liegt.

Das Hotel steht unmittelbar am Strande, hat großen eigenen Park und Wald. Keine unangenehme Sommerhitze wie in sonstigen Orten Dalmatiens, da die ganze Gegend bewaldet ist. Zelenika ist auch als Winteraufenthaltsort wegen seiner durch Hochgebirge windgeschützten Lage sehr empfehlenswert; besonders ge-

Das Hotel von der Parkseite

eignet für Rekonvaleszente, Nervenleidende, Blutarme und für Asthmatiker. Sicherer Erfolg bei Mastkuren. Winterklima dem von Neapel gleichend. Hochterrassen für Vollsonnenbäder, die man auch im Winter nehmen kann. Große Glasveranda als Speisesaal. Ausgezeichnetes Brunnen- und Quellwasser. In der ganzen Umgebung keine Zisternen.

Zum Baden im Meere kann man sich im eigenen Hotelzimmer aus- und ankleiden, weil der schöne sandige Strand unmittelbar vor der Hotel-Pension liegt.

Ausflüge in die malerische Umgebung. Die Bucht von Kotor ist die schönste, romantischeste Gegend an der ganzen Adria. Vollkommen

Im Sommer kann man im Parke speisen

ähnlich einem norwegischen Fjorde, von Hochgebirge umgeben, aber längs der Küste mit der üppigsten südlichen Vegetation bedeckt. Palmen, Orangen, Zitronen und wildwachsende Zypressen, Myrthe, Lorbeer.

Die drei wunderbaren blauen Grotten — bis jetzt gänzlich unbekannt gewesen — gleichen an Schönheit vollständig der von Busi und Capri, übertreffen aber letztere an Größe. Nur 1 Stunde von Zelenika mit Motorboot.

Die kleine Insel Sveti Đurađ (San Giorgio), mit ihren Zypressen und Gräbern hat Böcklin die Inspiration zu seinem Bilde »Die Insel der Toten« gegeben.

Berühmtes serbisches Wallfahrtskloster Savina mit prächtigem Naturparke und antiken

sa ne baš visokim kvalitetom ponude. Hotel je naime zastarijevao. U zgradi sa 35 sobnih brojeva postojalo je samo jedno kupatilo, samo su tri sobe imale tekuću vodu, a modernih nužnika je bilo svega pet. Život familije sa četvoro djece bio je skroman, a i to tek zahvaljujući

Antunovom, svojevremeno tako vidovitom izboru izvanrednog položaja za jedan hotel. Osim toga, dvije su vile izdavane pod kiriju, dok za održavanje one luksuzne, velike familijarne vile više nije bilo sredstava. Ova je pred rat već postala ruševina, danas potpuno prerasla šumom. To veliko šumsko imanje isto nije posjedovalo ekonomski značaj – Antunova šetališta su podivljala - osim jedne poljane, koja je obrađivana za hotelsku kuhinju.

Kako bi se ovo stanje bez ratnih prevrata završilo, možemo samo nagađati. I to baš kontrastnim uspoređenjem sa novim, modernim hotelom Dunđerović, odmah u susjedstvu pri istoj plaži, izgrađenog pred sam rat. Taj hotel su nastanjivale samo vojske, pa je i dignut u vazduh pred kraj rata. U starom Antunovom hotelu su isto stanovali talijanski oficiri, logorovala je i fašistička omladina, a zatim jedna njemačka transportna jedinica – kamioni po parku. Pa onda je iz ekspolzijom oštećene kuće raznešen namještaj za savinsku bolnicu, a dovedeni su njemački zarobljenici na slamu. Adorjan, u povratku iz internacije u Italiji, počeo je opet sa stoičkom obnovom, vlastitim ručnim radom. U dvije preostale vile dupkom su se uselili seljaci iz Sasovića, kojima su još Talijani popalili kuće, a kada je 1948. nacionalizovan hotel, i familija se morala preseliti u prizemlje «depandans»-vile. Sredinom XX-og vijeka, Antunova je ostavština još uvijek služila – pod najgorim uslovima – za iole ljudske životne potrebe.

Adorjan je svoje naslijedstvo u Budimpešti prodao još 1941. godine. Za taj novac kupljenu kuću, izvan grada, oduzeo mu je poslijeratni režim. Od imanja u Mađarskoj, Adorjan nije imao nikad ništa.

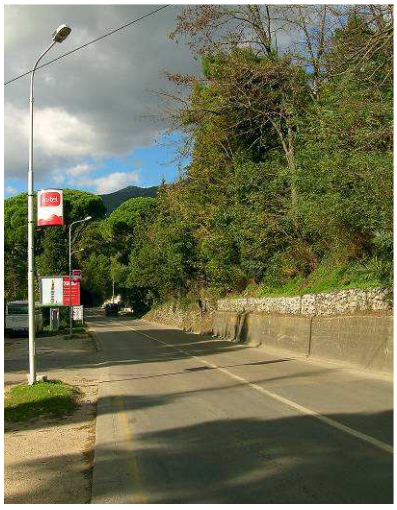

Magistralna dionica kod zeleničkog tunela

Sada već starac od preko 60 godina, proglasio je sebe zemljoradnikom, pa je on počeo obrađivati onu livadu. Poduprt, naravno, Arankinom platom, pa zatim njenom penzijom. Jadranski magistralni put je izgrađen 1965. tik uz taj vrt, bezplatno razumije se, preko istog imanja. Ova «narodna» država nije dala ni paru za zemljište, suprotno onoj nekad «tuđinskoj» državi, za željezničku potrebu. Još danas se džabe odvija magistralni saobraćaj Crnogorskog primorja, od tunela pa preko 200 metara Antunove ostavštine. Ali, time su se opet povratili turisti na ovaj dio imanja, trebalo ih je samo oglasnom tablom skrenuti na onu livadu – u novoosnovani autokamp. To je najzad učinio Adorjanov sin, Čaba.

Stariji sin Zoltan, mlađi Čabin brat Akoš i najmlađa sestra Tinda (Tünde), morali su svoje egzistencije zasnivati iz ničeg. Uostalom, poslije Adorjanove smrti 1978, katastrofalnog zemljotresa naredne godine i Arankine smrti 1987, dvije preostale vile na imanju ostale su nenastanjene, u poluruševnom stanju. Adorjan je svojim testamentom priviliegovao Čabu i Akoša. Zoltan je svoj nužni dio naslijedstva – dvije parcele od po blizu 2000 kvadrata – odmah prepisao ćerki i sinu, bez da je ta imovina dosad iole uticala na njihove životne prilike u Njemačkoj. Tinda nastanjena u Podgorici – duboko pogođena nepravednim očevim isključenjem iz porodičnog naslijedstva i dodatno nastalim neprijatnim stanjem u porodici (njen zapis) – prodajom svog zakonskog nužnog dijela prekida svu vezu sa Zelenikom. No, u želji da ostane u svojoj voljenoj Boki kupuje stan u Ljutoj, nedaleko Kotora, a preostalim sredstvima podupire egzistencije svojih sinova. Akoš iz Rijeke, kao i Baumanovi za njihovu drugu polovinu imanja, ovlastili su Čabu za rukovanje njihovim naslijedstvima.

Glavni korisnik Antunove ostavštine – mimo nacionalizovanog hotela – postao je dakle Čaba, odnosno njegova familija zasnovana 1965. godine, u novoj kući na istom imanju. Ideju za autokamp stekao je svojim putovanjima motociklom po zapadnoj Evropi, u prvoj polovini 60-ih godina, da bi 1966. zasnovao prvi autokamp u Crnoj Gori.

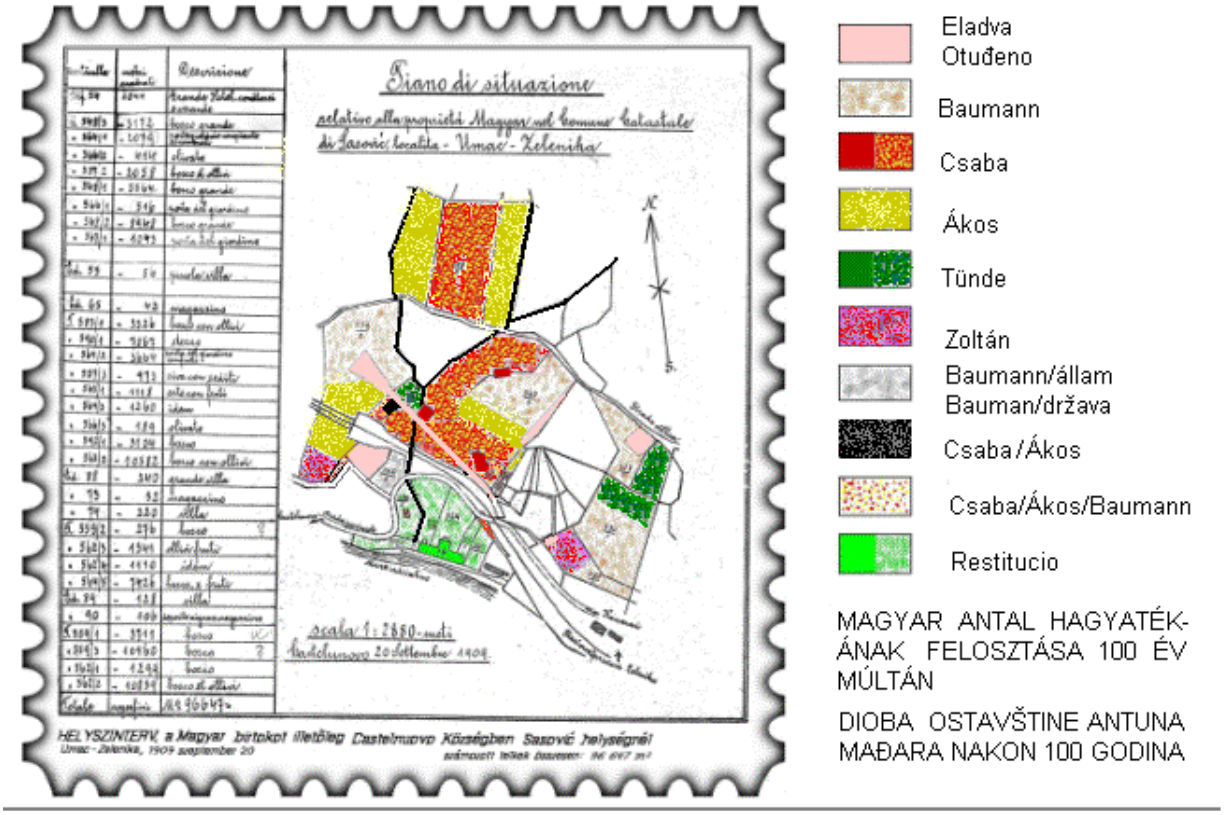

Dodatno još i sa nešto prihoda od kampa na brijegu Baterija – nazvanog tako po artiljerijskoj bateriji nad željezničkom stanicom, u drugom svjetskom ratu – koje je zemljište dugoročno iznajmljeno za odmaralište jedne ferijalne organizacije iz Kragujevca.

Dočim Antunovo životno djelo – Hotel - počelo je služiti društvenim potrebama onog «socijalističkog» eksperimenta, bez ikakve nadoknade naslijednicima. Rečenom eksplozijom oštećena zgrada bude ovlaš opravljena: porušena je propala drvena veranda i zamijenjena žalosnom betonskom konstrukcijom, a završena je i gradnja na spratu drugog krila zgrade. Ali uništene su zidne slikarije, kojima je Adorjan svojeručno godinama dekorisao enterijere. I ništa nije urađeno za osavremenjivanje hotelske funkcije. U takvom stanju «Hotel plaža» je korišten tek za svojevremeni, bezprohtjevni sindikalni turizam.

Korisnik ovakve Antunove ostavštine bila je Opština Herceg-Novi, koja se ni inače nije brinula za Zeleniku. Sva cvatuća mjesna preduzeća prevedena su u Herceg-Novi, a ukidanjem željeznice zamrla je i luka, te je dugo godina začamilo i cijelo naselje. Početkom otvranja politike za privredni turizam, krajem 50-ih godina, oduzeta je i hotelsko-privredna funkcija Antunovoj ostavštini. Objekat je pretvoren u odmaralište sarajevske djece.

Uprkos tome, što je nacionalizacija bila izvršena sa obrazloženjem, da je ova Antunova ostavština «hotelsko preduzeće od značaja za priveredu Narodne Republike» (Službeni list NRCG br. 8/1948), u ugovoru sa Opštinom Sarajevo-Centar 19 03 60. hotelska namjena nije fiksirana. Drugim riječima, Opština Herceg-Novi se iskazala kao uzurpator bezplatno-namjenski stečenog hotelskog preduzeća! Narod Zelenike se usprotivio ovom svojevoljnom otuđivanju – čak do studenata u Beogradu – ali je protest ugušen prijetnjom «ispitivanja prošlosti dotičnih».

68 miliona dinara što je Sarajevo ugovorilo za ovaj ustupak, trebali su biti isplaćeni u dvije rate 1960. i 1961. godine. No te uplate nisu iskazane ovdje, u opštinskom budžetu, niti Sarajevo posjeduje priznanicu za isplatu. Gdje li su te pare završile? – u Zelenici sigurno ne. Tako to ostaje jedan Antunov skriveni prilog, neznano kako i gdje. Dočim su Sarajlije gazdovali ovako: smanjili su sobni kapacitet, ugrađivanjem kolektivnih sanitarnih čvorova – bez ikakve hotelske relevancije! - pokvarili su zamački karakter spoljne arhitekture, uništili su i starinski vrijednu građevinsku stolariju, a nisu ništa sačuvali ni od starinskog namještaja. Zemljotres 1979. je učinio kuću privremeno neupotrebljivom, a tek deceniju kasnije su izvršena potrebna učvršćenja, iz državnog fonda za katastrofe. Park, sa plemenitim arboretumom, dodatno je

zasađen bezvrijednim drvećem za zasjenjivanje šatora, gušeći Antunove plemenite sadnice.

Građanski rat početkom 90-ih godina, učinio je, da je Sarajevo postalo inostranstvo. Republika Crna Gora proglasila je sebe vlasnikom te Kuće, koju je zauzeo Admiralitet preostale Ratne mornarice, bez bitnih građevinskih izmjena, ali uz primjerno održavanje objekta. Za period od približno jedne i pol decenije, može se reći, da je ostavština jednog elitnog austrougarskog oficira, dr. Mađar Antuna, najzad pod visokom vojnom upravom ponovo stekla svoje dostojanstvo. Ali prilikom 100 godišnje proslave osnivanja Hotela – dakle ujedno i crnogorske turističke privrede – 2002. godine se već znalo, da će vojska napustiti kuću.

Admiralitet Ratne mornarice

To se dogodilo u maju 2005, kada je otpočelo dugogodišnje zavlačenje zakonskog postupka za povraćaj bivšeg hotela, po zahtjevu Antunove nasljedničke zajednice. Napuštena i katastrofalno zapuštena zgrada sa parkom, srozani su na najniže stanje svog stogodišnjeg postojanja. U čemu i Sarajlije igraju svoju ulogu, sudski se pozivajući na onaj uslijed niza nezakonitosti ništavan ugovor, radi povraćaja Antunove ostavštine njima, a ne prirodnim Antunovim naslijednicima.

Toliko po saznanjima pred novu 2009. godinu - ovu stotu godinu - po smrti zasnivaoca modernog hotelijerstva u Crnoj Gori.

KAKO DALJE ?

U martu 2007, bilo je donijeto rješenje o povraćaju hotelske imovine naslijednoj zajednici Magyar/Baumann, koje nije postalo pravosnažno zbog jedne katastarske greške - sa čijom se ispravkom nije žurilo. Ne čekajući više na tu ispravku, u aprilu sam ušao u propalu zgradu (u neku ruku spomenom na 150-godišnjicu rođenja svog đeda-graditelja) i zauzeo istočni toranj – tri građevinski izolovane sobe – u svemu manje od mog 1/8-skog naslijedstva. Trajalo je još mjesec dana, dok sam taj dio zgrade iole osposobio za boravak, pored ostalog skrpljenim i dokupljenim namještajem, te provizornim vodovodom i elektrikom. Pregledom cijelog imanja ustanovio sam slijedeće:

Tada već dvije godine napuštena zgrada nalazila se u krajnje zapuštenom, nenastanjivom stanju. Prokišnjavala je u zapadnom krilu, takođe uz kondenzacionu vlagu zbog neprovjetrenosti. Zidovi i plafoni se ljušte, podovi propadaju, mjestimično rđaju i noseće gvozdene grede. Stolarija je apsolutno dotrajala, prozorska stakla su mjestimično polupana. Dijelom demontirane instalacije suštinski su uništene. Park je sasvim podivljao, mjestimično već i neprohodan, a dijelom je plavljen bujičnim potokom.

U svojstvu diplomiranog inženjera arhitekte i doktora istorije arhitekture, osnovna svrha mog useljenja bila je stručno snimanje postojećeg stanja građevine, za izradu glavnog projekta rekonstrukcije. Na ovom poslu proveo sam mjesece maj i juni, iscrtavajući snimljene podatke u razmjeri 1:100. Orijentaciono sam koristio planove u istoj razmjeri iz 1948. godine, sa uvidom i u planove za saniranje poslije zemljotresa 1979 u Arhivu Herceg-Novog. Ujedno sa predradnjom rekonstrukcije, po vlastitom idejnom projektu iz 2005. godine, kada je restitucija objekta postala aktuelna. Tokom jeseni i zime 2007/08 izradio sam glavni projekat rekonstrukcije za novoimenovani «Strandhotel Zeleniku», internetski publikovano pod www.magyar.de. Projekat rekonstrukcije je u maju 2008. prezentiran crngorskim medijma.

KONCEPT REKONSTRUKCIJE

Obzirom na savremene prohtjeve trajnosti - što konkretno znači odstupanje od masovnog turizma - te obzirom na istorijski značaj objekta, sa izvanrednim položajem uz plažu sa vlastitim parkom, a i na relativnu prostornu autonomiju, treba imati u vidu takvu rekonstrukciju, da novouspostavljeni hotel može odgovoriti prohtjevima od najmanje četiri zvjedice. Takav je i bio prvobitni nivo, nazad sto godina, sa svim ugođajnim pohvalama za goste visokog društvenog položaja. Sjetimo se samo onih «kraljevskih» posjeta...

Cilj rekonstrukcije je približno isti kapacitet, kao za vrijeme familijarnog pogona. Onda je doduše bilo 35 sobnih brojeva, međutim br. 13 nije postojao, u dvije sobe je stanovala familija, a tri sobe istočnog tornja izdavane su pod kiriju. Hotelskom pogonu pripadalo je dakle samo 29 soba. I sve to bez mokrih čvorova, a i bez balkona ili lođija. Već ova dva uslova remete postojeći raspored osnove. Ali su u centralnom traktu potrebni i liftovi, sa odgovarajući orijentisanim komunikacijama, pa se time ukidaju i postojeća stepeništa. Suštinski, osim konstruktivnih zidova i međuspratnih konstrukcija, ništa ne može opstati u unutrašnjosti zgrade. Ali ništa više ni ne postoji od originalnog uređenja, pa baš novim enterijerskim rješenjima treba upriličiti negdašnju atmosferu bečko-budimpeštanske ugostiteljske kulture. Primjenom odgovarajućih obloga i stolarije, kao i pokretnog inventara.

Konstruktivno, program od oko 30 modernih stambenih jedinica za goste, može biti ostvaren jedino dogradnjom postojećeg objekta. Ovo je bilo ispitano rečenim idejnim projektom, tako, da se dogradnja prisloni uz sada neiskorištenu stranu krilnih hodnika, prema parku, pokrivajući ujedno bezvrijedne fasade na ovoj strani. Odnosno, pružajući priliku, da se hotelska zgrada arhitektonski definitivno zaokruži. O nekvalifikovanosti dvorišne fasade sukcesivno dograđivanog bivšeg hotela, svjedoči baš činjenica, što ta strana nije nikada bila fotografisana!

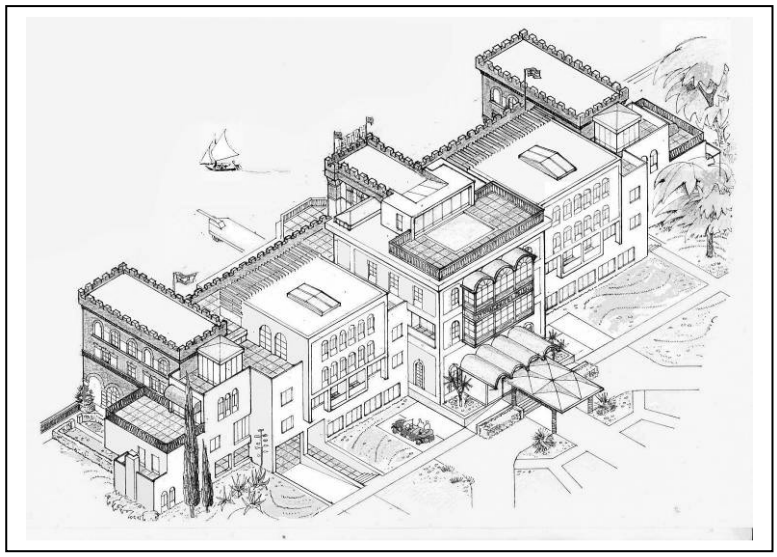

Nedostatak rečenog idejnog rješenja bio je međutim, da su brojne nove sobe ostale bez morskog vidika. Ispravku donosi novoizrađeni glavni projekat. Pomoću 4 dvosobna apartmana zaobilaze se krajnji tornjevi, hvatajući vidik odpozadi, pri čemu dva prizemna apartmana imaju vlastite vrtove. Druga 4 apartmana, izdižući se odpozadi na krilne krovove, time stiču morski vidik pa još i vrijednuju krovne terase, koje su do sada bile neiskorištene pustare. Poseban problem predstavljao je izolovani treći sprat centralnog trakta. Kao funkcionalno rješenje ovdje se nudi organizovanje jedne svite prostorija, za goste naročitih prohtjeva, koristeći taj najviši panoramski krov i za jedan kupaći bazen. Nove moderne jedinice hotela specificikovane su dakle ovako: 22 dvokrevetne sobe, 8 apartmana sa dodatnim ležajima i 1 svita – ukupno 31 jedinica. Pri čemu samo 9 soba nemaju pogled na more, nego su okrenute parku.

Spratne visine sukcesivno dograđivanog hotela su posvuda različite. Rekonstrukcijom, ovo se svodi samo na dva nivoa krilnih traktova. Poluspratne razlike srednjeg trakta i bočnih tornjeva ostaju.

Ukupna organizacija rekonstruisanog hotela je slijedeća. Pristupa se iz parka, pod novim natkrovljima u recepcioni hol. Odavde vode dva široka prolaza pravo do verande-salona sa barom i sa dvije bočne terase, sve sasvim okrenuto morskoj panorami. Iza ovih prostorija se obostrano protežu dvije restoranske sale – takođe i za priredbe – koje opslužuje centralni servis za konobare. U istom jezgru, iza recepcije, nalazi se stepenište centralnog trakta sa tri lifta. Od ovih vode krilni hodnici novih gostinjskih soba, sve do stepeništa u bočnim tornjevima. Jednako na prvom spratu, koji je sav ispunjen gostinjskim sobama i apartmanima. S time, što se kod liftova otvaraju prostorije hotelskog muzeja i biblioteke, sa prolazom na krovnu terasu verande. Na drugom i trećem spratu nema kolektivnih komunikacija, ovamo dosežu tek dva ekskluzivna lifta, pored stepenica za izuzetne slučajeve. Najzad u suterenu, gosti imaju centralni prolaz od liftova do plaže, dodirujući vinarski podrum sa posebnim barom i jednu radnju – preporučljivo frizerski salon. Pod istočnim krilom se nalaze dostavni trijem sa spremištima i hotelska kuhinja. Ova je povezana sa servisom za konobare u prizemlju, liftovima za posuđe i

posebnim stepenicama. Pod zapadnim krilom: uprava, prostorije za personal i mašinska sala.

Posebno: oba kraja prizemnih hodnika mogu biti produženi u zastakljene mostove, do dotatnih građevina, koje nisu predmet ovog projekta. Gradnja tih mostova zavisi od odgovarajućeg zahtjeva investitora, ukoliko bi on želio izvedbu takvih dodatnih građevina.

Situacionim planom prikazani su gabariti dodatnih građevina, kao i šema uređenja hotelskog areala, čije planiranje isto nije predmet ovog projekta: hortikulturna obnova parka, gradnja puteljaka i oblikovanje vještačke plaže. Zemljište u vlasništvu hotela iznosi 8275 m². Dodatno sa parcelom plaže i pojasa uz Magistralu – oboje državna imovina – areal hotela se može povisiti na 1 hektar.

Rušenja

Izvršiće se po zasebnom izvedbenom planu. Ruše se svi pregradni zidovi, krovni pokrivači, sva stepeništa i instalacije, takođe i postojeća veranda, te krovna konstrukcija centralnog trakta (bez tornja). Vadi se sva stolarija, skidaju postojeći podovi do konstrukcje, obija se svo labavo malterisanje. Mjestimično probijanje konstruktivnih zidova ima se obaviti stručnim podupiranjima, dok se ne izvedu sigurne podvlake i podziđivanja.

Materijali postojećih zidova odgovaraju modernim standardima, što je bilo provjereno 1985. godine, a nalaz je pohranjen u Arhivu Herceg-Novog. Stoga se rušenjima dobiveni materijali mogu primjenjivati u novogranjama ove rekonstrukcije.

Pragove i stepenice od korčulanskog kamena treba vaditi najpažljivije, isto radi ponovne upotrebe,

Temeljenja

Zemljište je geološki ispitano 1985. godine, nalaz je u Arhivu Herceg-Novog. Sastav je povoljan za temeljenje, jer prilikom zemljotresa 1979. godine, nije došlo do oštećenja zbog nekih pomjeranja u temeljima.

Novi temeljni radovi izvešće se betoniranjima po ovom projektu. Nadgradnje do suterenskih ili prizemnih podova mogu biti od opeka u cementnom malteru, sa potrebnim izolacijama od vlage.

Vertikalne i horizontalne konstrukcije

Preporučuje se zidanje blokovima od gas-betona, kao najboljeg termoizolacionog materijala. Pregradni zidovi među stambenim jedinicama, kao i njihovi hodnički zidovi, moraju biti akustički zadovoljavajući.

Sve nove dogradnje izvode se u zemljotresno propisnom armirano betonskom skeletu. Nove međusprtane konstrukcije su od montažnih rebara, zalivenih armirano betonskim serklažima. Ili kompaktne armirano betonske ploče, naročito za stepeništa.

Dogradnju istočnog tornja izvršiti fugovanim opekama, tačno po uzoru zapadnog tornja. Pri čemu zemljotresni skelet ostaje skriven pod opekama.

Armirano betonski krov nove verande treba da počiva na vrlo vitkim stubcima, sve skupa statički kruto uklješteno u postojeće zidove. Konstrukcija staklenih zidova od specijalnih profila za gradnju verandi, zelene boje.

Pregradni zid između restorana i hodnika od staklenih cigli.

Ulazna natkrovlja: Nad automobilskim prilazom dekorativno oblikovana rešetkasta gvozdena konstrukcija, nad pješačkim prolazom zasvođene betonske kore na vitkim stubcima, sve prekriveno bakarnim limom.

Armirano betonske konstrukcije izvešće se prema dodatnom statičkom proračunu i po planovima armiranja.

Fasade

Cijela zgrada - stari i dograđeni djelovi – imaju se obuhvatiti skelama, za restauratorske i druge pažljive obrade. Glavni restauratorski radovi su: obnova tvrđavskih zubaca oko svih tornjeva i nad morskim fasadama krila; obnova stubaca od tesanika i ciglenih svodova na bočnoj fasadi istočnog tornja, po uzoru na sačuvanu istu fasadu zapadnog tornja; opravka trošnih mjesta novim ciglama ili krpljenje ciglenom pastom, te kontrola i opravka svih ciglenih fuga. Oblikovna konstrukcija centralnog tornja ima se sasvim obnoviti, jednako kao što sada postoji.

Suterenski zid plaže ima se obiti od žbuke i isfugovati kamena struktura, takođe i na potpornim zidovima obostrano uz zgradu. Postojeća ograda obiju terasa pri verandi ruši se, i obnavlja po detaljnom planu. Istočni potporni zid kod plaže preinačava se, novim stepenicama, te sa ogradom od opeka po uzoru na zapadnu stranu.

Malterisane fasade se imaju izvesti otporno od slanog morskog uticaja, vrlo svijetlom – skoro bijelom – bež-bojom.

Prozori i vanjska staklena vrata izvode se profilima od vještačkog materijala, tamno oker ili svijetlo braon boje, sa termopan zastakljivanjem. Škure se ne predviđaju, sunčanu zaštitu činiće interni venecijanski zastori sa bijelim lamelama.

Na terasama iza bočnih tornjeva, postavljaju se dva staklena paviljona sa četvrtastim krovom od bakarnog lima, na vitkim stupcima.

Krovovi

Svi su ravni, sa podložnim i zaštitnim betoniranjima za termo i kišnu izolaciju, zatim prekriveni šljunkom. Za krovne terase dekorativna obloga umjesto šljunka. Odvodne gurle po detaljnom planu.

Instalacije

Po posebnim tehničkim planovima za elektriku, elektroniku, hladan i topli vodovod, kanalizaciju i centralnu klimatizaciju.

Zbog nedovoljnog javnog snabdijevanja vodom, treba izgraditi rezervoar sa dvodnevnim sadržajem, na najvišoj koti imanja, kraj lalovinske ceste. Puniće se kada ima distribucione vode, ili se dopunjava iz bunara na imanju. Pored direktne distribucione vode, ova rezervna voda se u gornje spratove upućuje hidroforom.

Za prečišćavanje otpadnih voda postoji septička jama u zapadnoj vrtnoj terasi. Treba provjeriti valjanost i izvršiti eventualne dogradnje. Takođe ispitati podmorske prelivno-odvodne cijevi.

U rečena dva krovna paviljona montirati džakuzi-kade za po tri osobe. Bazen na gornjem krovu snabdjeti instalacijom za prečišćavanje vode.

Bujučni potok mimo zapadnog apartmana oblokovati hortikulturno.

Aproksimativni predračun

Razrađeni glavni projekt rekonstrukcije stroji na raspolaganju. Iz kojeg se mogu vaditi i tačniji podaci o korisnim i bruto površinama, kao i o izgrađenoj zapremini. Aproksimativno, na ovom mjestu se navode ovi podaci:

Adaptacija: 2300 m² bruto površine ili 7000 m³ izgrađene zapremine.
Dogradnja: 1200 m² bruto površine ili 3700 m³ izgrađene zapremine.

Novoplanirana ukupna površina od 3500 m² po 600 €/m² = 2,100.000 €.
Imanje od preko 8.000 m² po 250 €/m² = 2,000.000 €.

KREDITIBILNOST NIŽE PRIKAZANE REKONSTRUKCIJE ZA «STRANDHOTEL» U ZELENICI – REALNOST JE !

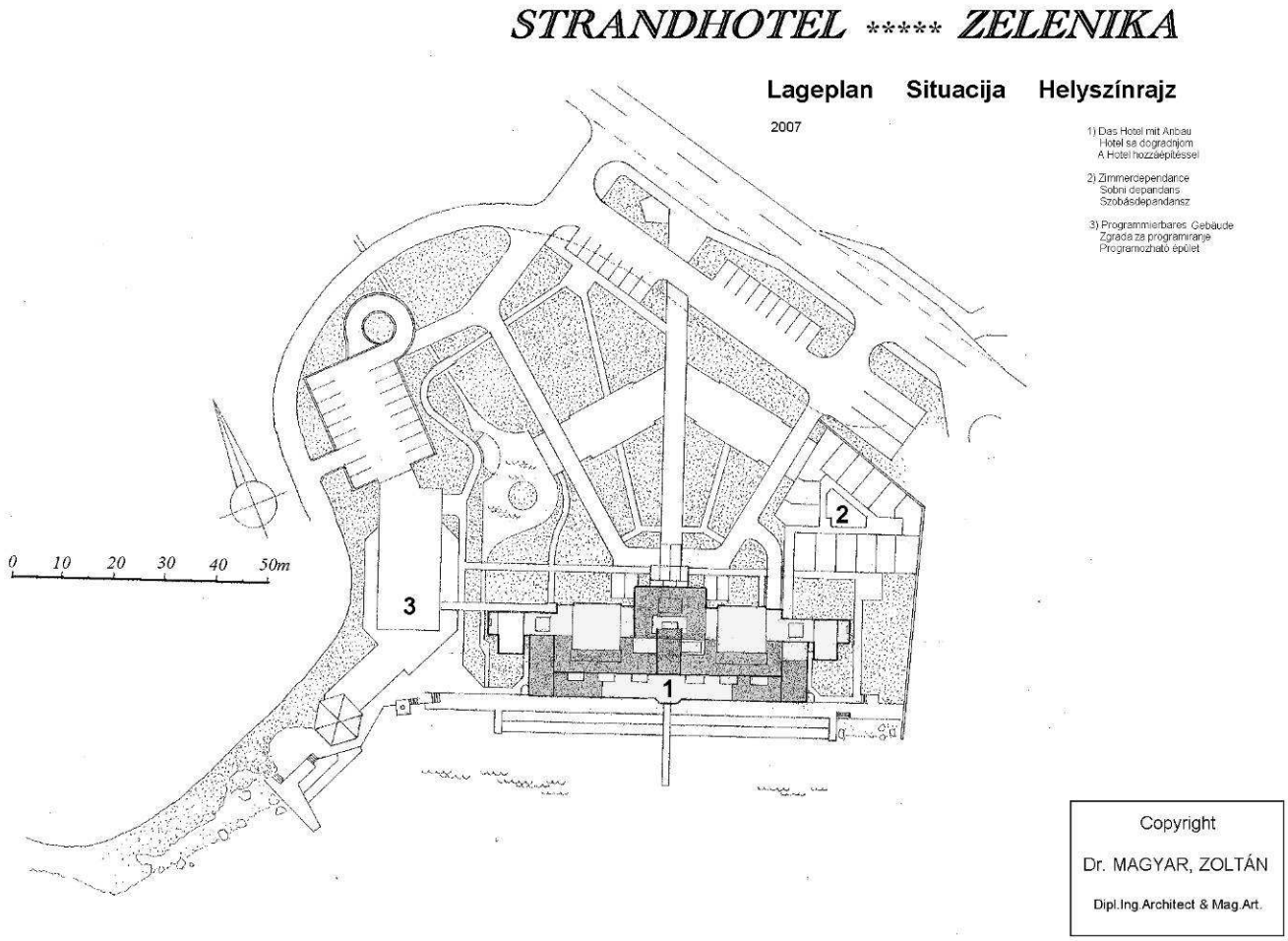

STRANDHOTEL ***** ZELENIKA

Untergeschoss — Suteren — Alagsor

2007

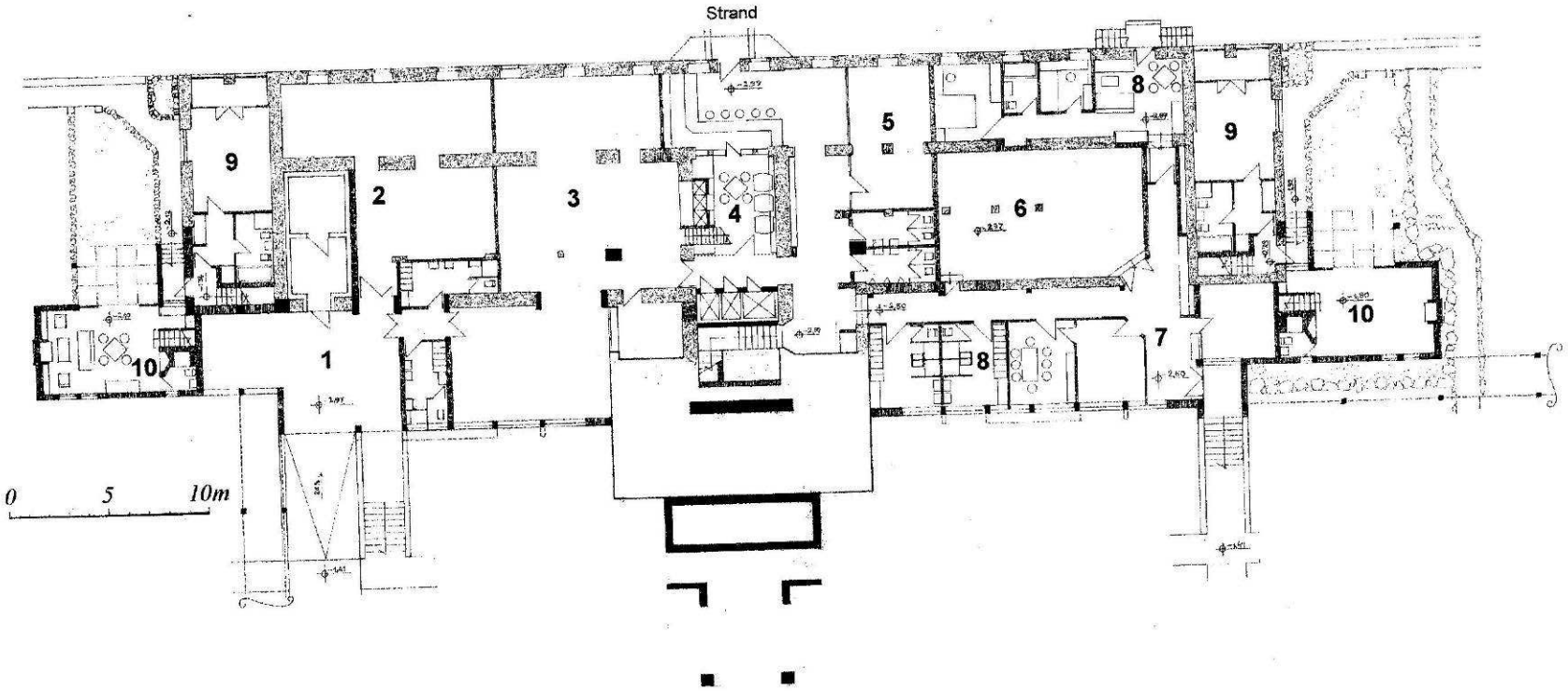

1) Einlieferung
Dostava
Beszállitás

2) Lagerräume
Spremišta
Raktárak

3) Küche
Kuhinja
Konyha

4) Weinkeller
Vinski podrum
Borpince

5) Friseur
Fodrász

6) Technik

7) Verwaltung
Uprava
Igazgatóság

8) Personal
Személyzet

9) Zimmer
Soba

10) Appartament

Copyright

Dr. MAGYAR, ZOLTÁN

Dipl.Ing.Architect & Mag.Art.

STRANDHOTEL ***** ZELENIKA

Erdgeschoss Prizemlje Földszint

2007

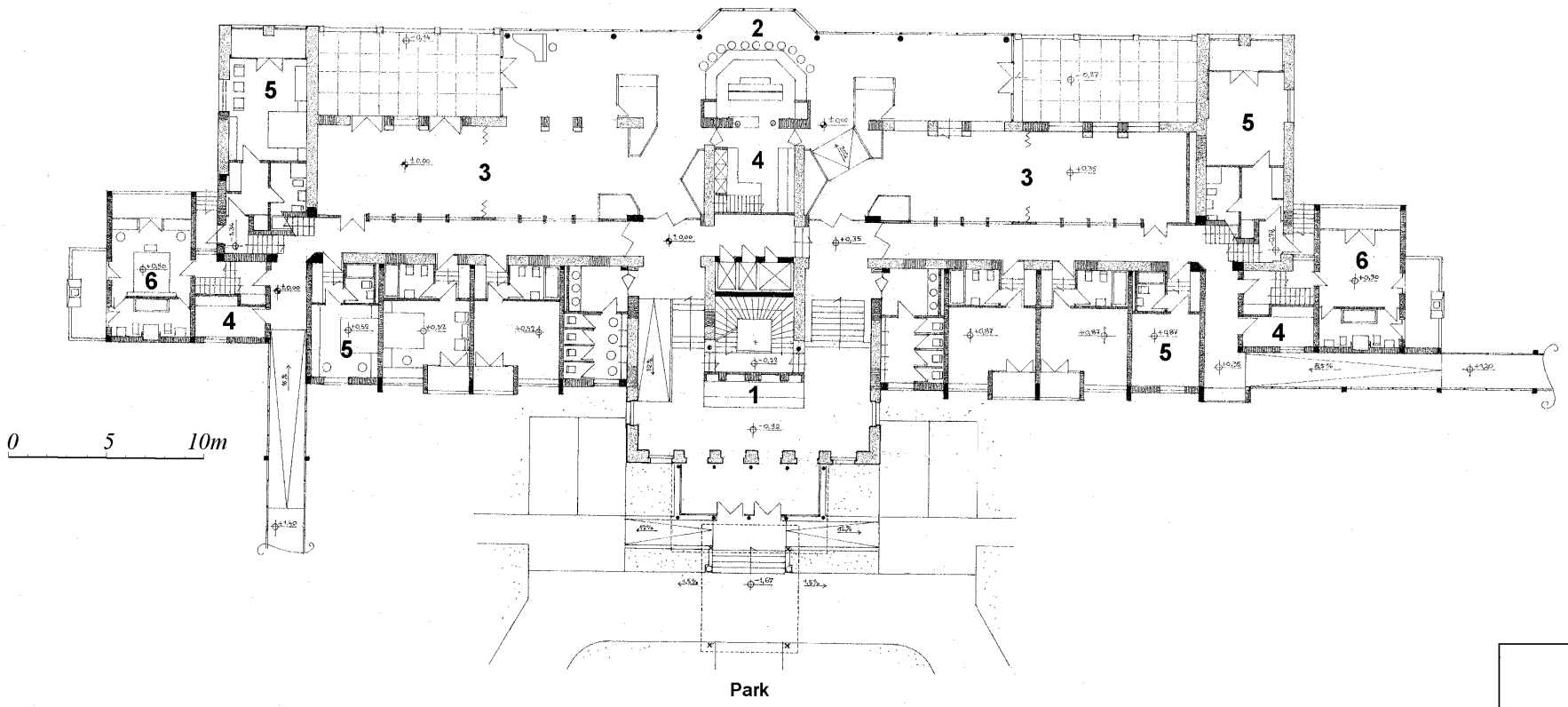

1) Rezeption

2) Veranda-Bar

3) Restaurant
Veranstaltungen
Priredbe
Rendezvények

4) Service

5) Zimmer
Sobe 8
Szobák

6) Appartament 2

Copyright

Dr. MAGYAR, ZOLTÁN

Dipl.Ing.Architect & Mag.Art.

*STRANDHOTEL ***** ZELENIKA*

I. Obergeschoss I. sprat I. emelet

2007

1) Hotelmuseum - Bibliothek

2) Service

3) Zimmer
Sobe 11
Szobák

4) Appartament 6

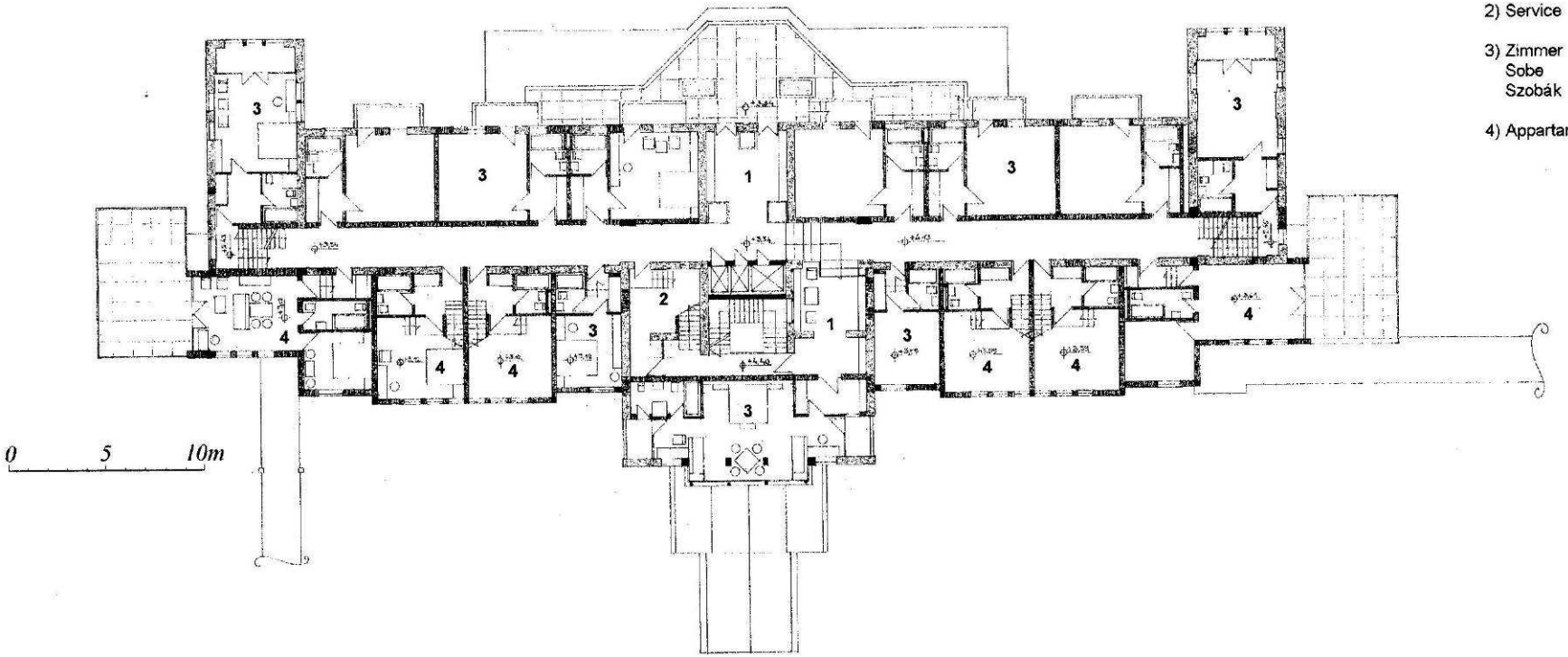

Copyright
Dr. MAGYAR, ZOLTÁN
Dipl.Ing.Architect & Mag.Art.

*STRANDHOTEL ***** ZELENIKA*

II. Obergeschoss II. sprat II. emelet

2007

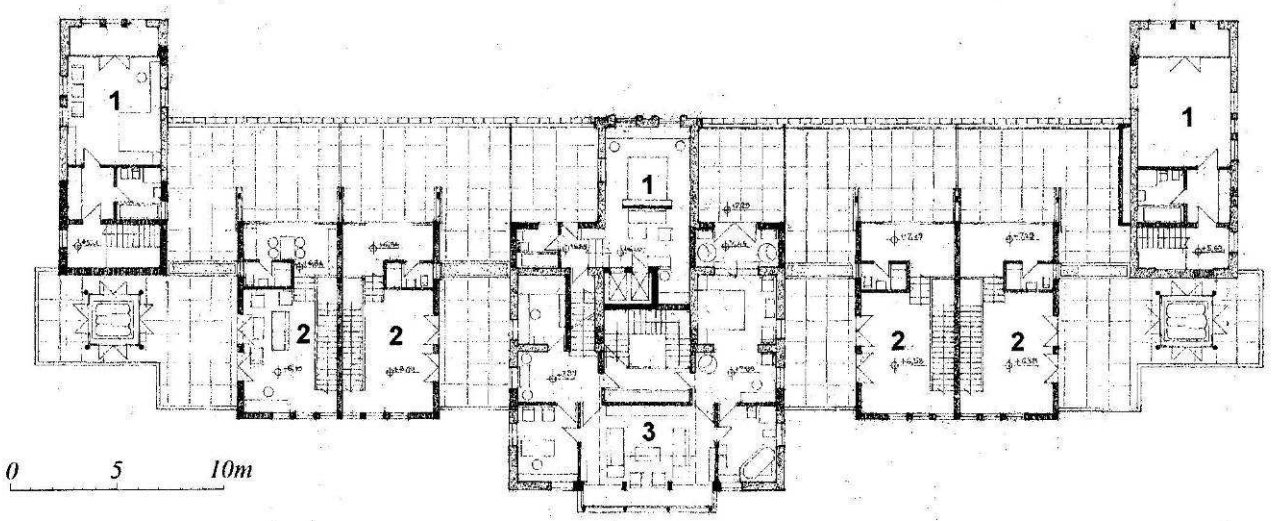

1) Zimmer Soba	3+11+8=22
2) Appartament	6+2=8
3) Suite	=1
	31

Copyright

Dr. MAGYAR, ZOLTÁN

Dipl.Ing-Architect & Mag.Art.

*STRANDHOTEL ***** ZELENIKA*

III. Obergeschoss III. sprat III. emelet

2007

Suite-Vorräume

Predprostori za suit

Suite-elöterek

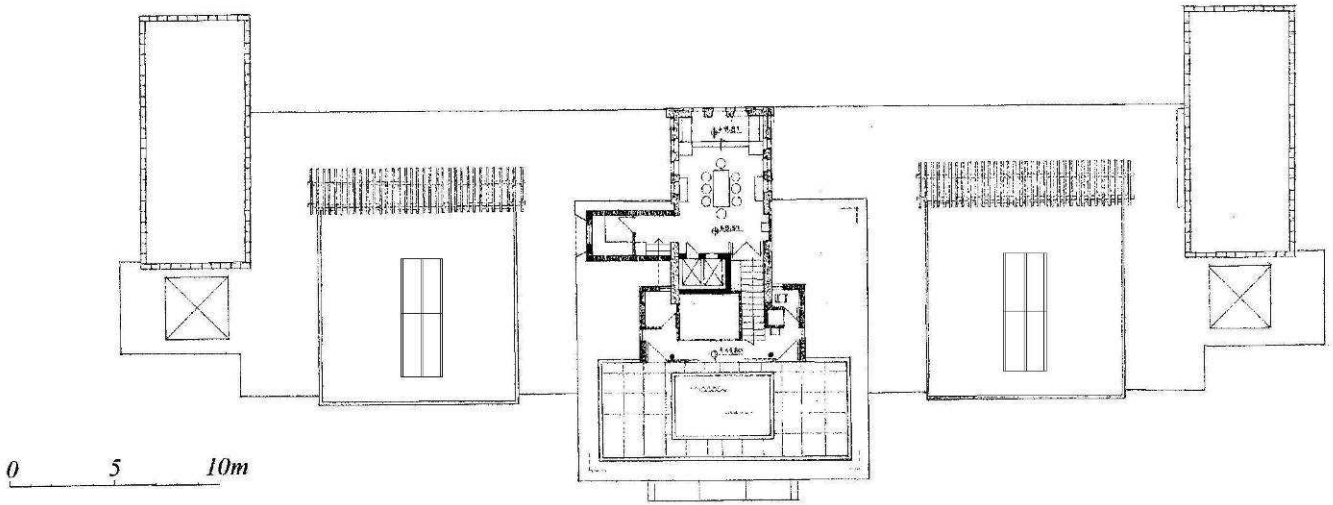

0 5 10m

Copyright

Dr. MAGYAR, ZOLTÁN

Dipl.Ing.Architect & Mag.Art.

*STRANDHOTEL ***** ZELENIKA*

2007

Parkansicht
Izgled od parka
Parknézet

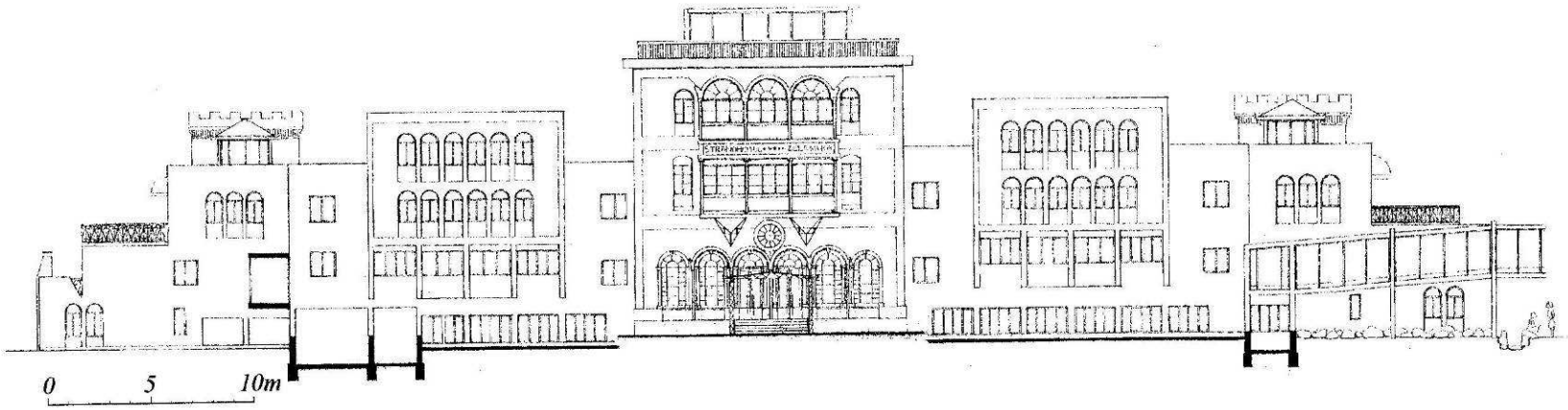

Copyright
Dr. MAGYAR, ZOLTÁN
Dipl.Ing.Architect & Mag.Art.

*STRANDHOTEL ***** ZELENIKA*

2007

Die Seefassade
Morska fasada
A tengeri nézet

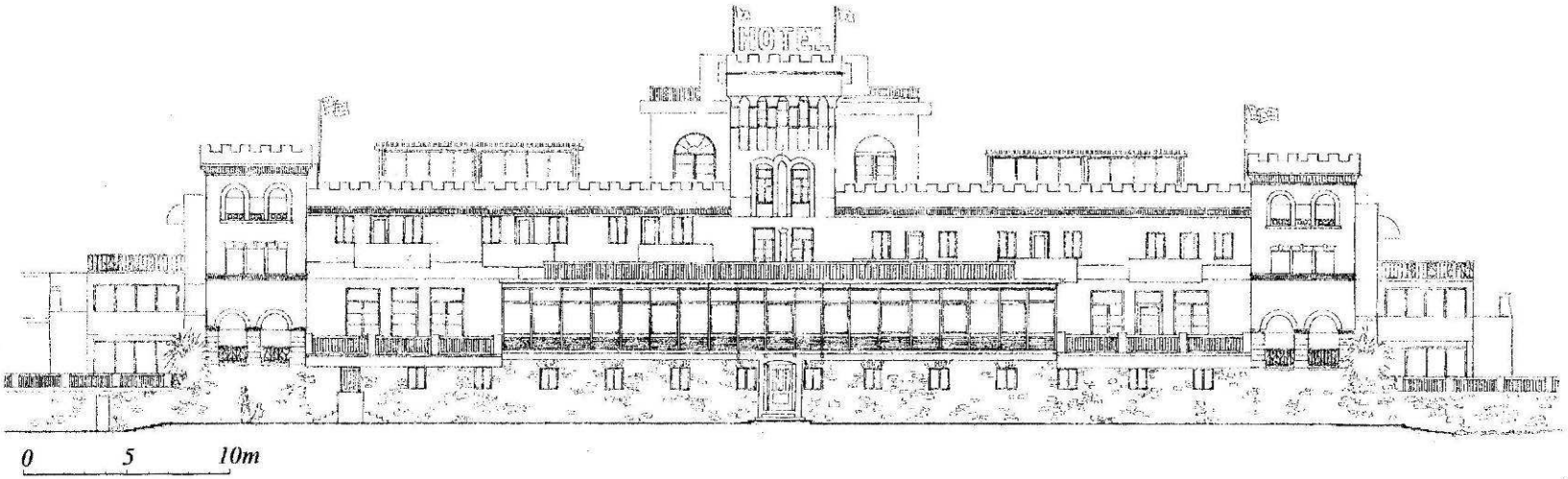

Copyright
Dr. MAGYAR, ZOLTÁN
Dipl.Ing.Architect & Mag.Art.

Hotel "Astoria"

u strogom centru Budimpešte, građen 1914.

Rodbinski vezan sa Hotelom u Zelenici

"New York" Palace Hotel

U Budimpešti
građen 1894. i aktuelno renoviran

Ugostiteljski karakteri
iz Budimpešte
prije i poslije
prvog svjetskog rata

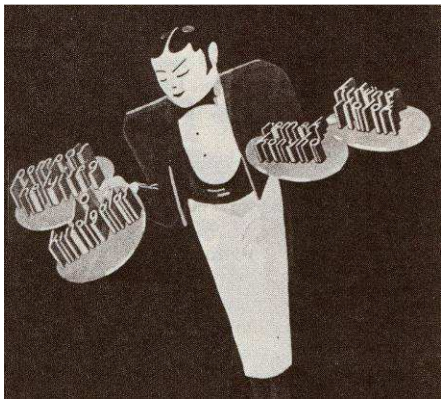

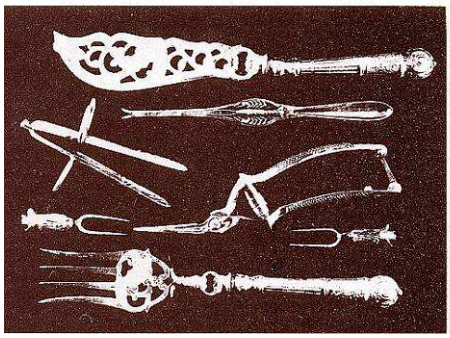

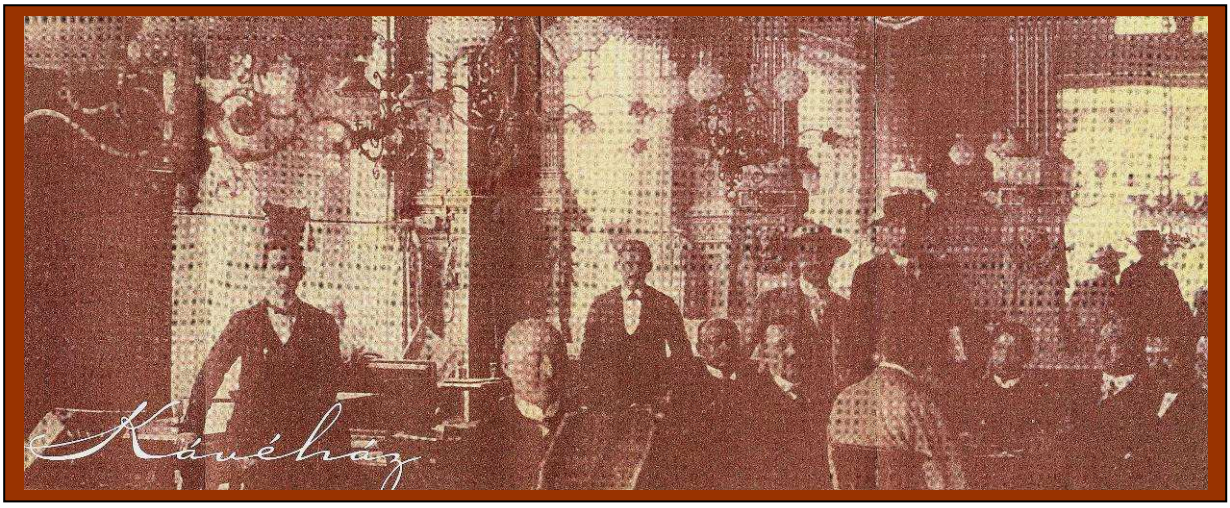

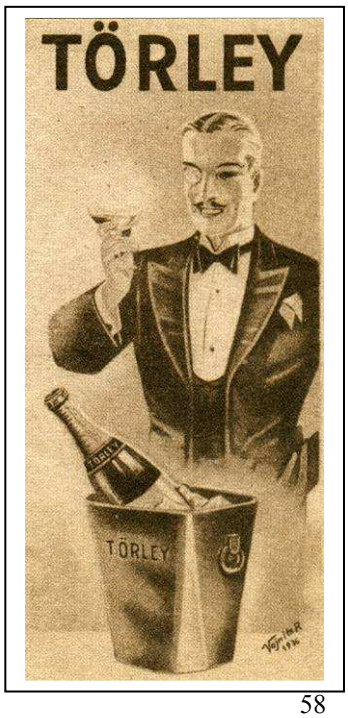

Čim budu obezbjeđene preliminarne finansije, glavni projekat rekonstrukcije u razmjeri 1:100, dodatno sa statikom i sa planovima vodo- i elektroinstalacija, može bez odlaganja biti priređen za pribavljanje građevinske dozvole. Sama izvedba pak zahtijeva još znatne, timski organizovane projektantske poslove. U svemu za konstrukcioni plan 1:50, za kompletiranje statike sa planovima armature, za sve instalacione projekte uključujući i centralnu klimatizaciju, te za hortikulturni plan uređenja parka i plaže. Ne govoreći o posebnim projektima za eventualne dodatne zgrade, koje su naznačene u gornjem situacionom planu.

Posebno o arhitekturi enterijera: Ta treba baš da stvori individualni ton ovog hotela. Upravo ono, čime će se ova „ustanova“ izdvojiti od svake druge ugostiteljske ponude – ne samo u Crnoj Gori! – što će je staviti van konkurencije za izvjestan profil gostiju. Obzirom na svoju nepatvorenu prošlost, obnovljeni «Strandhotel Zelenika» može, i mora, da evocira ugostiteljsku kulturu carsko-kraljevske Monarhije Beča i Budimpešte. Arhitekt enterijerista imaće zavidni zadatak, da tu atmosferu ponovo uspostavi. Ovdje samo sa jednom šematskom napomenom: Oprema enterijera treba da bude stilska sa luksuznom notom. Na primjer: apsolutno se isključuju banalna panel-vrata...

Ali i uz nekoliko uputstava za ugled: Atmosfera građanskog života onog vremena – tadašnjom kritikom jedne prefinjene dekadentnosti - zrači iz literature Miroslava Krleže, ili u njemačkom prevodu od Tomasa Mann-a. Najbliži uzor donekle može biti hotel «Imperijal» u Dubrovniku, a još više Opatija – čak i kao hortikulturna cjelina – ili posebno tamošnji hotel «Kvarner». U Beču hotel «Sacher», pozadi Opere, oboje u skoro netaknutom enterijerskom kontiunitetu. Te – vrlo izrazito – banje Karlsbad (Karlovi Vary) u Češkoj ili Baden-Baden u Njemačkoj. U Budimpešti je nesretna istorija druge polovine 20-og vijeka isto mnogo uništila, dobro je međutim očuvana gostionica odnosno hotel zvan «New York», sada perfektno restaurisan, ili hotel «Astoria» - ovaj čak u rodbinskoj vezi sa osnivačkom familijom u Zelenici.

Ovakve uzore međutim inteligentno treba prilagoditi naročitosti obnovljenog «Strandhotela» u Zelenici. Ovaj internacionalizirani naziv, umjesto bivšeg, a sada i već zauzetog imena «Hotel plaža», po sebi upućuje na rečenu naročitost. No naš Hotel je naročit i po svom svojevrenom programu. Naime, u ono vrijeme ljetovanje na moru nije bio nikakav pojam. Turisti onog vremena tražili su ljetnju hladovinu u planinama, a na primorje se išlo zimi, radi udaljavanja od kontinentalne hladnoće. No prvobitni «Pansion na zelenoj plaži» - notabene zelena plaža! – u svojoj je propagandi naglašavao cjelogodišnji, ljeti šumskom

svježinom ugođeni boravak. Time ova Kuća stoji kao izuzetan pionir turizma i po modernom shvatanju. Uz to i sa inače bezprimjernom arhitekturom ove zgrade.

Enterijersko uređenje treba da izrazi sve ove kulturne elemente. Kao potpora tome, predviđaju se – vidno uprojektovane – prostorije za hotelski muzej i biblioteku, svrhom interakcije sa gostima. Gdje će se uglavnom fotografijama, dokumentima i literaturom, a po mogućnosti i materijalnim eksponatima, prikazati sva stogodišnja sreća i nesreća ove Kuće. Uključujući i one četiri „kraljevske posjete“ sa portreima tih visokih ličnosti. A svrhom evociranja negdašnje Monarhije i sa – kobajagi „zvaničnim“ - portreima anegdotski nezaboravnog cara i kralja Frana Josipa I, i njegove svjetski takoreći još uvijek „žive“, divne supruge Elizabete. Naime: popularni Ćesar je 1875. godine posjetio Boku – kada Zelenika još nije ni postojala. A njegov brat Maks, komandant austrijske mornarice, 1850. je sa divljenjem opisao svoju šetnju kroz Savinsku dubravu, i time zasnovao turistički pojam Kaštel-Novog.

Starici odveli u vojsku jedinog sina-hranitelja. Što će, odluči ona da se žali lično Ćesaru u Beču. Nemajući sredstava za takvo putovanje, pođe iz Boke pješke, proseći usput. Stigavši tako tamo, zatraži audienciju. Preneraženi činovnici jave to Franu Josipu, a on reče da mu odmah privedu tu neobičnu ženu. Saslušavši žalbu, naredi, da se svaka njena želja ima ispuniti. Najprije naravno, da se sama žena pristojno zbrine. Kao prvo, pitali su je dakle, šta bi jela? Sirota Bokeljka, naučena na krajnju skromnost, zamoli: «A, malo slane ribe».

Trebalo je naručiti kacu slane ribe čak iz Trsta, jer toga u Beču nije bilo!

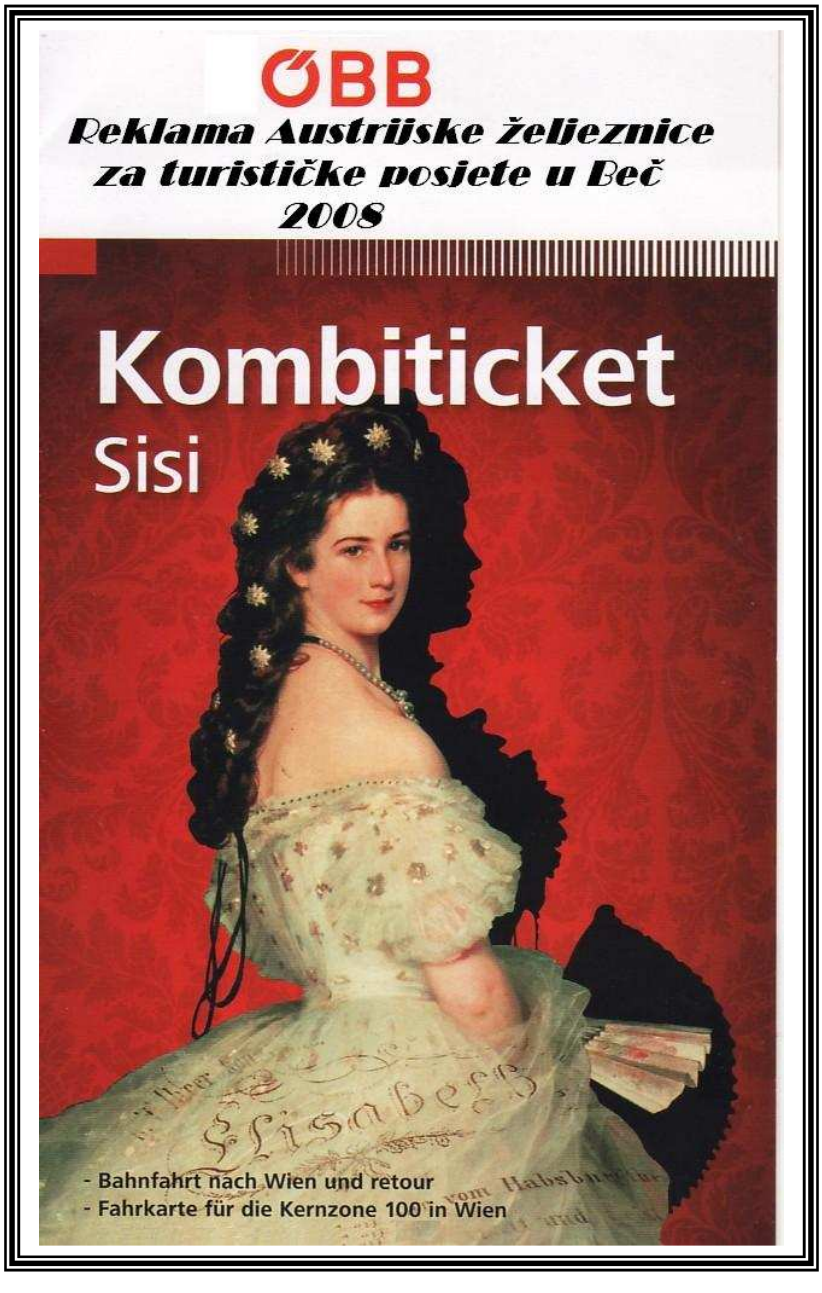

Elizabeta (1837-1898), iz jednog bavarskog plemićkog roda, udala se premlada za Frana Josipa, jer se on zaljubio u tu divnu djevojku. A njoj su rekli «Jednom caru se ne daje korpa». U Beču zaista nije našla sreću. Tako se – možda iz prkosa – obratila tada teško podjarmljenom mađarstvu. Naučila je jezik, pa je počela sarađivati sa mađarskim političarima. Uzgred čak uz famu o ljubavnom odnosu, sa takođe vrlo naočitim grofom Andraši. Pripisuje joj se izvjestan upliv na austo-ugarski državni sporazum. Time je, zajedno sa mužem, 1868. krunisana za mađarsku kraljicu, što je ona i stavljala ispred carske titule. Izgubivši međutim smisao za daljnja zalaganja, počela je nemiran život, bježeći iz Beča, gdje nije bila voljena. Svake je jeseni boravila u dvorcu kod Budimpešte, bila je izvrsna sportska jahačica – još uvijek sa divnim stasom – gdje je poslije žetvi imala široka polja za galop. Tokom godine pak, lutala je po Evropi, među ostalim i do svog dvorca na Krfu. Plovila je dakle i pred Vratima Boke, i to sasvim blizu, koristeći vizuelnu signalnu stanicu na Ponti Oštri, za depeširanja. Dali je svraćala? – putovala je uvijek inkognito. Život je završila besmislenim anarhističkim atentatom u Ženevi. Biva danas, da je upoređuju sa slično melodramatičnom engeskom princezom, ledi Dajanom.

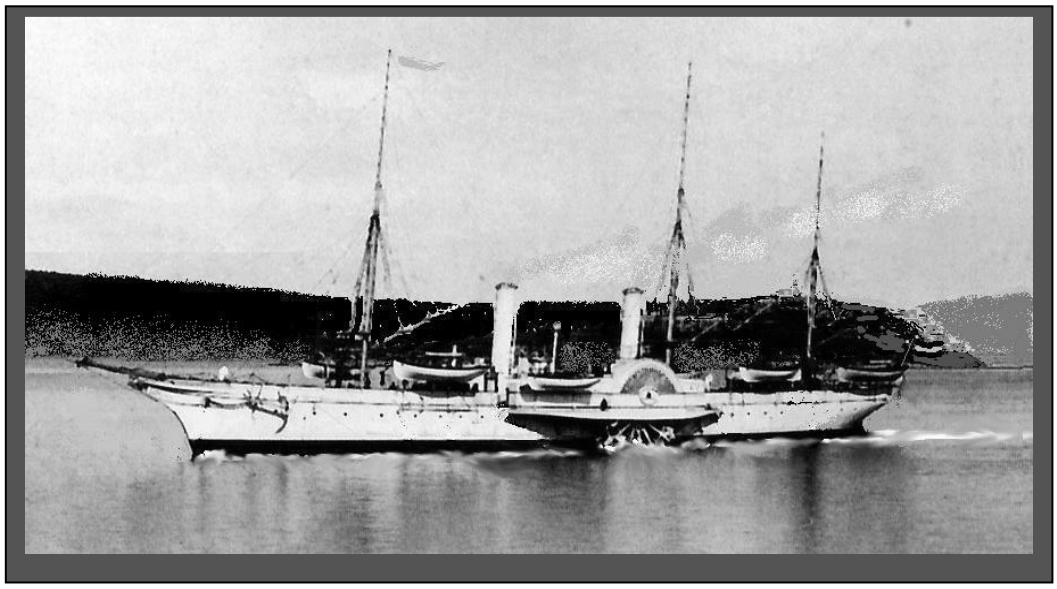

«Der Greif»
Jahta kraljice Elizabete

Elizabetin svjetski kult otvorio je, 1957. godine, film «Sisi» - po njenom nadimku – sa ne manje divnom glumicom Romi Šnajder. Zamašna literatura, naučna i turistička, neprekidno se štampa, ima i romantično sasvim iskrivljeni crtani film, crtani su stripovi, a mjuzikal o njenom životu ne silazi sa evropskih pozornica. U Mađarskoj je obožavaju, u Beču je zlupotrebljavana za suvenir-kič. Znamo pak, da je njen lik u terakoti ukrašavao onu malu, sada poluruševnu vilu blizu tunela u Zelenici.

Zašto dakle ne pozvati se na privlačnu Sisi – reprezentativnu za pojam «belle époque» - u ovom jedino svojevremenom hotelu u Crnoj Gori?

Jedrenjak iz Prčanja, vlasnici Vizin-Florio. 1873

BRODOVI SA AUSTRO-UGARSKIM TRGOVAČKIM ZASTAVAMA

Slike u Pomorskom muzeju Kotor

Beflaggungswechsel in 100 Jahren
100 godišnja izmjena zastava
100 évi lobogóváltás

Jedrenjak "Dobra Ana",
od marinističkog slikara Vasilija Ivanovića iz Savine.

Zelenički hotel je tokom stogodišnje istorije morao promijeniti, na svojim tornjevima, 5 državnih zastava. Sad neka se iznova pojave: ova poslijednja crvena crnogorska, sa dvoglavim orlom; i ona četverobojna austrougarska trgovačka zastava, sa austrijskim i mađarskim grbovima. Ona, koja se vijorila na negdašnjim bokeškim brodovima, čak do Atlantika.

I to ne samo zbog nostalgije, nego i kao znak toga, da rekonstrukcija te zasad beskorisno napuštene Kuće, nije ništa drugo, nego novogradnja za sređeniju budućnost – ali na svjedočanstvu prošlosti.

Odnos prema Zelenici

Dva hotela u Zelenici pred drugi svjetski rat

Negdašnji Pansion a i Hotel, do drugog svjetskog rata, bio je izolovan od Zelenike petostrukim šinama željezničke stanice, pored uske ceste u podnožju strme brdske strane. Ovu izolaciju je, tek pred sam rat, načela novogradnja jednog modernog hotela, koju je tu postavio zelenički preduzimač Obren Dunđerović, baš onda, kada je prekinuta turistička posjeta. Pred kraj istog rata njemačka je vojska taj novi hotel digla u vazduh. No ni potom se u, sada podržavljeni, stari hotel više nije vratio kvalitetni turizam. Dočim, Kuća je postala popularno stjecište Zeleničana, koji su se tu miješali sa gostima sindikalne provenijencije. Zbog toga je i došlo do ogorčenih protesta, kada se pročulo, da opština Herceg-Novog namjerava nenamjenski prodati taj društveno “naš” hotel.

Ponovna izolacija u funkciji zatvorenog dječjeg odmarališta - čak bez ikakvog privrednog značaja! – postala je prostorno sasvim neorganska kada je taj prostor otvoren, skorim ukidanjem željezničke stanice, kao i izgradnjom široke magistralne ceste. Čime je taj – negdašnji – turistički areal nesmetano povezan sa centrom Zelenike. Doduše: izvanredni obalski prostor napuštene stanice nije stekao nikakvu plansku ili konkretnu namjenu, a magistralna cesta je bezobzirno probijena kroz životni centar naselja.

Danas, zamišljenom rekonstrukcijom starog hotela po modernim turističkim prohtjevima, na svom mjestu je, da se razmisli i o njegovom odnosu naspram Zelenike. Dvije alternative su moguće:

Prva alternativa primjenjuje gore prikazanu rekonstrukciju sa naglaskom stare hotelske tradicije, s time, da se uz nju nadovezuje jedan specifičan moderan hotel. Kojim se vrijednuje areal stanice, ispred koje biva oblikovana – generalnim planom Opštine predložena - luka-marina. Ovaj hotel, premošćujući magistralu jednim spratnim traktom, može na originalan način da se razvije uza brdsku stranu, vrijednujući tako i izvanredan vidik na Vrata Boke.

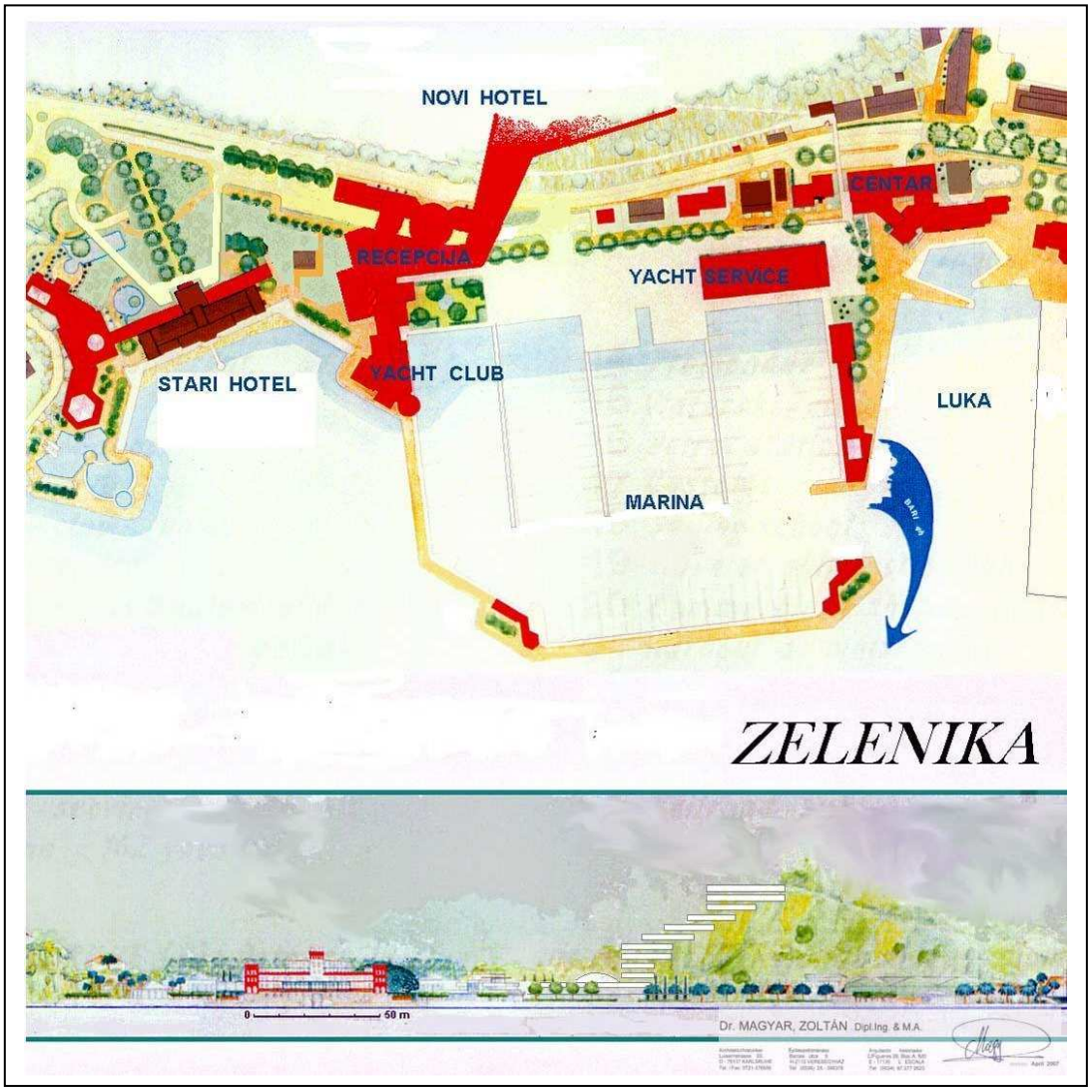
NOVI HOTEL
CENTAR
RECEPCIJA
YACHT SERVICE
STARI HOTEL
YACHT CLUB
LUKA
MARINA
ZELENIKA
0
50 m
Dr. MAGYAR, ZOLTÁN Dipl.Ing. & M.A.

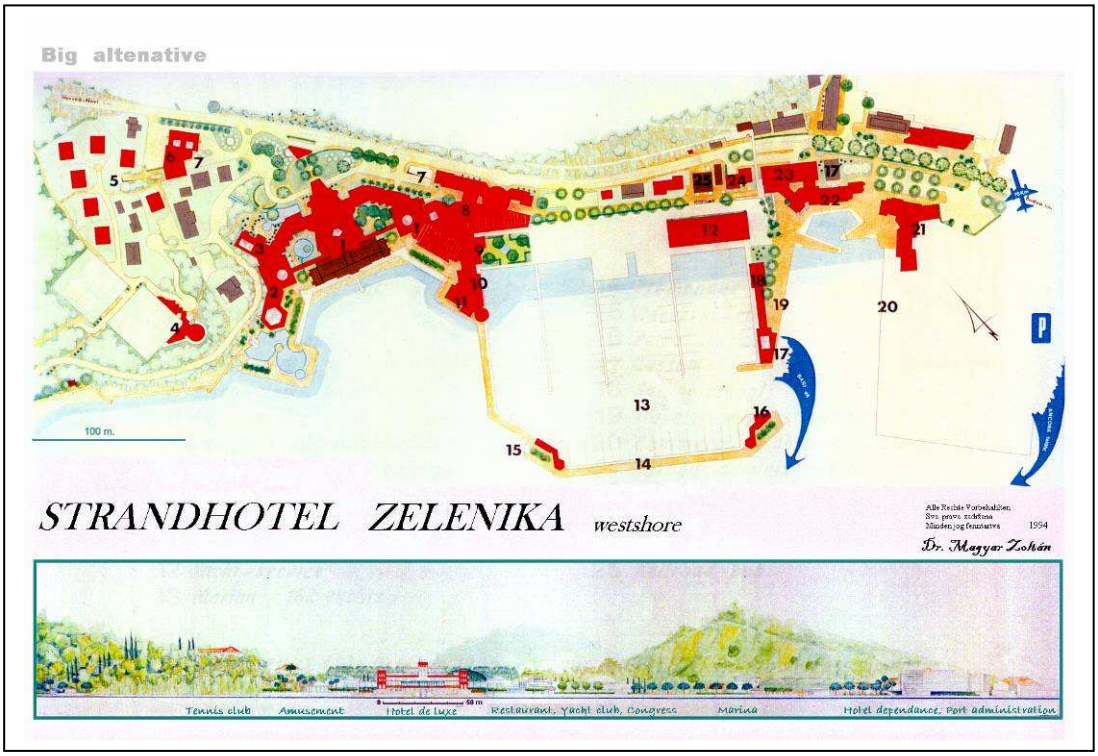
Big altenative
100 m.
STRANDHOTEL ZELENIKA westshore
Dr. Magyar Zoltán
Tennis club
Amusement
Hotel de luxe
Restaurant, Yacht club, Congress
Marina
Hotel dependance, Port administration

Druga alternativa bi bila radikalni zahvat u prostor ispod magistrale, između brijega Lalovina i postojeće luke. Stari hotel bi zadržao samo karakterističnu morsku fasadu, interno pak bez hotelskih soba, odnosno kao zgrada za društvene potrebe jednog velikog hotela, sa sasvim novim sobnim traktom u pozadini – ova sa sadnicama ozelenjenom fasadom – a bočno sa novim restoranskim traktom, klubskim prostorijama za marinu i kongresnim centrom.

Obije alternative posvjećuju jednaku pažnju oblikovanju zeleničkog Centra, gdje problem magistralnog prolaza treba riješiti kao trorednu aleju, razdvajanjem voznih traka sa jednim centralnim zelenim pojasom. Taj centralni pojas imaće tu svrhu, da omogući pješački prelaz preko te magistralne ceste, obraćajući pažnju samo u jednom pravcu. Novo oblikovanje brutalno zanemarenog Mjesta svakako iziskuje znatne troškove, ali bi se ista mjesna Zajednica trebala zainteresovati za to: šta li se dešava sa porezima sada tu nanovo oživljavajućeg preduzimaštva?

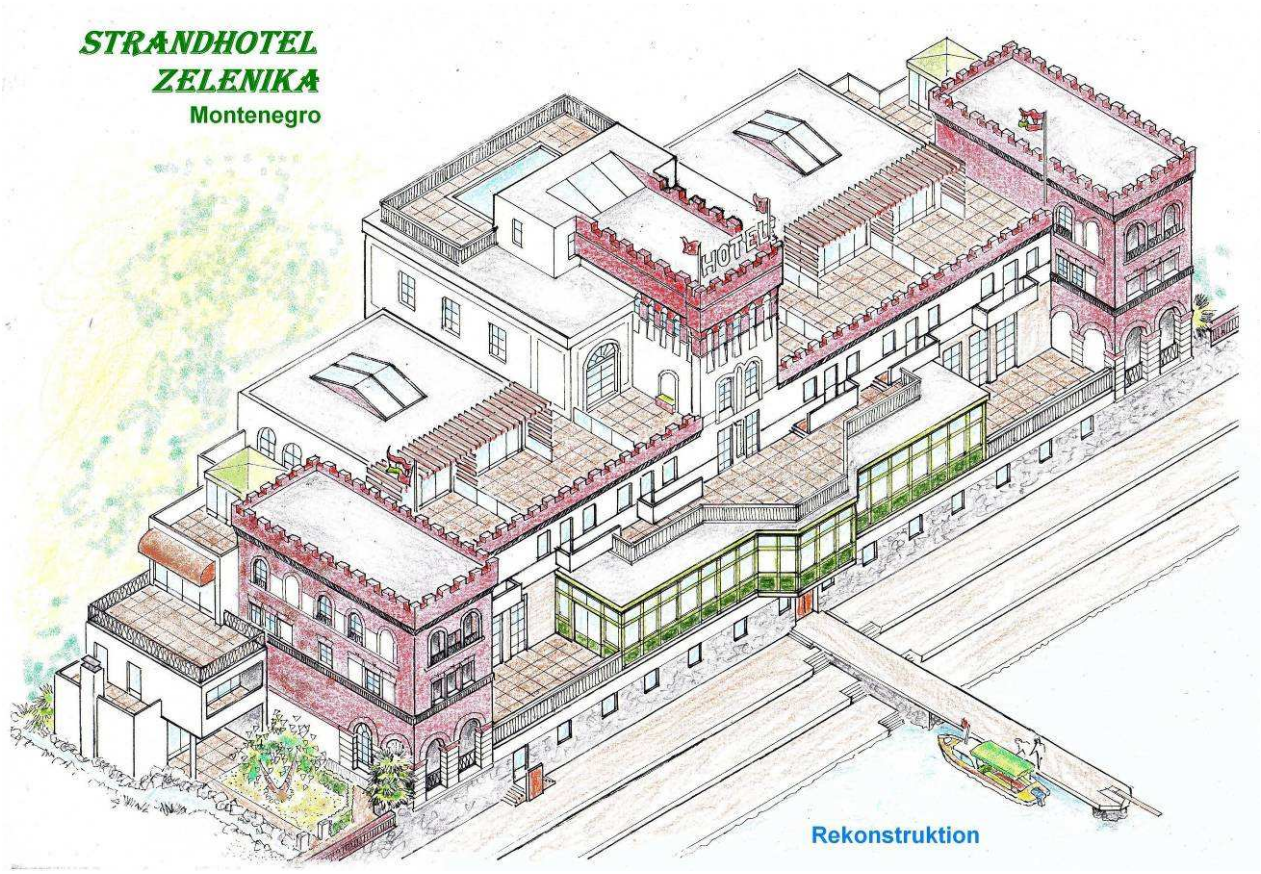

Novi izazovi u turizmu i hotelijerstvu

Konferencija u Budimpešti 24-25 novembra 2008

Ove bi bilješke sa međunarodne konferencije, sa učesnicima od Amerike do Azije (bez Crne Gore), trebale biti u sklopu uvodnog poglavlja ove knjige. Minuciozno pripremana Konferencija bila je međutim zatečena – kao i ova knijga – samo nekoliko sedmica ranije prepoznatljivom svjetskom finasijskom krizom nečuvenih razmjera. Kojom su sprženе bilijunske vrijednosti, blokirano je kreditiranje i začeta još nepregledna privredna kriza. Proizilazi, da ništa više neče biti onako, kako je bilo...

Referenti Konferencije su pokušali svoja izlaganja prilagoditi ovakvim izgledima. Na svaki način, za očekivati je pad turističke potražnje, odnosno, pojačano konkurentsko takmičenje među ponuđačima. No svaka kriza nosi u sebi nove šanse. Evropski će turisti tražiti bliže destinacije, dočim, može se očekivati pojačani priliv iz krizom manje zahvaćenih zemalja, kao Brazilija, ili sa dalekog Istoka naročito iz Indije i Kine, kao i iz Japana.

Privlačenje takvih novih turističkih tokova zahtijeva naročiti «brending» hotelijerstva, što znači sa posebnostima profilisanu ponudu, prilagođenu gostinjskim željama. Koje se trebaju iznači novom marketinškom strategijom. To danas omogučuju nova komunikaciona sredstva, direktnom vezom gost-hotel. Svoju naročitost hotel treba da prikaže vebsajtom, ali pokazani interes treba i da se njeguje. Štaviše, treba se usmjeriti i na uvijek najbolju propagandu: Umjesto negdašnje «radio Mileve» sada surfom od jednog personalkompjutera do drugih.

A to se postiže samo kvalitetom i opet samo kvalitetnom ponudom. Gost – prijatelj kuće – više ne biva tek objekat zarade, nego suštinski obrazovani i izvrsno orijentisani subjekt. Oko kojeg treba da se sve okreće: realnim cijenama kalkulisani cjelokupni hotelski režim, sa znalački motivisanom poslugom. Gost određuje stil, čime osvježuje hotelsku ponudu. To se zove – interakcija! Gost neka učestvuje u hotelskoj ponudi, tako sve postaje interesantnije, stvara se i utvrđuje stil, hotelijerstvo čak posatje društveno-kulturna pojava.

Ostavljajući ovdje po strani svu onu, po konferencijskim radnim grupama do sitnih detalja razglabanu hotelijersku aktualizaciju – sada obuhvaćenu u pojam «hotel boutique» - sjetimo se na prethodnim stranicama spontano izloženog stila za Strandhotel u Zelenici. Koji može biti ubjedljiv kako naspram krizom nastale investitorske suzdržljivosti, tako postati i izuzetni crnogorski punkt sa sjetom za prefinjenu kulturu oko prekretnice 19/20. vijeka. Baš tako: za Evropljane, ponovo zaljubljene u ono «lijepo doba» divne kraljice-carice Sisi, a za znatiželjne Azijate autentično mjesto za to isto otkriće – jedino i neponovljivo u Crnoj Gori...

Dr. Branislav Uskoković ekonomist, profesor univerziteta.

Dr. Zoltan Mađar; KORIJENI RAZVOJA TURIZMA U ZELENICI.

Spomen knjiga dr. Z. Mađara, diplomiranog arhitekte/istoričara arhitekture i «Magister Artium» istoričara - u pripremi je povodom 100-godišnjice smrti njegovog đeda dr. Antuna (Antala) Mađara. Pored obilja biografskih podataka o porodici, opservacija na ljude i događaje iz perioda kraja XIX i početka XX vijeka, bogatih ilustracija/fotografija i nacrta, poseban interes da se uradi predmetna publikacija treba vidjeti u zamisli da se na kvalitetan način osmisli temeljna rekonstrukcija nekadašnjeg hotela «Pansion na zelenoj plaži», nešto kasnije nazvanog «Hotel plaža Zelenika», koji je dr. Antun Mađar izgradio/finansirao još daleke 1902. godine i dogradio od 1903. godine.

Motivisan zdravstvenim razlozima dr. A. Mađar je krajem XIX vijeka obišao francusku i italijansku rivijeru (područje Nice i San Rema), uz to i Dalmaciju, da bi napokon, zbog pogodnosti klimata, izabrao Meljine u Boki Kotorskoj za mjesto svog budućeg stalnog boravka. Kupio je imanje uz more u uvali Umac-Zelenika. Najprije dogradnjom svoje vile on obezbjeđuje uslove i za prikladan smještaj pridošlica/turista. Oslanjajući se potom, na poboljšane saobraćajne mogučnosti – posebno izgradnju željezničke pruge do Zelenike – orijentiše se na izgradnju hotelskog objekta, po ugledu na zgradu vojnog arsenala izgrađenog u Beču 1854. godine. Hotelom upravlja na kvalitetan način vodeći brigu o standardu usluga, nivou cijena, promotivnim aktivnostima, kanalima prodaje/sistem rezervacija, o obrazovanju kadrova iz lokalnog područja i dr., što je imalo za posljedicu željeni porast broja turista.

U knjizi se prethodno govori o korijenima razvoja turizma u Crnoj Gori, samim tim i o ulozi dr. Antuna Mađara kao začetnika moderne turističke privrede, tj. organizovanog turizma u našem prostoru.

Objekat je tokom vremena služio u različite svrhe. Sada je u derutnom stanju, otuda i vizija autora o novom životu hotela, podrazumijevajući njegovu temeljnu rekonstrukciju. Sasvim su prihvatljiva razmišljanja o konceptu rekonstrukcije. Vjerujemo, u stvari, da je ideja o rekonstrukciji prihvatljiva, pored arhitektonskog i sa ekonomskog stanovišta. Samim tim smo i mišljenja, da će zainteresovati potencijalne investitore i stari/novi hotel «Strandhotel Zelenika» postati bliska realnost.

Zamišljenom revitalizacijom hotel će, bez sumnje, nastaviti svoju dugu priču i imati svoju osobenu dušu, što će, pored ostalog, motivisati željene posjete turista tokom čitave godine.

Prof. dr. Borislav Uskoković sr.

Gospodin profesor Uskoković se spontano zainteresovao za koncept ove spomen-knjige, te je bio toliko ljubazan da istu i pismeno odlikuje svojim sadržajnim sažimanjem. Za ovu neočekivanu pažnju autor se najtoplije zahvaljuje.

Dr. Rade Ratković turistički ekonomist, profesor univerziteta.

Ekspertiza uvaženog doktora nauka, gospodina Zoltana Mađara, je višedimenzionalna. To je porodična storija, istorijska storija, arhitektonska storija, turistička storija i, konačno, projektni program za kvalitetnu rekonstrukciju jednog istorijskog zdanja. Čitav rad je prožet pozitivnim emocionalnim nabojem, koji, ni najmanje nije derogirao stručnu i naučnu objektivnost iskaza.

Težište mojih opservacija jeste turistički i programski dio rada, dok druge aspekte ostavljam čitaocima drugačije profesionalne vokacije. Autor je postavio zdravu viziju rekonstrukcije hotela. To je kvalitetna obnova hotela, sa očuvanjem istorijskog identiteta, ali uz osavremenjenu organizaciju i ponudu. Dakle: prestižni stari novi hotel. Ova vizija bi, po mojem mišljenju, mogla biti ostvarena misionarskim profilisanjem hotela kao ***istorijskog boutique hotela*** *odmorišne specijalizacije. Duga sezona (mart-novembar), bi se odvijala u znaku osnovne odmorišne namjene, dok bi vansezonski rad mogao biti ispunjen organizovanjem raznih programa hotelske i turističke edukacije, kao i poslovnih skupova. Predloženi nivo kategorije od četiri međunarodne zvjezdice je sasvim odgovarajući.*

Autor je, s pravom, dao naslov poglavlju KAKO DALJE ?. U nastavku je, dobrim dijelom, dao odgovor na ovo krucijalno pitanje. Traži se partner za joint venture. Procjene pokazuju da bi rekonstrukcija i opremanje mogli stajati oko 2,5 do 3 miliona €, što, zajedno sa procijenjenom investicionom vrijednošću zemljišta od oko 2 miliona €, daje procijenjenu ukupnu investicionu vrijednost od oko 4,5 do 5 miliona €. Ovdje se radi o specifičnom i veoma sofisticiranom investicionom projektu. On ne može oduševiti bilo kojeg investitora, naročito ne one, kakvih je sada ponajviše, koji preferiraju brzu zaradu na bazi prodaje nekretnina. Potrebno je da partner dijeli viziju i misiju Autora, da je turističke i hotelijerske vokacije, te da mu je pokretački poriv ostvarenje vizije hotela, a ne samo profit, i to što prije i što više.

Hodogram daljih aktivnosti je relativno standardan. Kada se pravna situacija definitivno sredi, valja pripremiti prospekt za traženje partnera. U tom prospektu bi se pokazali osnovni očekivani tržišni i ekonomski parametri investicije, kako bi se potencijalnim partnerima predočila realna očekivanja. U pravnom pogledu, zajednički interes bi se mogao konstituisati kroz društvo sa ograničenom odgovornošću (company limited, GmbH). Strategija finansiranja bi se mogla konstituisati na mješovitom finansiranju: kapitalskom i kreditnom. Kapitalsko finansiranje bi, u osnovi, moglo obuhvatiti postojeće zemljište sa infrastrukturom, dok bi kreditnim finansiranjem mogla biti podržana rekonstrukcija i opremanje hotela. Partnerstvo na ovom projektu bi bilo pionirski poduhvat u Crnoj Gori, tako da bi moglo poslužiti kao model za neke buduće aranžmane. Ono bi imalo i poseban promotivni značaj i podsticaj za realizaciju koncepta strateškog pozicioniranja Boke Kotorske kao ekskluzivnog klastera u inoviranom crnogorskom turizmu, shodno Master planu.

Profesor dr. Ratković je ovo napisao u maju 2008, još kao provizornu viziju jedne nove perspektive, s time, što je vrlo ljubazno dva puta dolazio u Zeleniku, za upoznavanje objekta i radi diskusije. U gornjem tekstu sam masno istakao pojam „boutique hotela“: novog izraza za profilisani hotel, koji, u ovom slučaju oslonjen na svoju stogodišnju tradiciju, pruža specifičnom gostu ono, čega nadaleko nema na ovoj strani Jadrana - atmosferu one sjetne epohe prije katastrofalnog 20-og vijeka. Štaviše - samo pola godine prije izbijanja nečuvene krize - Profesor je tačno ukazao na potrebu za izvjesnim „misionarskim investitorom“: za finasijerom suprotne svijesti od one, koja je izazvala ovu svjetsku privrednu krizu. Osobu ili društvo, sa osmišljenim pojmom „Trajnosti“, koje treba osloviti sa stručno pripremljenim prospektom. Možemo samo poželjeti da taj prospekt, ili sajt, on i aranžira uime zakonskih naslijednika ove familijarne institucije.

Milorad Petijević arhitekt u Herceg-Novom

Bio je glavni projektant građevinskog preduzeća “Prvoborac” – u onim najboljim godinama – sa nizom izvedenih, izvrsnih projekata. Kao što je i Titova vila poviše Igala. On je projekat rekonstrukcije familijarnog hotela u Zelenici okarakterisao jezgrovito: *“Rađeno sa ljubavlju i tugom”* - ukazaši time na temeljnu estetsku kvalifikaciju arhitekture: Emocionalnost[*]). A pozivajući se i na internacionalno iskustvo visokokvalifikovanog autora (nekad gimnazijskog razrednog druga) izrazio se ovako: *Projekat ove rekonstrukcije je savremeni prilaz jednom izvanrednom gabaritu 19. vijeka, radi povraćaja savremenog života u taj spomenik jedne prošle kulture. Svi su značajni objekti duž dalmatinske obale tokom godina adaptirani, radi osavremenjivanja funkcije, ali nisu rušeni, jer su tretirani kao simbol gradske okoline. Na takvu idejnu osnovu je postavljen i projekat rekonstrukcije hotela u Zelenici, koji čuva tradiciju mjesta.*

[*]) Za razliku: Dugogodišnji korisnik nacionalizovanog imanja, Sarajevo-centar, tretirao je zgradu u tehničkom opisu svojih adaptacija, kao proizvod «austrijske okupacije». Sačuvano u Arhivu Herceg-Novog.

Mario Botta švajcarski arhitekt

Odnos projekta prema lokaciji primarno je diskurs sa istorijskom ostavštinom tog mjesta, o čemu arhitekt stalno mora voditi računa... On mora biti u stanju da postojeće interpetira, i gradeći na to, da razvije nove ekspresivne forme za prosljeđivanje svoje poruke... Zato vrlo rado radim sa prostim formama. One mi pomažu da razriješim bitnost prostora... Jer čovjek koji se dobro orijentiše u nekom prostoru, baš i proživljava sav potencijal te svoje prostorne okoline. Bude li međutim zarobljen u jednom lavirintu, nedostaje mu ta svjesna orijentacija, pa njegova nemoć da svoj prostor doživi i kontroliše, vodi k tome, da se on neugodno osjeća... Takvoj kompleksnosti se na neki način treba suprotstaviti. Slično je, kada se u kompleksnom ali dosadnom moru neke nastanjene četvrti istakne jedan naročiti arhitektonski element, kao ikona, pa postane sveodnosna tačka te cjeline... Ostale urbanističke površine, koje kao spojno tkivo obuhvataju te arhitektonske tačke – bez obzira na njihov pluralitet - tek tada prestaju biti manje haotične... Ubuduće, sjećanje će biti jedno od preovlađujućih radnih preokupacija za arhitekte... Biće to bavljenje sa nekom istorijskom stratifikacijom. Težište će ležati na rekonstrukciji napuštenih areala, zgrada, arhitektonskih djela i objekata, koje treba ispuniti novim značajem, ali bez gubljenja značajnog svjedočanstva njihove prošlosti. To nema nikakve veze sa nostalgijom – naprotiv... Novi oblici korištenja i značajnost istorijskih građevina, koje su nerazdvojivo vezane sa razvojem svog položaja – jesu izazov budućnosti.

Još sam tehnički razrađivao ovdje prikazani rekonstrukcioni projekat zeleničkog Hotela, kad mi dopade u ruke ovaj, tada aktuelni intervju. Bota je studirao u Veneciji a od 1970. ima svoj svjetski angažovani projektbiro u Luganu. Glavni je predstavnik takozvane «tićinske škole» arhitekata, koji su se 60-ih godina pobunili protiv špekulantsko bezdušne gradnje u tom turistički nanovo zahvaćenom pograničnom prostoru Švajcarske i Italije. Karakteristika njegove arhitekture je geometrijski racionalizam, ali sa isticanjem materijalnih struktura, uz vrlo pažljivo planiranje detalja. S time, da se tako oblikovane mase uklope – ili još bolje rečeno – da izvrijednuju svoju okolinu. Nalazim valjanim, da na ovom mjestu citiram pojedine Botine misli, jer, kao da je govorio za projektovanje starog Hotela u Zelenici.

Dr. Branislav Kovačević istoričar, profesor univerziteta.

Poštovani gospodine Mađar, posredstvom Vaše cijenjene sestre Tinde Bulatović, supruge moga prijatelja poč. Milorada Miška Bulatovića, dobio sam Vaš rad – knjigu «Dr. Antun Mađar u Zelenici. U spomen 100-godišnjice smrti dr. Zoltan Mađar».

Dok sam čitao Vaš rad, kao prva misao mi se nametnula plemenita ideja da se otrgne od zaborava priča o Vašem pretku. To istovremeno shvatam i kao priču o Vama, držeći se poznate istine da ono što govorimo (ili pišemo) o drugima, u stvari, govorimo o sebi. Traganje za korijenima je stara težnja ljudi, nastojanje da se odgovori na vječitu dilemu: ko smo, odakle smo i kuda idemo. U tom kontekstu sam shvatio i Vaš vrijedni napor. Vi očito dosta znate o porijeklu Vaše porodice, što je dobro ne samo za Vaše potomke, nego ima i širi značaj, jer se kroz život jedne ličnosti i njenih potomaka nastoji sagledati istorija više od jednog vijeka Zelenike, Crne Gore, Jugoslavije, dijelom i Mađarske. Istorija se rijetko bavi «običnim ljudima» koji imaju ime i djelo. A upravo takve ličnosti, njihov život i rad su izvanredna osnova za pisanje društvene istorije. Podsjećanje na ovakve životne zbilje potvrda su i otvorenosti Crne Gore za ljude «dobre volje» i osvjedočenih djela, tolerancije, razumijevanja, mogučnosti suživota...

Doživio sam Vaš tekst kao iskreno nastojanje da se kaže ono što je bilo i kako je bilo. Pored nesumnjivih vrijednosti, slobodan sam da Vam predložim da rad date dobrom znalcu crnogorskog, ili ako hoćete, srpsko-hrvatskog (kojeg oficijelno više nema) jezika na lektorisanje, i to počev od naslova do kraja teksta.

Dio teksta sa podnaslovom «Dodatak» pisan je na osnovu prevaziđene lierature. Poznato Vam je da se nauka razvija, pa i istorijska i mnoge «neprikosnovene istine» su pomjerene, kako u našoj, tako naročito u francuskoj, njemačkoj, ruskoj istoriografiji. Nemam vremena da Vam ukazujem na evidentne propuste, materijalne greške i nedorečenosti, jer bi to zahtijevalo ne malo vrijeme. Uporedna analiza crnogorsko-mađarske prošlosti zahtijeva seriozna istraživanja. *(U Podgorici 07 03 2008)*

Profesor Kovačević je to napisao sa napomenom: «*Ovo pismo nemojte smatrati kao recenziju».* Njegove observacije o relativno neizbježnoj istoričarskoj subjektivnosti i pomjeranju istoriografskih aspekata opšte su stručne stavke. No problem crnogorske istoriografije je oduvijek bilo mitologiziranje, još jednom posvjedočeno IV knjigom Istorije Crne Gore (Podgorica 2004). I to u poređenju sa objektivnije tri prethodne knjige (Titograd 1967-75). Mađarska se pak istoriografija, polazeći od istorijskog šoka 1956, može uzeti kao relativno objektivna. U odnosu na južno slavenstvo ovo je provjereno na konstruktivnoj konferenciji istoričara «Hrvatsko-mađarski odnosi 1102-1918» (Zbornik radova, Zagreb 2004). Lično, Profesor nije imao pozitivnog iskustva sa hrvatskim istoričarima. Valjda je u istom smislu na konferenciji u Zagrebu i bilo konstatovano, da je hrvatska istorija romantično falsifikovana u poslijednjih 150 godina, što još uvijek nije bez konzekvencija. Ali u Istorijskom institutu Budimpešte sada se hvali dobra saradnja sa Hrvatima. Što se tiče crnogorsko-mađarskog odnosa, dvaput treba podvući Kovačevićevu poslijednju rečenicu ovog pisma. Sasvim početan, sitan pokušaj u tom smislu pružen je pod naslovom «Dodatak» u ovoj, inače decidirano drukčije posvećenoj knjizi.

DODATAK

U razgovorima sa istoričarem Branislavom Kovačevićem, došlo je do izražaja, da je uopšteno upoređenje istorije Crne Gore i Mađarske – u njemu tada poznatom ranom konceptu ove knjige – djelovalo nekako neorganski, suprotno osnovnoj koncepciji komemoracije dr. Antuna Mađara, povodom njegove daleke smrti. Trudimo se dakle, da pojačamo taj organski smisao.

Poslije pada austrougarske države, potomci Antuna Mađara u Zelenici, osjetili su svu težinu nastale istorijske promjene: proglašeni su „neprijateljskim državljanima“ pa im je – po jednom tadašnjem zakonu - „sekvestrirana“ i sva imovina. Mjesni narod se doduše usprotivio toj nepravdi, ali i sa izvjesnim podtonom: Uz sve pohvale, ipak nehotice u smislu „premda“. Taj podton se provlači i danas, kad ova živa generacija još osjeća potrebim naglašavati, da ne nailazi na nacionalne probleme u Crnoj Gori.

Ostala je nekakva potmula neprirodnost između mađarstva i crnogorstva, čiji osnov leži u nekom ideološkom nacionalizmu, jer istorijski između Crne Gore i Mađarske nije nikada bilo nikakve suprotnosti. Doduše ni naročito jakih veza, ali ima jedna izrazita paralela: borbenost za nacionalnu slobodu, i to uz katastrofalno stradanje po prvom svjetskom ratu. Ovo je u odnosu na Crnu Goru u Mađarskoj vrlo dobro poznato. Ali šta znaju Crnogorci o mađarstvu? Čak i u takvim slučajevima gdje postoje upadljivi istorijski tragovi – Muo, Perast, Spić – nastojalo se drugčije interpretirati ih. Crna Gora nije ni imala jednog akademika kao Jožef Bajza, da tu recipročno pojasni šta je mađarstvo. Ili sasvim prosto: Neka ovdje neko sam sebe zapita, šta on zna o mađarstvu? ...

I to pod takvim prilikama, kada je aktuelno političko predstavništvo Crne Gore – Milo Djukanović prošlogodišnjeg proljeća – išlo u posjetu Mađarskoj, pa je Pobjeda 21 05 08 naslovila: *„Crna Gora i Mađarska su pouzdani ekonomski partneri“*, sa napomenom *„U poslijednje četiri godine Mađarska je najznačajniji strani investitor u Crnoj Gori“.*

Zar to nije iznenadni nastavak onog, što je bilo pisano (u prvom poglavlju ove knjige ponovo citirano) nazad sto godina, da se mađarski privrednici trebaju bolje zainteresovati za tada Nikolinu Crnu Goru? Pa je za to bilo istaknuto vizionarsko pregalaštvo Antuna Mađara.

Ne baš neprimjetna uloga zeleničke familije Magyar u početnom porivu glavne privredne grane u Crnoj Gori, a možda u interesu te turističke privrede još i neka nova uloga – čini na ovom mjestu zaista poželjnim barem ovlašno upoznavanje obije nacionalne istorije. Za što inače ne postoji neka komparativna literatura. A i kako da se uporede Crna Gora i Mađarska? Taj ravničarski narod u kontinenalnoj niziji, sa ovim kraškim gorštacima poviše Jadranskog mora? Ipak, bilo je takvih susreta već u srednjem vijeku, a Turska imperija je bila i jedna strukturalna spojnica. Tada i poslije, Balkan je trgovački bio orijentisan na Mađarsku – svjedok je prometna peštanska pijaca – pa je tek parno brodarstvo otvorilo prohodnije puteve ka Zapadu. Ali nove integracije u globalnom svijetu, vode sada u još nepregledne nove odnose.

Prije svega, pada u oči skoro tvrdoglava slobodarska narav – u Crnoj Gori za svoj nepristupačni krš, u Mađarskoj po otvorenoj vjetrometini. Što je u proteklim stolijećima i bio jedini uslov za opstanak. Iz tog aspekta, kao da smo srodnici. Pa ako hoćemo, možemo tome naći i antropološku osnovu. Evo, u toj literaturi često prikazivanog Crnogorca, kao tipičnog predstavnika „dinarskog" čovjeka, i tome dodatno, jedan slični Mađar. Taj pastir

u raskošnoj nošnji, kao da je sa Lovćena sišao u Panoniju! Markantnu fotografiju mu rado objavljuje nacionalistička štampa, imao je ulogu promućurnog seljaka u jednom crtanom filmu, a služi i za reklamu jednog proizvoda ljute paprike. Smatraju ga dakle tipičnim Mađarem, a treba dodati, to je i tip husara – idealnog mađarskog lako-konjičkog vojnika - vješte snalažljivosti, borbenog po potrebi, sa oštrim rasuđivanjem.

A antropološka literatura pripisuje tačno te osobine dinarskom čovjeku: plaha, euforična priroda i lako oduševljenje, sa bogatstvom fantazije. Tako, možemo sretati Hari Janoše i u Crnoj Gori – po onom čuvenom husaru-pričalu iz napoleonskih ratova (operskom svitom ga ovjekoviječio Zoltan Kodalj). Fizička im je pojava: Velikosrednji ili visoki suvi stas, usko ili srednješiroko lice sa orlovskim nosem, tamno dlakava-očna-kožna kompleksija. Lobanja je okruglog tipa, ali sa zaravnjenim zatiljkom. Međutim, ovaj dinarski ljudski tip ne preovlađuje u Mađarskoj, ističe se više društveno, a brojno preovlađuje tip kojeg predstavlja «mudrac nacije», nekad značajni političar Ferenc Deak: savršeno okrugle glave, zbijenog stasa, svjetlobojno kompleksan, smišljeno staloženi i radno izdržljivi „istočnobaltski“ ljudski tip. Ima ih i u Crnoj Gori ali nisu tipični (kralja Nikolu bi mogli ovako svrstati). Svojevremeno, u eri crnogorske kolonizacije u Vojvodini, humoristički list «Jež» je, dobro pogođeno, u jednoj seriji svojih stripova uporedio ta dva ljudska tipa: Cucu i Lalu.

Uostalom: crnogorski kolonisti se u Vojvodini danas primjerno slažu sa tamo autohtonim Mađarima.

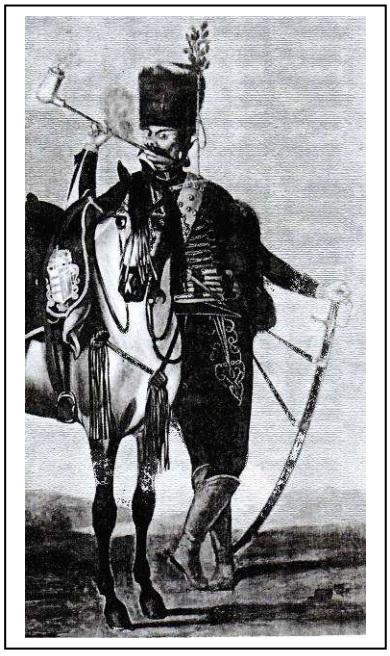

PREGLEDNO UPOREĐENJE ISTORIJE CRNE GORE I MAĐARSKE

Prapostojbina Slavena na područjima današnje Poljske i Ukrajine.

Lingvistiško premađarstvo prepoznatljivo je u prostoru južnog Urala.

OD POČETKA ISTORIJSKIH SAZNANJA

3. vijek p.n.e. – 5. vijek n.e:

Državni savez ilirskih plemena sa centrom u Skadru. Pred najezdom Rimljana kraljica Teuta se sklanja u Risan. Rimska civilizacija prestaje gotskom najezdom. Počinje raseljavanje Slavena.

Rimska provincija Panonija zapadno od Dunava. Njihova civilizacija prestaje hunskom najezdom. Mađari u 4. vijeku naseljavaju današnju Baškiriju. To boravište egzistira još u 13. vijeku – «Magna Hungaria»

6. – 8. vijek:

Tokom avarsko-vizantskih ratova, Slaveni – u savezu sa Avarima – u 7. vijeku dospijevaju na Balkan. Od razaranja ostaje pošteđen samo Kotor, sa romanskim stanovništvom. Slaveni su seljaci u okolišu. Sve to pod vizantskom vlašću.

Avarski kaganat u prostorima današnje Mađarske. Sami Mađari žive sada oko ušća rijeke Don. Ima jedna teorija, po kojoj se njihove predstraže oko 680. već naseljavaju u toj avarskoj državi.

9. vijek:

Grci Ćirilo i Metodije stvaraju slavensku pismenost. Hrišćanstvo Slavena pod vizantskom vlašću je gotov čin.

Ojačana mađarska plemena borave u crnomorskom prostoru između Krima i Dunava. Ratničkim pohodima prelaze Karpate i počinju naseljavanje, a 895. definitivno zauzimlju Karpatski bazen, pod vođstvom Arpada.

10. vijek:

Ovdašnji Slaveni su organizovani po župama, a obuhvaćaju ih kneževine Travunija (Trebinje) i Duklja (Verige-Drač). Konstantin Porfirogenit razlikuje Hrvate i Srbe, ali se o Duklji ne izjašnjava.

Prostor od današnje austrijske granice, Drave i Dunava, obuhvaćenog planinskim lancem Karpata, dijele sedmoro prominentnih plemena. Konjičkim pohodima po razjedinjenoj Evropi, Mađari drže u strahu skoro cijeli zapadni kontinent.

11. vijek:

Knez Vojislav 1043. potuče vizantsku vojsku i suvereno zavlada Dukljom, zahvativši Travuniju i Kotor, a uticajno čak i Rašku. Naslijedničkom neslogom unuka, Duklja se opet vraća pod vizantsku vlast.

Pokrštavanje i feudalizacija Mađara. Ištvan Arpadović se tačno 1000. godine demonstrativno kruniše za kralja. Uređuje državu centralno, zahvatajući i do Save.

12. vijek:

Duklja se sasvim gubi 1186, kada Kotor primi vlast Nemanjića. Pokrajina se prezva u Zetu, pod regenstvom Vukana Nemanjića. Njegova urota sa mađarskim kraljem Imreom, protiv krunisanja svog brata Štefana, ostade bezuspješna.

Mađarska izbija na Jadran, pozivom hrvatske vlastele, koja 1102. u Biogradu isto kruniše mađarskog kralja Kalmana. Zatim zajedno istjeraju Veneciju iz dalmatinskih gradova, ali potonji Arpadovići opet gube te gradove.

13. vijek:

Kotor je najblistaviji grad srednjevjekovne Srbije, gdje se i dalje gaji zapadna kultura, pa zrači i u Srbiju. Do danas arhitektonski vidno, sa romanskim stilom na crkvenim gradnjama.

Kralj Andraš II izdaje «Zlatnu bulu», gdje su precizirana prava i obaveze plemstva. Ako se kralj ne bi držao tog ustava, plemstvo ima pravo neposlušnosti. Tatarska najezda 1241-42 temeljno opustoši Zemlju, sam kralj Bela IV mora da se skloni na dalmatinsko ostrvo. Zatim se pokazao kao sposoban obnovitelj.

14. vijek:

Poslije Dušana raspada se srpska država, pa Zetom zavladaju Balšići, ugrožavajući Kotor. Zato se Kotorani stave pod zaštitu mađarskog kralja Lajoša Velikog, a poslije njegove smrti priznaju bosanskog kralja Tvrtka -- inače osnivača Herceg-Novog. Naziv Crna Gora prvi put zapisan 1376. Turska pobjeda na Kosovu 1389.

1301. izumiru Arpadovići. Kraljevsvo preuzimlju Anžuvinci iz Napulja, još Arpadovići po ženskoj liniji. Lajoš Veliki se opet obraća Dalmaciji i istjeruje Veneciju iz gradova. Dubrovnik prihvata njegovu zaštitu. Prve mjere kralja Žigmonda Luksemburškog protiv Turaka, koji kroz propalu Srbiju stižu do Dunava.

15. vijek:

Po izumiranju Balšića 1420, Venecija zauzima zetsko primorje, Kotor se isto stavlja pod venecijansku zaštitu. Herceg-Novi je sjedište hercega Kosača, a zatim pada pod Tursku. Crnojevići sjede u nepristupačnom Cetinju zbog turske prijetnje iz Skadra, ali najzad moraju otići u Veneciju.

Vojskovođa Janoš Hunjadi stiče evropsku slavu svojim pobjedama, on bije Turke i do Sofije, a 1456. ih zaustavlja pred Beogradom – opjevani Sibinjanin Janko! Njegov sin, kralj Matijaš vlada Mađarskom na istorijskom vrhuncu. On postavlja svojih 400 vojnika i u Herceg-Novi, a kad Turci 1482 opsjednu grad, upučuje čitavu malu armiju u pomoč. No tu vojsku ne sačeka herceg Vlatko Kosača, nego se nemušto preda Turcima.

KRAJ SREDNJEG - POČETAK NOVOG VIJEKA

16. vijek:

Prestankom crnogorske državnosti, zbjegovi u planini žive autarkično, plemenski. Jedina povezanost je otpor protiv Turaka. Rađa se ideja potčinjavanja jednoj hrišćanskoj državi, pa izbor pada na Mađarsku. Zalud. Tako ostaje samo da se plemenski glavari okupljaju kod cetinjskog vladike.

Mađarsko plemstvo, poučeno samosvjesnom vladavinom Matijaša, bira još samo bezznačajne kraljeve. Disciplinovana plaćenička vojska, glavni stub Matijaševe moći, raspline se. Drugi oslonac, narod, osiromašava, seljaci se bune. Plemstvo je bez poreske obaveze, državne finansije su iscrpljene. Poraz pred Turcima kod Mohača 1562, samo je konzekvencija svega tog. Mađarsko-hrvatska država se raspada na tri dijela: Zapadnim i sjevernim pojasom zavladaju Habsburgovci, sredinu drže Turci, Erdelj na istoku ostaje samoupravan ali kao turski vazal.

17. vijek:

U Crnoj Gori vlada spontana demokratija. Vrhovno vladajuće tijelo je «Zbor», u kojem ima pravo glasa svaki odrasli muškarac. U Kandijskom ratu Crna Gora je u savezu sa Venecijom, ali ova gubi taj rat i bude potisnuta na Krf i u Jadran. Potom, u Morejskom ratu Venecija zauzima Herceg-Novi, ali baš Crnogorci zaustavljaju pomočne turske trupe sa Trebinja.

U Mađarskoj nema promjene, ali sa saznanjem da u Beču namjerno održavaju to stanje. Stalne jalove borbe sa Turcima slabe i trijebe naciju, pa raste nezadovoljsto sa vladavinom Habsburg-ovaca. Ima ustanaka protiv Austrije, a 1671. i bezuspješna zavjera lično protiv kralja, sa rezultatom ukidanja ustava i zavođenja totalnog apsolutizma. Najzad, Habsburgovci se osvješćuju pri teškoj opsadi Beča, pa Turci budu izbačeni iz Mađarske do kraja stolijeća. Ujedno sa masovnim doseljavanjem Srba na oslobođenu teritoriju.

18. vijek:

Porast svojstvene svijesti, čemu doprinosi i ruski interes za Crnu Goru, u ratu 1710. sa Turskom. Taj međusobni interes politički oblikuje vladika Petar Petrović od 1772. godine. Interno, on zamjenjuje nepouzdani Zbor sa poslaničkom skupštinom, te proglašava crnogorsku državnost.

U Beču tretiraju Mađarsku kao osvojenu zemlju, ignorišu tradicionalnu ustavnost, pa izazivaju odlučni ustanak, koji traje kroz cijelu prvu deceniju tog vijeka, sa oslobođenim teritorijama na sjeveru. Najzad sporazum: Odobrava se ustavnost i plemićka skupština u Požunu (Bratislava). U opustošenu Zemlju se doseljavaju njemački kolonisti. Slovaci i Rumuni su se izvan ratnih zona nesmetano množili. Novo uspostavljena Mađarska u granicama Karpata i sa autonomnom Hrvatskom, sada je vrlo šaren nacionalni tepih.

NAJNOVIJA ERA, PO FRANCUSKOJ REVOLUCIJI

U Francuskoj je 1789-99-ih godina građanstvo ukinulo plemićke i klerikalne privilegije, pod parolom «sloboda-bratstvo-jednakost». Sa Deklaracijom ljudskih i građanskih prava definisana je politička demokratija. Prije toga već, antagonizam sa internacionalno povezanim plemstvom, proizveo je ideologiju nacionalizma. Potom, kada Napolen uzima vlast, on donosi građanski zakonik «Code Napoleon» i pronosi ga Evropom. Čije glavne stavke i danas važe.

Ruska politika postaje mediteranski ekspanzivna. Iz apsolutističke Rusije dolazi emisar da utiče po principu «jednake vjere i krvi». Koristeći trenutnu vojnu prazninu, Crnogorci 1806. zauzimlju Boku, pa stiže i ruska flota. Francuzi budu zaustavljeni kod Dubrovnika, ali se njihova ekspedicija paljevine Igala i Tople, prethodnom bitkom u Sutorini, nije mogla spriječiti.

Napoleon potuče Austriju, a Mađarsku poziva na neutralnost. Budući da iz taktičkih razloga 1809. ipak stupi na mađarsko tlo, plemstvo se smatra ustavno obaveznim, da prinese svoj «porez krvi». Njihove kaotične banderije se međutim razbježe pred francuskim plotunima. Plemićke privilegije su definitivno delegitimisane.

Francuzi 1807. mirno zauzimlju Boku i Budvansko primorje. Oni modernizuju saobraćaj, upravu i sudstvo, sa značajnim kulturnim prilozima - sve sa dosegom za narednih 150 godina. Razvijeno brodarstvo međutim propada, zbog engleske blokade Jadrana. Postojeća literatura o ovim godinama je ovlašno pejorativna. Nije istražena koopracija izvjesnih Bokelja sa francuskom vlašću. Vladika Petar se ograničava na diplomatiju.

Napoleonovom propašću dolazi do federalnog ujedinjenja Crne Gore i Boke, ali se tome protivi plemstvo Prčanja, Dobrote i Perasta, tražeći dolazak Austrije kao garanta njihovih privilegija. Vladika se obraća ruskom caru na Bečkom kongresu, ali taj mu nalaže povlačenje iz Boke. Austrija 1814. zauzima ovo Primorje za narednih sto godina.

«Sveta alijanca» Austrije, Rusije i Pruske zabetonirala je svaki politički napredak u tim prostorima Evrope. Crnogorskom Vladici su isto vezane ruke u pravcu Turske, pa se on koncentriše na upravnu modernizaciju. Šta se istovremeno društveno dešava na austrijskom primorju - nije istraženo.

Evropa je 1848. u požaru revolucija, koje zahtijevaju demokratiju. Austrijski okupirana Venecija ponovo proklamuje svoju republiku – sada sa «demokratskim» pridjevom! - ali biva blokirana sa kopna i mora. U Boki se javlja simpatija prema još nezaboravljenoj matici, ali Njegoš prijeti sa Cetinja: «... da se svojemu ćesaru pokorite... sasvim vjerni i poslušni Jelačiću» - inače će sam Njegoš biti Bokeljima «grđi no Turčin». Venecijanci se drže, dok traju borbe u Mađarskoj.

Austrijski kancelar Meternih se 1811. izražava o «mađarskom pitanju»: Predlaže ukidanje ustava i skupštine u Požunu, sa glavnom svrhom oporezovanja plemstva. Ali ostaje samo pri riječima.

Meternih zavodi policijski režim u cijeloj Monarhiji, metaforično u svrhu «zaustavljanja točka istorije». Mađarsko plemstvo se jalovo iživljava, građanstvo se povlači u familijarnu intimnost, seljaci su bezpravni kmetovi. No ova se atmosfera postepeno mijenja.

1830-40. decenije poprimaju etiketu «reformske ere». Omladina iz intelektualnih činovničkih porodica, osiromašenih plemića, zanatlija i ambicioznih seljaka putuje po Francuskoj i Engleskoj, a kod kuće dnevno politizira međusobno. Oni postaju prvoborci za demokratske i privredne promjene, a predvodi ih jedna prosvećena stara elita. Liberalna shvatanja uzimlju maha, Beč reagira sudskim procesima, pa sipa ulje na vatru i protiv sebe.

Narod u Beču isto diže revoluciju – Meternih bježi. To se u martu prenosi u Peštu gdje se – mimo obavezne cenzure – štampaju narodni prohtjevi. Plemstvo u Požunu na brzinu izglasava zakone protiv svojih privilegija. Evropske revolucije budu ugušene, ali mađarska prerasta u oslobodilački rat. Kojeg pokreće ban Jelačić na lični poziv cara (Mein lieber Jellachich). On sa vojskom prekorači Dravu, ali bude zaustavljen daleko prije Budima, pa bježi u Beč. Zatim se razvija pravi rat, protiv jake austrijske armije koja nadre od Beča, pri čemu Jelačić stiže čak do Tise. Ali gubi jednu toliko odlučujuću bitku (Isaszeg), što primorava svu austrijsku vojsku da napusti Mađarsku. U krizi Monarhije novopostavljeni mladi car Frano Josip moli rusku pomoč, pa su Mađari prinuđeni položiti oružje pred Rusima, najesen 1849.

Jelačić je jedna promašena istorijska figura. Međutim, kao ban Hrvatske i Slavonije, komandant Vojne Krajine i guverner Dalmacije, objedinjavao je u svojoj osobi pojam Hrvatske. A njegovo neprijateljstvo prema Mađarima, djelovalo je kao neka nacionalna emancipacija. Ma da je Hrvatska uživala naročitu izuzuetnost, izgublila je baš tu posebnost, kroz «spašavanje Monarhije». Poslije poraza demokratske revolucije, Hrvatsku je zadesila ista nečuvena diktatura iz Beča, kao i Mađarsku.

U Crnoj Gori je knjaz Danilo 1851. preuzeo vlast, sa međunarodnim ambicijama. Rusija je izgubila značaj kroz Krimski rat, on se dakle okreće Zapadu. Poslije odbijanjanja turskog upada u Grahovo, postiže, da ga jedna internacionalna komisija razgraniči od Turske. Zatim, sporazumom Francuske i Rusije u odnosu na Austriju, Danilo stiče i političko priznanje Crne Gore. Unutarpolitički on nastavlja modernizacioni proces.

Poslije austrijskih krvavih odmazdi, zavodi se ekstremni policijski režim, koji zabranjuje svaku građansku i nacionalnu slobodu. Ali već 1850. istupa Ferenc Deak sa političkom koncepcijom radikalnog pasivnog otpora. Niko ništa ne zna i niko ne sarađuje sa takvom vlasću. U roku od deset godina neoapsolutistička diktatura doživljava totalni debakl, Beč bitno popušta, ali još nastoji da zadrži jednoobraznu vlast u cijeloj Monarhiji. No definitivno gubi tlo pod nogama sa izgubljenim ratom protiv Pruske 1866. Tada kuća Habsburg najzad mora shvatiti, da je njena orijentacija na Njemačku sasvim propala.

Po ubistvu Danila 1860, na vlast stupa mladi Nikola Petrović. Vodi politiku nezamjeranja. Ne potpomaže Krivošijane pri ustanku protiv Austrije, a skadarskog pašu poziva u goste. Postiže otvaranje crnogorske kancelarije u Carigradu. Odnos sa Srbijom je ambivalentan, Nikola srbuje sa zadnjom mišlju, da će on postati kralj zajedničke države. Nastoji da smiri ustaničko raspoloženje u Hercegovini, ali izbijanjem ustanka ipak stupa u rat sa Turskom. Ima podršku Rusije što isto napada Tursku, pa osigura Nikolina osvajanja, koja potvrdi Berlinski kongres 1878: Nikšić, Podgoricu i primorje od Bara do Ulcinja. Uz međunarodno priznanje crnogorskog državnog suvereniteta. Austrija okupira Bosnu i Hercegovinu, pa je time ukinut turski jezičak Sutorine, od Debelog Brijega do Kobile.

Austrija i Mađarska se sporazumiju za ustavno-dualističku državnu dvojnost, pa Frano Josip bude 1867. krunisan i kao mađarski kralj. Sproveden je mađarsko-hrvatski autonomistički sporazum. Kraljevina Dalmacija – dakle i primorje od Igala do Petrovca (kasnije do Spića) – imaju poseban režim pod mađarskom krunom, ali Beč ostaje nadležan. Mađarska dilomatija je uključena u pokušaj smirivanja Hercegovine, predlažu se tačke sporazuma, koje Turska uglavnom prihvata, ali Hercegovci to uslovljavaju povlačenjem turske vojske. Kada puče nevesinjska puška, Rusi pregovaraju o svojoj intervenciji u Budimpešti. Tu je zaključen izlaz Crne Gore na more.

Cetinje poprima internacionalni fler dolaskom raznih ambasada, gradi se prvi kolski put do Kotora, ima pozorište, kroz nove banke stiže strani kapital. U Baru počinje gradnja luke, sa malom željeznicom – parobrodskom vezom preko Skadarskog jezera – do Podgorice, a zatim i do Nikšića. Knjaz Nikola 1905. daje ustav svojoj Zemlji, čemu slijedi formiranje poli-

Budimpešta doživljava nagli razvoj, do dostojne evropske metropole, svojim dunavskim prospektom ljepša je i od Beča. Razvojem saobraćaja i industrije, Mađarska se priključuje najrazvijenijim evropskim zemljama, doduše nešto neuravnoteženo, zbog slabo izražene srdenje klase. Riječka luka je čini i maritimnom zemljom, ali se grade i dunavski brodovi sposobni za

tičkih partija. Atentatske afere iz Beorada remete odnos sa Srbijom, pa se Nikola približava Italiji, a 1910. se kruniše za kralja. Učestvuje u Balkanskim ratovima, opet zajedno sa Srbijom, sa kojom stiče zajedničku granicu, i osvaja Metohiju. Austrija Boku izgrađuje sa svom infrastrukturom za svoju drugo-najvažniju pomorsku bazu.

U prvom svjetskom ratu Crna Gora se stavlja na stranu Srbije i štiti bok srpske vojske, prilikom njenog povlačenja preko Albanije. Austrija zauzima Crnu Goru na sam početak 1916, kada se Nikola sklanja u Italiju. Odmah po završetku rata, od srpske vojske sazvana izvjesna skupština u Podgorici, detronizira Nikolu i proglašava ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom, pa ona u tom sklopu ulazi u novu državu Srba-Hrvata-Slovenaca. Dakle bez vlastitog identiteta. Crnogorski ustanak protiv svega ovog bude nemilosrdno ugušen. U sastavu Kraljevine Jugoslavije, prostor Crne Gore čini dio Zetske banovine. Bez ikakvog primjetnog razvoja.

U drugom svjetskom ratu Italija uglavnom okupira ovu stranu Jadrana. Iz Crne Gore stvara protektorat, a Boku sasvim anektira. Jugoslovenski partizanski rat uzima svoj početak u Crnoj Gori, sa epizodom njemačke okupacije poslije talijanske kapitulacije. AVNOJ-skim sporazumom, pred kraj rata, oblikovana je Narodna republika Jugoslavija, sa federalnom Crnom Gorom. Teritorijalno, umjesto Metohije priključenjem Boke. Početni plansko-politički sistem zamijenjen je uskoro jednim specifičnim samoupravnim socijalizmom. Od oko 1960. čvrsta orijentacija na turističku privredu, pored početnih industrija. Razaranja građanskog rata, prilikom raspada Jugoslavije, pošteđuju Crnu Goru. Zatim počinje emancipacija od Srbije, pa referendumom 2006. Crna Gora ponovo stiče državni suverenitet.

morsku plovidbu. Hiljadugodišnjom izložbom 1895. – u spomen zauzimanja Domovine - raskošno se prikazuje sav taj prosperitet, a milionski posjetioci se voze prvom podzemnom željeznicom na kontinentu. Mađarska je politički maltene samostalna, ministarstvo inostranih poslova je doduše u Beču, ali ministar može biti samo Mađar. No jačanje nacionalizama u ovoj ustvari mnogonacionalnoj zemlji, pojavljuje se kao teret.

Poslije srpskog atentata na austrijskog prestolonaslijednika krajem juna 1914, izvjesno je da će doći do rata. Ali Mađersku treba ubjeđivati, pa objava rata kasni mjesec. Sve to uz pritisak Njemačke, sa njenim namjerama protiv Rusije. Tako se razvija svjetski rat po efektu dominoa. Nakon pobjede Francuska teži ostvarenju evropske hegemonije, u prvom redu uništenjem Monarhije. U sklopu te politike, versaljskim mirovnim ugovorima – sa Mađarskom u paviljonu Trianon – Mađarska biva prinuđena da se odrekne 2/3 svoje istorijske teritorije uz gubitak 1/3 svog etnosa u nove susjedne zemlje. Ta «kljastra Mađarska» je i privredno sasvim razvrgnuta, ali uspjeva da se konsoliduje već tokom 20-ih godina. No psihološki šok ostaje, sa parolama kao «Ne-ne-nikad!» ili «Vraćajmo sve!».

Revizionistička ideologija tjera Mađarsku u savez sa fašističkom Njemačkom, što Hitler honoriše sa nekim teritorijalnim ustupcima, ali se to skupo naplaćuje: Gubitkom jedne armije u Rusiji, gaženjem države i razaranjem Budim-pešte, te izručivanjem u staljinizam. Oružani ustanak protiv te bijede 1956. smožde sovjetski tenkovi. No slijedi jedan popustljivi režim, koji Mađarsku čini «najveselijom barakom istočnog bloka». Opštom krizom tog bloka, Mađari ruše «gvozdenu zavjesu» na austrijskoj granici, time pokreću domino-efekt raspada cijelog istočnog bloka i uzrokuju kraj hladnog rata. Svoju državu demokratizuju i postaju član Evropske unije. U nadi, da će pad evropskih granica zaliječiti i istorijsku ranu trianonskog diktata.

SAŽETO: Prvi susret bokeških pomoraca sa Mađarima, koji su, željom hrvatske vlastele za pacifikacijom vlastitih razmirica i radi istjerivanja Venecije iz dalamatinskih gradova prispijeli na Jadran, moglo se dogoditi već u 12. vijeku. Kotor je tada jedini od Nemanjića pošteđeni grad južno od Dubrovnika, koji je mogao nastaviti svoj život na ranosrednjevjekovnim korijenima. U drugoj polovini 14. vijeka pak, mađarska veza je postala i direktna, Kotor se sam stavlja pod zaštitu kralja Lajoša Velikog, sa stalnom mađarskom posadom u Boki. Pred kraj 15. vijeka, kralj Matijaš Hunjadi nudi zaštitu hercegnovskog prostora, i već drži 400 vojnika u gradu.

Turska osvajanja ovdje i u Mađarskoj, te crnogorska autarkija, prekidaju te početne veze. Ali istovremeno istjerivanje Turaka iz Mađarske i iz Boke, krajem 17. vijeka, ima zajedničku uzročnu vezu, u početnom procesu propadanja Turske carevine. Crna Gora počinje tada da se emancipuje, Mađarska međutim samo mijenja stranačku vladavinu – sada u sklopu austrijske carevine.

Austrija zauzima «Mletačku Albaniju» (Boku i Budvu) uglavnom za stolijeće preko 19. vijeka, stičući zajedničku granicu sa Crnom Gorom. Ovaj dio današnjeg Crnogorskog primorja ulazi u sastav provincije «Kraljevina Dalmacija», po srednjevjekovnim pravima mađarske Krune. Beč je međutim zadržao upravu provincije, ali se Mađari sa time ne mire, pa imaju čak diplomatske uplive u crnogorska zbivanja. Uzadnje se pojavljuju crveno-bijelo-zelene nacionalne boje, posebno na brodovima, takođe iz mađarske luke u Rijeci. A i govor se opet čuje u ovim krajevima, iz usta vojnika i činovnika, pa to preuzima turizam još dalje, kroz 20. vijek.

Posebno, o tim pojavama govore ovi

PABIRCI

SVETA ELIZABETA UGARSKA

Možda najstarije saznanje o izvjesnoj relaciji današnjeg crnogorskog prostora sa Mađarskom, postoji u selu Muo kod Kotora. Stara katolička crkva je svojevremeno, 1262, bila posvećena dobrotvornim svecima Damjanu i Kuzmanu (sa Bliskog istoka), zajedno sa svetom Elizabetom[1]. No u novije vrijeme ignorisan je kult ove mađarske svetice. Bila je ćerka

[1] Don Pavao Medač: Susretište Istoka i Zapada. In: Hrvatski glasnik br. 29/2007, Kotor. P: 50. Vrlo netačni podaci za Elizabetin život.

mađarsko-hrvatskog kralja Andraša II i sestra gore spomenutog Bele IV, koji je svoje gospodarenje započeo kao vojvoda Hrvatske i Dalmacije.

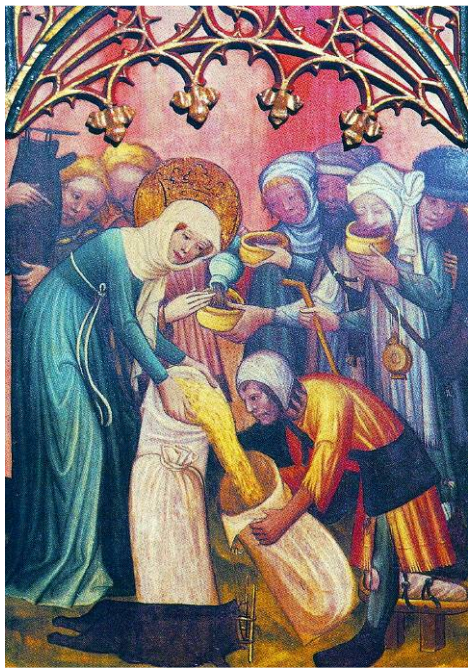

Princeza Elizabeta je rođena 1207, vjerena je kao djevojčica sa isto mladalačkim princem od Tiringije pa je, po tadašnjem običaju, poslata u Njemačku da zajedno odrastu za brak. Udala se 1221. za već vladajućeg Ludviga IV. Bio je to divan brak, pun ljubavi, ali Ludvig potom izgubi život u krstaškom pohodu. Elizabeta morade napustiti dvor, zamonaši se i osnuje franjevački manastir u Marburgu. Tu umre 1231. Posvetila je sav život potpomaganju sirotinje, pa bude proglašena sveticom već 1235.

Priča se ovo: Muž joj je pomalo zamjerao pretjeranu brigu oko sirotinje. Jednom, ona opet žuri iz dvora sa skutima punim milodara, i sreće muža, koji je sumnjičavo upita – šta to nosi? Cvijeće – slaže ona. Pokaži – naredi on. Elizabeta morade otvoriti skute i – začudo! – prosu se cvijeće...

MAZAROVIĆ

Da ne gubimo ovdje prostor hvaljenjem Perasta, krasnog gradića koji u Italiji i danas važi kao poslijednje uporište prevedre mletačke Republike. U nedavno «mrtvom gradu», među novim krovovima se međutim još ističe ruševina velikog palaca Mazarović. Vlasnička familija je izumrla, ali njihov rodoslov je pohranjen u mjesnoj parohiji: *Origine della famiglia Mazarovich a Perasto* – talijanskim izgovorom Madzarović, po mještanskom Manžarović ili Madžarović – čemu tačno odgovara talijansaka varijanta *Magiarouich* (slobodna v/u varijacija). Mađarski pisano Magyarovics ili – radikalno – Magyarfi

Slijedeće saznajemo od istraživača Butorca[2] - pisano 30-ih godina: Po tradiciji Rodoslova, ova se familija smatrala mađarskog porijekla. Butorac to doduše uspoređuje sa činjenicom, da je u doba Lajoša Velikog bilo mađarske vojske u Boki, no on lično sumnja u mađarstvo, zbog nekog odnosa sa prezimenom Smiloević. Ali: to se prezime i posebno javlja, a

[2] Pavao Butorac: Razvitak i ustroj Peraške općine. Perast 1998. P: 102 i 110f.

gubi se u 17. vijeku. Međutim ima i određenijeg genealoškog istraživanja u novim diplomskim i postdiplomskim spomeničko-zaštitnim studijama 1999-2002, kada je premjereno svo peraško imanje Mazarovića[3]. Saznajemo da se familija pojavljuje u kotorskim spisima već 1334. No tada je tek vladao Lajošev otac, kada Mađarska još nije bila dominantna u Boki. Znači da je postojao vrlo karakterističan, izuzetan razlog za nastanak ovog prezimena[4]. Koje i nije sasvim izumrlo, opstoji još u Italiji, Rusiji i Urugvaju. Priloge tom istraživanju dao je Đani Mazarović u Veneciji.

Po rodoslovnom stablu sa opisima, u Perast se doselio jedan Maxar (čitaj Mažar) Sviloević ili Smiloević, on bi bio davalac prezimena, nažalost bez datuma. Čukununuk Luka, učestvovao je 1539. u odbrani Kotora protiv Hajrudina Barbarose. Zadniji put se služio prezimenom Smilojevića, u smislu «kazade» - dakle u plemenskom odnosu – svakako zbog nekog naslijedničko-pravnog razloga. Lukin sin Ivan (Zuanne) Mazarović (1528-1653) prvi put nastupa arhivski lično. Učestvovao je u pomorskoj bitci kod Lepanta. Ovako slavno se ređa Rodoslov te *ne samo stare, nego i jedne od najznačajnijih peraških familija* – po riječima Krsta Mazarovića (1680-1725). On je živio u najsjajnijoj epohi svog grada, i sam slavni pomorac, ali i pisac, sabirač narodnih pjesama i autor tog Rodoslova. Poslijednja Mazarović u Perastu bila je Teodorina, umrla je 1919. – njen palac je tada već bio ruševan.

KUTI

Matično selo Zelenike, u jednoj pozadinskoj vali. Nastanjeno je još u preistorijsko doba, a u ranom srednjem vijeku je – po svoj prilici – bilo centar župe Dračevice (Sutorina-Bijela). Ovo obzirom na ostatke raskošnih plastičnih dekoracija i na ruševinu crkve Sv. Toma. Kuti su prvi put spomenuti 1450. godine.[5] Turski putopisac Evlija Ćelebija u 17.

[3] Aleksandra Kapetanović: Palata Mazarović u Perastu. In: Boka (godišnjak) br. 24/2004, Herceg-Novi.
[4] Usmena napomena prof. Kovačevića: Mađari kupuju imanja kod Kotora u 12-13. vijeku.
[5] Maksim Zloković: Prilozi za istoriju hercegnovskog kraja. In: Boka (godišnjak) br. 15-16/1984.

vijeku ističe Kute kao najuglednije selo hercegnovskog okoliša, a ono prije igra ulogu i u ovdašnjoj politici kralja Matijaša, čak iz Budima.

Mađarski kralj se naime zaiteresovao za tvrđavu Herceg-Novog, u boku Turaka, koji su već napredovali kroz Hercegovinu. Novljanski profesor Popović to opisuje ovako[6]:

... pošto sultan Mehmed II godine 1463. osvoji Bosnu, te zatim prodrije s vojskom u Hercegovinu i uze dobar dio Stjepanovih zemalja, tada kralj Matija ponudi Stjepanu u zamjenu onih zemalja, što mu još preostajahu, neke zemlje u Hrvatskoj. Izgleda da je herceg pristao bio na ponudu jer kralj Matija odluči, da on glavom zauzme Herceg-Novi. Radi ovoga spremi on 1465. godine u Šibenik nekog fra Aleksandra Dubrovčanina da izradi dozvolu da slobodno mimo ovaj grad prođu dubrovački brodovi do Skradina, gdje bi sišao kralj, da otole krene do Herceg-Novoga. Ali od svega toga ne bi ništa, zar toga, što se tada u Bosni nalažaše silna turska vojska i što Turci bijahu udarili i na ostale Stjepanove zemlje...

Povodom ovih pregovora, Matijaš je tom fra Aleksandru obećao Kute na dar. Zapisano u Monumenta Serbica 494.

MADŽAR

Kod Sutomora, nešto istočnije od željezničkog viadukta i znatno uzvišeno, nalazi se zaseok Madžari. Sa dalekim vidicima na grad Sutomore i na obalu do Ratca. Kao da je to bio neki stražarski vidikovac, negdašnje turske pogranične zone naspram Venecije?

[6] Tomo K.Popović: Herceg-Novi, istorijske bilješke. Herceg-Novi 1924. P: 26f. U vezi hercega Stjepana Kosače, novskog kaštelana.

Popis stanovništva 1880. tu nalazi 3 familije, odnosno 8 čeljadi sa tim prezimenom. I to u malobrojnim starim kućama od kamena, koje se mogu izbrojati na prste. Danas tu ne živi nijedan Madžar, svi su se iselili u Sutomore ili otselili, ali još imaju svoja imanja. Petar Madžar je tu nedavno i obnovio jednu vikendicu (slika). Najistaknutijim članom bratsva se smatra Antica (1880-1968). Otac Jakob je radio u Carigradu, gdje se ona i rodila. Vrativši se, ogradio je lijepu kuću u Sutomoru, a Antica je izučila preparandiju pa je kao učiteljica stekla znatan društveni ugled. Pozvana je u Kotor za direktora ženske zanatske škole, udala se za Dabinovića i nastavila svoj značajan društveni rad.

To prezime Madžar susreće se po Crnoj Gori, porijeklom svakako isto iz Spića. Zavičajna knjiga Spića[7] međutim ne pruža zadovoljavajuće objašnjenje za ovo prezime. Jer hroniku mjesta počinje tek sa prvim austrijskim dokumentima, pošto je Spić 1878. iz Turske pregraničen u Austriju. Stoga nije vjerodostojno mišljenje (strana 11) po kom bi se ovi prezimenjaci zapravo prezivali Leković, a da je promjena prezimena nastala uslijed doseljenja iz Slavonije – «tada Mađarske».

Slavonija naime nije bila Mađarska, nego autonomna Hrvatska pri Budimpešti. Ali je spontano fiksiranje promjene baš ovako čudnog prezimena i nezamislivo, zatim, u birokratski strogoj Austriji. Dočim Antica je dobila svoje prezime od oca, rođenog još sasvim u Turskoj. Nema sumnje dakle, da je to prezime nastalo u turskom Spiću, na što ukazuje i tvrdi izgovor glasa «dž». Ali, ko bi se iz Slavonije doseljavao u Tursku, čak u zabačeni Spić, zasnivajući tu jedan stari zaseok? Zar se Spićani stide prezimena Madžar?

Jer ne znaju, da za to ima jedno ugledno objašnjenje. Naime, već spomenuti legendarni ustanak u sjevernoj Mađarskoj, tokom prve decenije 18. vijeka, nije bio završen prostim sporazumom. Oni koji nisu bili saglasni sa Bečom, morali su emigrirati iz carevine. Sam vođa ustanka, Ferenc Rakoci, umro je blizu Carigrada 1735. Vrlo je dakle vjerovatno, da su Turci nekolicinu oprobanih mađarskih boraca naselili tu, blizu mletačke granice. Za provjeriti, kada bude istražena i istorija turskog Spića...

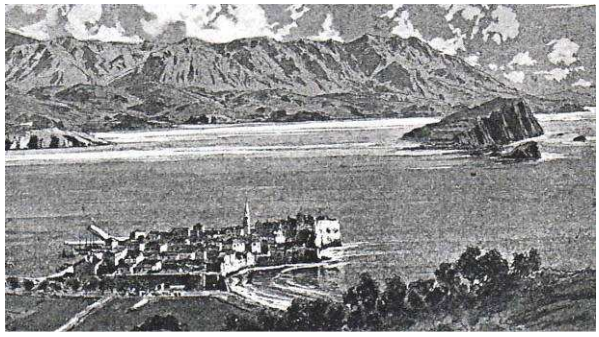

BUDVA

Istoričari još znaju, da je Dalmaciju Austrija stekla kao tradicionalnu oblast mađarske Krune. Kada je Napoleon ukinuo

[7] Vladimir A. Lukčič: Prosvjetna i kulturna misao u Spiću 1880-2005. Sutomore 2005. Sa rasutim imenima Madžar po knjizi.

republiku Veneciju, prirodno je ustupio Dalmaciju Austriji, jer je austrijski car bio okrunjen i sa mađarskom krunom. Zauzimanje je povjereno generalu Rukavini, te je on naredio da u glavni grad pokrajine, u Zadar, simbolično prvi ujašu mađarski husari[8]. Ali trajalo je još zadugo, dok je stigao u Boku, pa je tu privremeno i dalje održavan venecijanski režim.

Drugčije u Budvi, koju je htio zauzeti vladika Petar. Budvani su bili protiv toga, pa su naumili da istaknu mađarsku zastavu[9], kao znak svoje pripadničke volje. Spriječili su ih Mainjani i Paštrovići. Tako je Petar mogao sići u Budvu, ali je grad zatim ipak morao predati Rukavini.

KARACSAY FEDOR

Fedor Karačai, mađarski grof, pukovnik u kotorskom garnizonu, izradio je 1838. takozvanu Kartu Crne Gore – ustvari prikaz njene zapadne i južne granice, ali sa prvom preciznom kartom od Dubrovnika do Petrovca. Titulisanu na tri jezika: srpski (ćirilicom), turski (arapski) i francuski. Mimo toga, u Istorijskom arhivu Kotora čuvaju mu se brojni zavičajno izvanredno značajni grafički prikazi, ali bez sređenog odnosa sa njihovim autorom, čak i do greške - «bečki slikar»[10]. Fedor je poslije penzionisanja radio za perzijskog šaha, koji mu je tamo povjerio organizovanje inženjerije i nadzor svih tvrđava. Pripadao je jednoj staroj plemićkoj familiji iz Hrvatske, koja se u 18. vijeku preselila u Erdelj (danas Rumunija). Djed mu Petar, istakao se još kao Krajišnik, pa ga je Marija Terezija 1775. digla u rang mađarskog baruna. Njegov sin Andraš (1744-1832) počeo je vojnu karijeru u čuvenoj mađarskoj tjelesnoj gardi Marije Terezije, zatim je kao komandat jednog teško-konjičkog, dragonskog bataljona nanizao visoka ratna odlikovanja, te je 1802. dobio i rang grofa. Imao je četiri sina – Fedor je bio najstariji – ali je loza 1880. izumrla po jednom Andraševom unuku. U komplikovanom grbu su imali oklopljenog viteza i viteza u mađarskoj nošnji[11]. Ovdje jedan Fedorov prikaz hercegnovske pjace, 1837. još bez sat-tornja.

[8] Töttösy Ernő: Dalmácia. Budapest 1992. P: 91.
[9] Dr. L. Tomanović: Događaji u Boki Kotorskoj od godine 1797. do 1814. Dubrovnik 1922. P: 12.
[10] Lazar Seferović: Herceg-Novi, 22 sage o kulturnom blagu. Herceg-Novi 2006. P: 97.
[11] Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Budapest 1993. P: 22f. Dopunjeno iz Pallas nagy lexikona, 1895.

GRB I BOJE

Istorijska Mađarska je simbolizovana kombinovanim grbom, gdje državni grb okružuju – pod Krunom – grbovi pridruženih zemalja: Dalmacija (u plavom tri okrunjene zlatne lavovske glave), Hrvatska, Slavonija, Erdelj (u Rumuniji) i Rijeka. Danas još nad predsjedničkom stolicom budimpeštanskog parlamenta. Poslije uspostavljanja Austro-Ugarske države, izvedena je gore već prikazana trgovačka zastava, sa oba državna grba. Različite boje su pri tom bile riješene prepolovljivanjem donje trake: crveno/zeleno.

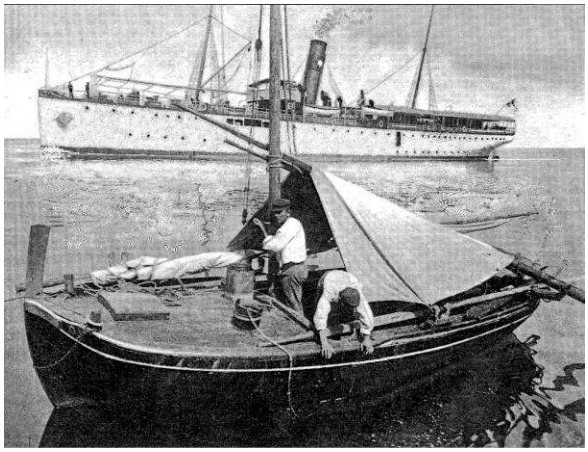

Tu trgovačku zastavu su redovno vili brodovi, ali su prije njenog uvođenja dizali crveno-bijelo-zelenu trobojku na prednji jarbol. Mađarska je od 80-ih godina u Rijeci imala tri brodarska preduzeća, dva prekookeanska i prioblanu kompaniju «Ungaro-Croata» - samo ovu sa blizu 50 brodova[12]. U tim preduzećima su neizbježno bili zaposleni i bokeški pomorci. Rečena Kompanija je dvaput nedjeljno slala svoj brzi putnički brod «Pannonia» (slika) – oko 35 sati od Rijeke do Kotora - sa pristajanjem i u Herceg-Novom. U brodskom salonu su bile knjige za razgledanje Mađarske.

ANDRÁSSY GYULA (1823-1890)

Grof Đula Andraši, na smrt osuđen zbog oružanog učešća u oslobodilačkom ratu 1848/49 protiv Austrije, vratio se iz egzila po amnestiji, pa je uzeo vidnog učešća u pripremama i sprovođenju austro-ugarskog dualističkog sporazuma.

[12] Horst F. Mayer – Dieter Winkler: In allen Häfen war Österreich. Die Österreich-Ungarische Handelsmarine. Wien 1993. P: 141.

Kasnije, kao ministar inostranih poslova djeluje diplomatski u «Istočnoj krizi» pred hercegovački ustanak, zatim vodi pregovore sa Rusijom, u Budimpešti, pred intervencijom Rusa u crnogorsko- turskom ratu – usvajajući izlaz Crne Gore na more. Najzad, na Berlinskom kongresu 1878. sudbina Crne Gore bude položena sasvim u njegove ruke. Sa rezultatom: Crna Gora udvostručuje teritoriju sa izlazom na more, te dobija internacionalno priznanje državnosti.

KÁLLAY BENJÁMIN (1839-1903)

Protagonist naročite ideje za «ugarsko-austrijsku» monarhiju, u kojoj bi vodeću ulogu imali napredni Mađari, a ne nazadnjački Nijemci. Političku karijeru Kalai započinje kao poslanik u Beogradu, odmah po reogranizaciji diplomatije 1869. Naučio je srpski jezik. Od 1879. je

Svečano otvaranje željeznice Zelenika – Gruž

Dana 16.07. 1901 krenuo sam sa Hrvatskom dubrovačkom glazbom sa parobrodom "Habsburg" u Zeleniku uz pratnju četiri austrinska ratna brodova. Na brodu su se nalazili nekoliko Velevlasti Erceg Bosne a među njima Ministar Kalai i Opel, Velevlasti iz Dubrovnika i Major istoričkog društva Bokeljske Mornarice Ivan Vitez Dematteі i ađutant Germo Botrić. U Zeleniku su nas čekali Kotorska Građanska glazba i predstavnici Kotora i Boke i krenuli sa željeznicom put Konavala i svuda svečano dočekani. U Uskoplje je bio objed i u 4 sata poslije podne stigli u Gružu.

Kállay Benjámin 1839-1903

Iz zapisa Kotoranina Romeo Fiorelli 1870-1956

Hrvatski glasnik, Kotor 44-45/2008

politički publicist u Budimpešti, a pročuo se svojom knjigom srpske istorije. U Carigradu studira «Istočno pitanje» u vezi sa ruskom (i crnogorskom) politikom. Andraši ga pozove u Beč, gdje on oblikuje vrlo viđenu modernizaciju okupirane Bosne. Od 1892. Kalai je ministar finansija za cijelu Monarhiju, te ujedno guverner Bosne i Hercegovine. Smatran je najboljim poznavaocem Balkana. Svojom politikom je nastojao obratiti pažnju malih balkanskih zemalja na Mađarsku[13].

Kalai je donekle zaslužan i za današnju Crnu Goru: Bio je prominentno angažovan u dovođenju «Bosanske željeznice» do Zelenike, sa izgradnjom i danas postojeće luke. Stigao je brodom «Habsburg» sa biranom delegacijom iz Dubrovnika 15. jula 1901, da bi svratio u Kotor, te zatim svečano otvorio prvo putovanje vozom iz Zelenike.

S.M.S «ZENTA»

Ratna pomorska baza u Boki imala je ulogu straže Otrantskog ulaza u Jadran. Mnogi mađarski vojnici služili su u toj bazi, mornari, artiljerci obalskih baterija, po graničnim tvrđavama i inače po garnizonu. No pročuli su se mornari džepne krstarice Zenta, kada su oni potapanjem iste pali u crnogorsko zarobljeništvo.

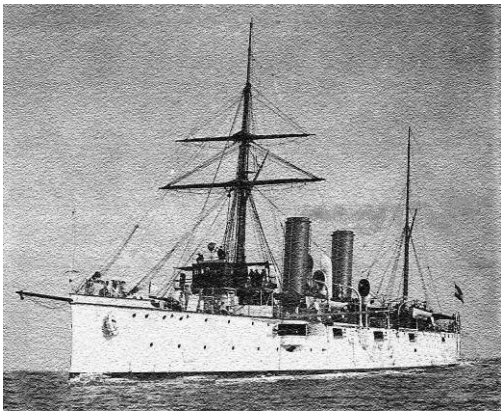

Zenta je bila prototip dva druga ratna broda dužine od 92 metra: Aspern i Szigetvár[14], koji su kao izviđači trebali podupirati flotu. Nisu dakle bili maročito oklopljeni, niti naoružani. Štaviše, već su bili i zastarjeli pred početak rata.

[13] Hanák Péter, Micsi Ferenc (szerk.): Magyarország története 1890-1918. Budapest 1983. S: 162ff
[14] Erwin Sieche: Kreuzer und Kruzerprojekte der k.u.k. Kriegsmarine, 1889-1918. Hamburg-Berlin –Bonn 2002. P. 1ö4-114.

Pošto je Zenta tada odmah potopljena, dva druga blizanca više nisu ni stupila u borbu. Ali sada o Zenti: Ime je dobila po mjestu jedne bitke protiv Turaka kod Sente u Vojvodini. Građena je u Puli i osposobljena 1899. Odmah je upućena na Daleki istok, gdje je učestvovala protiv kineskog bokserskog ustanka, a vratila se u Pulu najesen 1902. Zatim je plovila oko Afrike, pa opet kroz Suez u Južnu Ameriku, sa povratkom kroz Gibraltar u Trst 1903. Neobično je, što je pri tim dalekim putovanjima koristila i jedra, imala je takvu takelažu. Potom je ostala na Jadranu, da bi uljeto 1909 učestvovala u jednoj internacionalnoj flotnoj paradi po Levantu. Vraćajući se otuda, prvi put je svratila u Boku. Stacionrana je najzad ovdje, zbog pripravnosti oko balkanskih ratova, pa je tu dočekala i prvi svjetski rat. Smjenjujući se sa Szigetvarom, vršili su blokadnu stražu uz crnogorsku obalu, pa su zajedno uništili radiostanicu Bara. Prilikom jedne takve patrole, zadesila je Zentu sudbina, 18. avgusta 1914. Jedna francuska flotila od 18 brodova prepriječila joj je povratak u Boku i potopila, blizu obale pred Petrovcem. Austrija se tada bila povukla u Grbalj, pa je posada tako pala u crnogorsko zarobljeništvo. Poginulo je 173 mornara a isplivalo je 139, koji su prebačeni u Podgoricu, i tu su oslobođeni padom Crne Gore.

O tragediji ovih mornara postoji jedan mađarski literarni prikaz[15]. Zenta je onog sudbonosnog dana bezbrižno patrolirala, posada je pretežno čavrljala mađarski, kada sasvim neočekivano zapaze dimne stubove, naprijed iza horizonta. Kapetan Pahner odmah naredi zaokret i uputi se, punom parom, u bokešku bazu. Naređenja je prenosio mornar-zastavnik Deri, a Sakvari je mjerio porast brzine. Činilo se da, u međuvremenu vidljivi neprijateljski brodovi ne mogu pristići bliže. Ali umirenje je uzbudio novi povik mornara, iz izvidničke korpe na jarbolu: Širok pojas dima polulijevo naprjied! Ratni brodovi sa trikolornim zastavama, koji su se tamo pojavili, sjekli su Zentin kurs pod pravim uglom. Otvorili su vatru prije Zentinog dometa, vodoskoci su se dizali oko nje, pa su počeli i pogotci. Pahner tada naredi pravac na neprijatelja, da i sam može otvoriti vatru. No dobija pogodak u kazan, zaustavljeni brod se zavi u oblak pare, ali ipak otvara vatru i pogađa jedan bojni brod, koji napusti borbu. Utom i Zentini topovi redom dobijaju

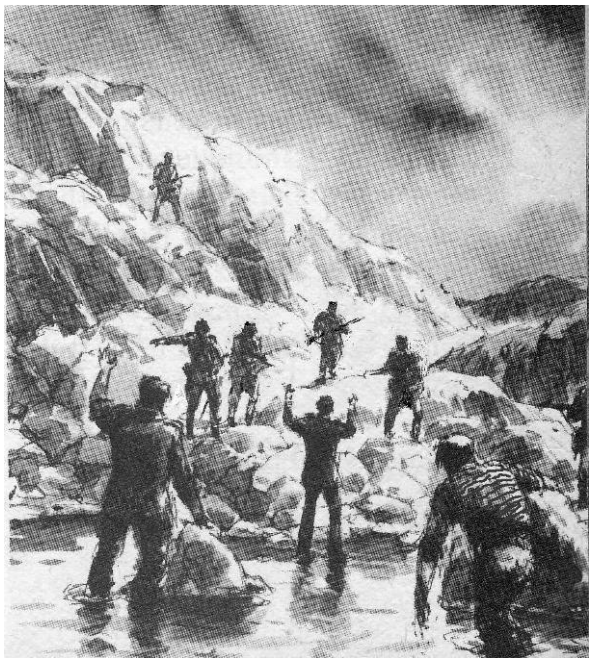

[15] Csonkaréti Károly: A Zenta cirkálóval kezdődött. Budapest 1986.

pogotke, a približavaju se neprijateljski razarači radi torpediranja. Njih drži na odstojanju još ispravna brzometna bočna baterija, kojom rukuje artiljerac Kalman Futo, pod komandom Deria. Utom se širi požar na brodu, koji propušta i vodu, pa Sakvari dobije naređenje za plavljenje. Najzad svi mogu napustiti potapajuću krstaricu, skaču u more još uvijek pod kišom granata.

Plivali su pet sati do obale, mnogi sa ranama, niko im nije pomogao. Francuzi su otperjali, a sa obale su ih samo posmatrali. Jedan odred Crnogoraca, sa nataknutim bajonetima, zabranio im je onda i da izađu iz vode. Neće vala neprijatelj staviti nogu na ovo tle! Tek kad je stigao konjički kurir lično od kralja, uljudilo se stanje. Momčad je smještena u školu a oficiri u jednu malu gostionicu, dobili su hranu, ljekove, duvan, čak džeparac, a žene su im uredile odijela. Mogli su se kretati uglavnom slobodno, straže su bile suzdržljive. Ali, Deri se dogovorio sa Futoom, koji se isto pokazao dobrim plivačem, da pobjegnu. Plivajući! – preko Budvanskog zaliva po otvorenom moru, na udaljenost od nekih 12 kilometara. Jer bi se na plaži Jaz našli van crnogorske kontrole. Tamo, na otvorenom moru ih je onda pokupio razarač Csikós.

HORTHY MIKLÓS (1868-1957)

Neobični život američkog pisca Đeka Londona aforizmovan je sa «mornar na konju». To se slaže i sa zdvojnim životom mađarskog regenta Mikloša Horti. On je, poslije prvog svjetskog rata, stupio na vlast u Budimpešti jašući bijeloga konja - u admiralskoj uniformi. Potekao je iz sitnoplemićke porodice, zato mu se oligarhija rugala sa «matroz». Izučio je mornaričku akademiju, pa je 1892. plovio i do Australije. Pri tom povratku, prvi put je zašao u Boku[16] Nakon raznih službi, i u Turskoj, bude 1909. pozvan za ličnog ađutanta uz cara Frana Josipa, i ostaje u Beču do početka rata.

Tada ga postavljaju za komandanta nove-novcate rapidne krstarice «Novara», koja je građena u Rijeci, opremljena u Puli i ratno osposobljena 1915. Ime joj potsjeća na mjesto bitke 1849, kada je Austrija pobijedila Pijemont. Prvi Hortijev naročiti zadatak je bio, da duž cijelog Jadrana odtegli jednu njemačku podmornicu, kroz otrantsku blokadu. Poslije talijanske objave rata, išao je iz Pule da bombarduje tamošnju obalu.

U decembru je kapetan fregate Horti prekomandovan u Boku, sada u najvažniju stratešku bazu mornarice. Upoređujući Hortijeve memoare sa

[16] Horthy Miklós: Emlékirataim. Toronto 1974. – drugo izdanje memoara.

jednom publikacijom bečkog Mornaričkog arhiva[17], slijedi: Horti je sa Novarom išao bilo kada u slobodan lov, za što je imao vlastitu obavještajnu službu. Saznao je tako, da je u albansku luku Sv. Jovana Medove (Lezhe) stigao važan transport. Noću se prikrao sa četiri razarača, do srpskom vojskom zaposjednute luke, pa je namah poslao dva tuceta teretnih brodova na dno. Doduše dobio je i sam jedan pogodak, zbog čega je sa Novarom morao otići na opravku u Pulu. Zato – kaže Horti – srpska je vojska uspjela da se iz Drača prebaci na Krf. Time je ustvari izrekao – ovako posredno – da je flota u Boki samo ljenčarila.

Inače on ništa ne piše o Boki. Samo jednom spominje jednu šetnju u priobalnoj šumi, zato, jer je natrapao na jedan artiljerijski položaj sa mađarskom momčadi. Dovedeni su sa sjeverno-talijanskog fronta. Bio je to znak pretstojeće Lovćenske ofenzive. Artiljerijska priprema počela je tačno na katolički Božić, bojne su brodove u Tivatskom zalivu nagnuli tako, da su mogli gađati uvis, a krstarice su bombardovale crnogorske

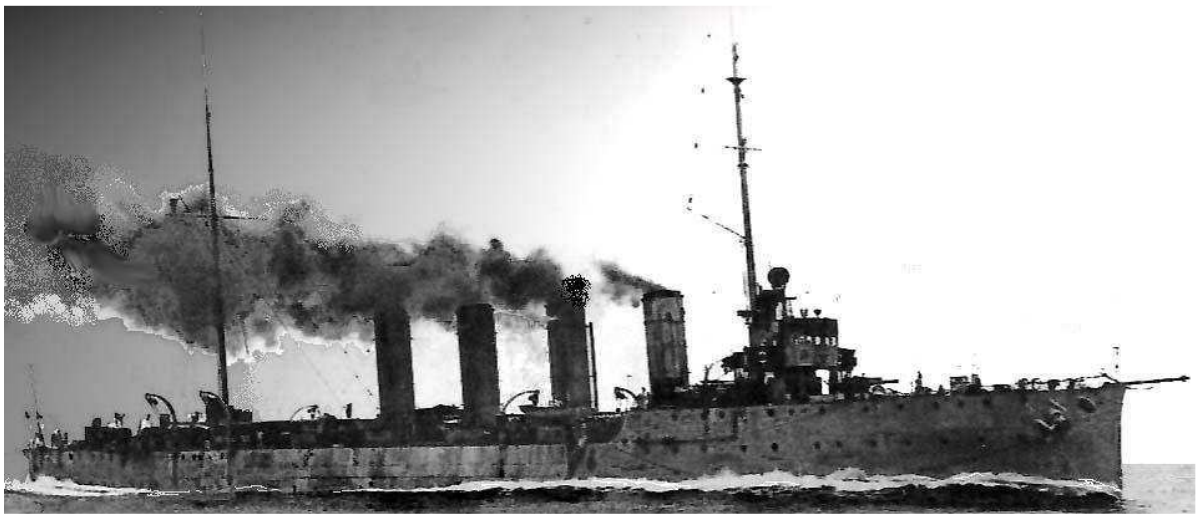

položaje sa otvorenog mora. Pješadijski napad je krenuo kroz maglu, ali je naveče bura stvorila vedrinu. Logorske vatre posvuda u lovćenskoj strani, učinile su da tamnoplava planina naliči okićenoj jelci. Crna Gora izgubi svoju samostalnost u takvoj sceni.

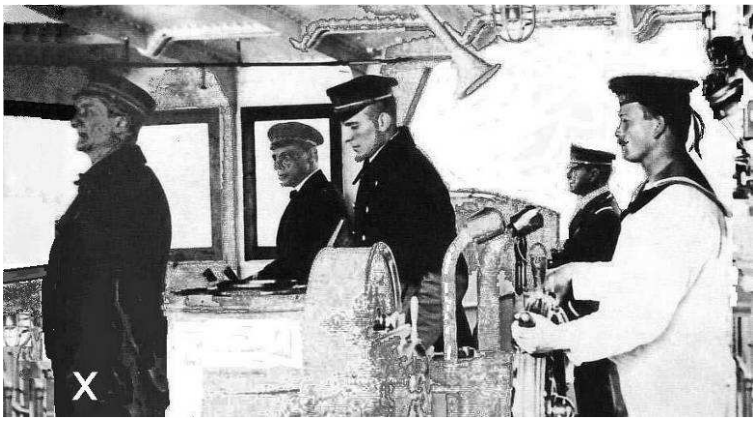

[17] Linienschiffsleutnant a.D. Hans Sokol. Österreich-Ungarns Seekrig 1914-18. Herausgegeben auf Anregung des Marineverbandes von Kriegsarchiv (Marinearchiv). Amalthe Verlag – 3. Lieferung 1916-17. P: 377-392.

Desno krilo austrijskog napada kretalo se obalom na Albaniju, i stiglo je do Drača. Nije mu uspijelo osvajanje ključa Otrantskog kanala, Valone. Na sjeveru je djelovala još jedna austrijska kolona, koja je naišla na jači otpor, ali je osvajanje Crne Gore trajalo ipak samo dane.

Glavnu brigu je još činio Otrantski kanal, gdje više ni podmornice nisu mogle proći, zbog takozvanih «driftera», koji su vukli duboke mreže između Valone i Otranta. Horti se spremao da ih napadne. Prizvao je još dvije krstarice istog tipa, Saidu i Helgoland, te dva razarača Csepel i Balaton. Isplovili su 14. maja 1917. naveče, da bi u cik zore napali. Dva razarača, daleko naprijed, susrela su konvoj za Valonu, oni potope jednog protivničkog razarača i dva teretna broda. Krstarice su se bacile na driftere: 14 su potopili, 3 teško oštetili. Ostali su, odbacivši mreže, bježali ispaljujući signalne rakete. Izvadili su 72 mornara u zarobljeništvo, poginulo ih je oko 50.

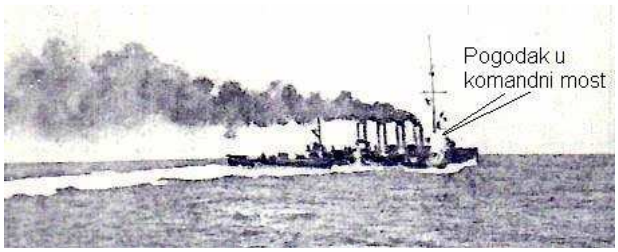

Po obavljenom zadatku k.u.k. flotila se uputila natrag. Neprijatelj je bio naravno u punoj uzbuni, jedan avion je i napao Novaru, bez štete. Dočim su ona dva razarača, opet daleko naprijed, onesposobili prvog neprijateljskog razarača, koji im je naišao. No jave Hortiu, da se već pokazuju i drugi protivnički brodovi, koji prijete, da njih pritisnu uz obalu. Na to se Horti, sa svoja dva pratioca, okrenuo neprijatelju. Protiv dvije engleske i jedne talijanske krstarice, a radiotelegrafom je zatražio pomoč, obzirom i na predvidiva neprijateljska pojačanja. Saveznici su otvorili vatru u pola deset sati, izvan Hortijevog domašaja. Zato je on smislio varku. Naredio je zamagljivanje, računajući da će to protivnici shvatiti kao njegov bijeg, pa će se približiti. Dočim, on će napasti kroz maglu. Tako se i dogodilo, nastala je paklena paljba. Saveznici su imali jače naoružanje, Novara je počela zadobijati pogotke. Jednog tačno u komandni most, Horti bude teško ranjen, a prvi oficir mu pogine. Tako, komandu broda preuzme drugi oficir, a Horti se nosilima da iznijeti na pramac, da bi dalje komandovao bitkom. Ali, jedan nov pogodak u

mašinu, učini Novaru nepokretnom. Trebalo ju je uzeti u tegalj. Taj komplikovani manevar je preuzela Saida, sve pod zaštitom Helgolanda, i pod stalnom topovskom paljbom. Istovremeno se nad brodovima razvila i vazdušna borba, pa je oboren jedan talijanski avion[18].

Kada je obavljeno vezivanje Novare, prestala je i borba. Oko podna je pristigla flota iz Boke, pa su se saveznici povukli. Time, što je jedna njemačka podmornica iz zasjede torpedirala jednu od engleskih krstarica, koja se jedva spasila u tonećem stanju. A jedna mina je raspolovila njenog pratećeg razarača, koju je postavila ista podmornica. Ova jedina pomorska bitka u Jadranu, završila se ovako:

Austro-ugarski gubici:	**Saveznički gubici:**
1 onesposobljena krstarica	1 upropaštena krstarica
	1 uništeni i 1 onesposobljeni razarač
	1 uništeni avion
15 mrtvih	26 mrtvih
31 ranjenik	21 ranjenik

Horti je morao u bolnicu, pa je zatim vršio službu još samo u Puli. Novara se poslije opravke vratila u Boku. Prilikom pobune mornara ostala je na lojalnoj strani, ali dva njena mornara su izvedena pred vojni sud. Veteranska krstarica je tu dočekala kraj rata, kada su je prisvojili Francuzi. Preuređeno joj je naoružanje u Tulonu, pod imenom Thounville. Razoružali su je 1932. i privezali, pa je kasirana 1941[19].

POBUNA MORNARA

Mađar Adorjan iz ove zeleničke familije, gledao je povratak Novare u zaliv. Vlastitim pogonom, jer su je pred Vratima Boke odvezali i nekako još potpalili, ali posvuda su visila gvožđa sa nje. Adorjan je mogao dosta tačno ispričati tu bitku – bez literature – pa može biti vjerodostojno i to, što je zapisao o pobuni mornara[20].

Imao je sreću, da je svoju ratnu službu mogao vršiti sasvim kod kuće i u Kotoru. Zahvaljujući višestrukom jezičnom znanju, bio je telefonist generalštaba Lovćenske ofenzive, koja je sjedila u zeleničkom hotelu. Po zauzeću Crne Gore povjereni su mu i kancelarijski poslovi, tako je imao u rukama spiskove vojnika što su učestvovali u ofenzivi. Upadljivo

[18] Gasparovich László: Csata az Adrián. Budapest 1998.
[19] Ervin Siece: Kreuzer und Kreuzerprojekte der k.u.k. Kriegsmarine., 1889-1918. Hamburg-Berlin-Bonn 2002. P: 152-157.
[20] Neobjavljena autobiografija, Zelenika 1971.

mnogo je bilo mađarskih imena. Ali to je on mogao iskusiti i izvan kuće. Po improvizovanim barakama Zelenike i Meljina čuo se samo mađarski govor. Te ravničarske momke su tjerali na lovćenske litice, ma da je Austrija imala alpinsku vojsku. Ali bio je tu i jedan Bosanski bataljon, isto skroz mađarski, tako popunjen zbog dezertiranih Bosanaca. U spiskovima poginulih i ranjenih isto najviše mađarska imena, najmanje njemačka. Ali u spiskovima odlikovanih – pretežno njemačka imena. Novine su hvalile one «Bosance», ali ni govora o tome, ko su zaista bili.

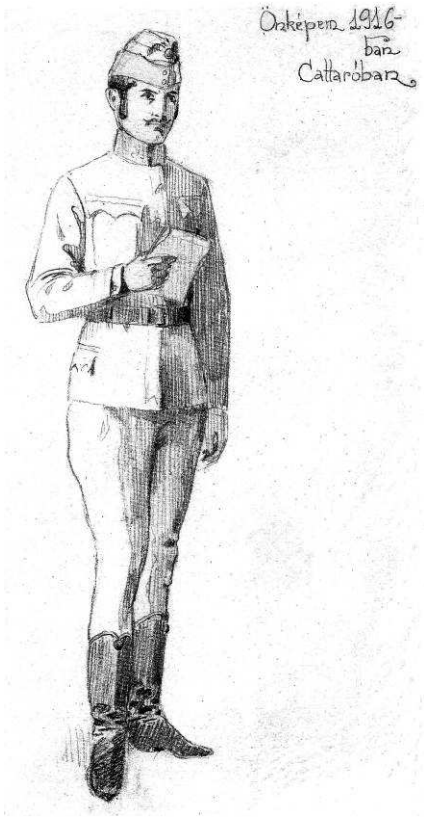

Inače, Adorjan je isto zapisao onaj božićni izgled Lovćena – mora da je to bila opšta svojevremena metafora.

Ratna sreća se zatim okrenula. Srpska vojska je sa Krfa prešla u Solun, gdje su saveznici otvorili novi front, napredujući kroz Makedoniju. Austrijanci počnu naoružavati svakog na dohvatu, i Adorjan je trebao ići, ali mu pomože jedan oficir. Preporučio ga je za tumača vojnog suda u Kotoru. Odakle su, umjesto njega, mogli otposlati tri samo dvojezična tumača. Na tom položaju je Adorjan onda nastojao da pronevjeri opterećujuće dokumente optuženih – sabotirao je dakle. Postao je i neposredni svjedok pri istragama pobunjenih mornara. Ovo je napisao, ovdje bez subjektivnih refleksija:

U ono vrijeme (1-3 februar 1918) *u IV diviziji austrijske mornarice, usidrene u Boki Kotorskoj, desila se ona čuvena «pobuna flote»... Pobunjena momčad se predala zato, jer su divizije I, II i III iz Pule i Trsta došle da ih potuku, dok su ovi vjerovali da su se i oni pobunili, ali to tamo nije uspjelo. Glavninu pobunjenih mornara, preko stotinu, zatvorili su u Kotoru bliskom selu Muo, u jednu fabriku sardela koja sada nije radila, pa su ih vodili otuda, dnevno najviše desetinu, u kotorski vojni sud na saslušanja i predrasprave. Tu sam uvijek ja bio tumač, kada dotični nisu znali njemački. Od tih ljudi su na glavnoj raspravi četvoricu osudili na smrt, pa su ih drugi dan i strijeljali. Ovo stoga, jer su ti pucali na Novaru i na pripadajuće dvije torpiljarke, kada su ove digle sidra... Iznosim samo koješta – radi interesantnosti. Pobunjenici su, radi svog pravdanja, na raspravama govorili ovakve stvari. Hrvati su po mogučnosti poricali ili prećutkivali svoje nacionalističke ciljeve, izuzev ponekih, koji su to doduše priznavali, ali pošto nisu dohvatili oružje, dobro su znali da ih ne čeka neka teža kazna.*

Komandant broda Monarch imao je psa, sa običajem, da nuždu vrši samo na obali. Kadgod je dakle kučak zacvilio, bilo po danu ili noći, dva momka su ga smjesta morali iznijeti na vesla ili motorinom, do obale, pa onda natrag.
Jedan drugi je za razlog pobune iznio ovo: «minaža» - što znači prehrana – bila je loša, uvijek su bili gladni (Stvarno je istina da je pri kraju prvog svjetskog rata, na području sa svih strana opkoljene Mađarske i Njemačke vladao veliki manjak namirnica, toliko, da su u nekim manje plodnim krajevima, kao u cijeloj okolini Boke Kotorske, ljudi već i umirali od gladi). Ali oficirima je išlo sve najbolje. Na brodovima su priređivali zabave, sa muzikom, plesom, pozvanim ženama. Jednom je jedan oficir, dižući čašu sa šampanjcem, nazdavio: «Hundert Jahre soll der Krieg dauern!» - Da rat potraje sto godina...

Glavnoj raspravi na smrt osuđenih mornara, jednog Čeha i tri Hrvata, Adorjan nije morao prisustvovati, jer su Austrijanci pazili na to, da presude takvog dometa donesu istonacinalni suci. A oni i nisu bili osuđeni tako teško zbog neke pucnjave, nego zbog izazivanja i vođenja pobune – na prvom mjestu u Pragu crveno ideologizovani Čeh. Izostavljeno je ovdje i Adorjanovo ostalo izlaganje o Novari – odnosno

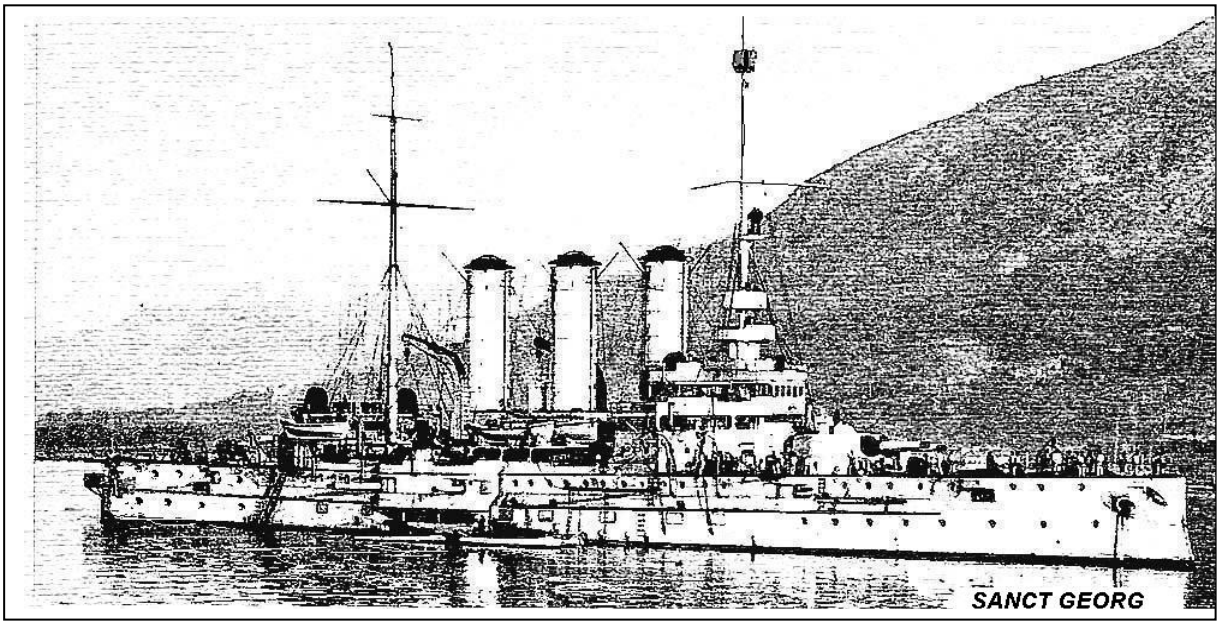

Hortiju – jer je to zasigurno pogrešno. Horti je bio u Puli, pa on u svojim memoarima samo izdaleka reflektira o nemirima mornara. Istorijski se međutim slaže: Pobuna je počela podnevnim puškaranjem i uzvicima „ura!“ na admiralskoj krstarici Snact Georg i matičnom brodu Gäa. Na što su, po dogovoru, naoružani mornari upali u oficirske blagovaone, zahtijevajući predaju brodova. To nije izvedeno na svakom brodu, a na Novari su se valjda sukobili i sa otporom.

Oko motivacije pobune suprotstavljaju se dva ekstremna objašnjenja: socijalno nezadovoljstvo s jedne strane, ili nacionalno huškanje sa druge. Prvi motiv je detaljno dokumentovan, počev već sa crvenim zastavama na brodovima, kao i iste večeri proklamovanim *Namjerama:* Mirovni pregovori i demobilizacija, mir na bazi ruskih predloga, nacionalno samoopredjeljenje po Vilsonovom prijedlogu, pristojna opskrba vojničkih familija, demokratija. Uz to sa *Zahtjevima:* Uglavnom čovječne prilike na brodovima, poboljšanje ishrane, vojnih plata i dopusta[21]. To je bio buket političkih i socijalnih principa, koje danas smatramo najprirodnijim, ali se to već tada oblikovalo kao masovna želja. Osnov svemu je bila krajnja zapuštenost momčadi[22] na palubama jedne besciljno ležeće flote, provocirano familijarnim i opštedruštvenim manjkavostima jednog bezkrajnog rata. Ovakve okolnosti se naravno mogu zlouptrijebiti baš ekstremno ljevičarski. Tome suprotno, iz principa nacionalnog samoopredijeljenja može se isčitati i nacionalizam, koji je zaista bio neuralgični problem Monarhije. U k.u.k. floti služili su pretežno

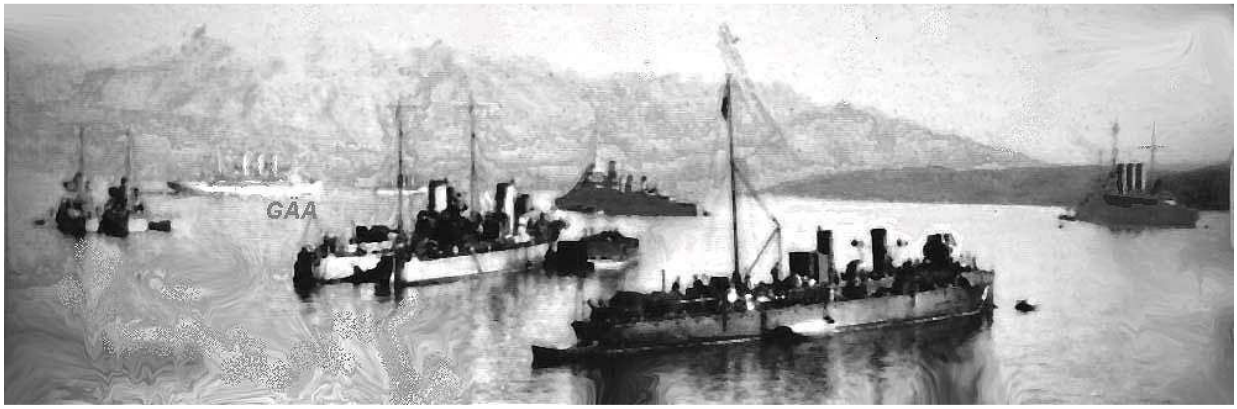

Sloveni – Dalmatinci – pa se to lako moglo suočiti sa hrvatsko-mađarskom averzijom. Adorjan je bio tog mišljenja, ma da je nacionalno pitanje bilo malo izraženo u tom flotnom nemiru. Neko neutralno novo istraživanje načiće istinu vjerovatno u sredini. Uzbuđenje zbog socijalnih problema – budući da iznad podoficira nije bilo buntovnika - ali iz čega se

[21] Bernard Stulli: Revolucionarni pokreti mornara, 1918. Zagreb 1968. P: 68f.
[22] K.u.k. Kriegshafenkommandantur Cattaro Op. Nr. URSACHEN DER EMPÖRUNG. An das k.u.k. Armeekommando in Baden. Castelnuovo 12. Februar 1918. Izvještaj o razlozima pobune Vrhovnoj komandi u Badenu. In: Friedrich Wolf: Die Matrozen von Cattaro. Leipzig 1964.

ne može isključiti ni svojevremena nacionalna problematika. No ista nije bila odlučna, jer je bilo i njemačkih i mađarskih pobunjenika.

Potpun spisak učesnika pobune ne postoji, taj bi trebao sadržati više hiljada imena. Poznato je samo 386 mornara, koji su izvedeni pred vojni sud, ali bi im trebalo dodati 3 bjegunca avionom u Italiju i 2 poginula mornara. Pred prijeki sud je stiglo 40 momaka, gdje su izgovorene 4 smrtne kazne. Pred prijekim sudom je odgovarao i Mađar Lajoš Sakač.

U raspoloživoj knjizi su mađarska imena ispisivana nesigurno, zbog sklonosti fonetici. Kao i u ovom slučaju, trebalo bi glasiti *Szakács Lajos.* A i ne zna se, dali se i iza njemačkih i slovenskih imena ne krije isto neki Mađar. Originalni spisak je objavljen u Arhivskom vjesniku sv. IX, 1966 u Zagrebu. Sa takvim obzirom, ovdje se zasigurno mogu izdvojiti ovi mađarski mornari:

S.M.S Sanct Georg:	*Magas József, Tamás Jakab.*
S.M.S Kaiser Karl IV:	*Serényi Miklós, Szakányi Ferenc*
S.M.S Orjen:	*Rozsos Ferenc*
Marinestation Caballa (Kobila):	*Korhely Gyula*
S.M.S Gäa:	*Szekeres Ferenc*
S.M.S Novara*:*	*Gábor Márton*
S.M.S. Kaiser Max:	*Varga Gyula*
S.M.S Monarch:	*Veres Vilmos*
S.M.S. Kronprinz Erzherzog Rudolf:	*Lechmann Géza*

Bez sumnje su dakle i mađarski mornari učestvovali u toj, ne baš i tako bezusopješnoj pobuni. Jer, do skorog kraja rata, k.u.k. flota je ostala paralizovana. Svako je znao da je momčad nepouzdana, a smijenjen je i glavnokomandujući admiral. Tako je Horti postao vrhovni admiral austrougarske ratne mornarice, baš kroz taj prvi ozbiljni šok stoljetne Monarhije. I to u prostoru današnje Crne Gore.

Dr. BAJZA JÓZSEF

Jožef Bajza (1885-1938), istoričar, na budimpeštanskom je univrzitetu bio profesor hrvatske slavistike, a bavio se južnoslovenskom istorijom i literaturom uopšte. Od 1926. član je Mađarske akademije nauka. Svoju penetrantnu studiju o Crnoj Gori naslovio je: «Crnogorsko pitanje». Naglasivši time nanovo, ono što je još knjaz Danilo bio usadio u jezik evropske diplomatije – a što je bilo razriješeno na Berlinskom kongresu - da 1918. bude opet obnovljeno. Ta Bajzina studija je objavljena 1927. u časopisu Akademije, pa naredne godine u Italiji. Otuda se za nju saznalo

u Crnoj Gori, baš kada je ugušen ustanak protiv onakve integracije u Jugoslaviju. Crnogorski prevod sa talijanskog objavljen je tek 2001. godine[23], aktualizovan oko predreferendumske kampanje.

Ali bez obzira na to, Bajzina studija nije politička. On naučničkom metodikom izlaže, koliko su nelogična i bezvezna objašnjavanja, koja imaju za svrhu ukidanje crnogorske državnosti. Ukazujući na fakte crnogorske posebnosti, opovrgava takvu argumentaciju, po kojima Crna Gora ne bi bila sposobna za samostalnost. Ali upravo je time bistrio – iz udaljenosti jednog ljudskog života! – baš najnovije crnogorsko političko događanje.

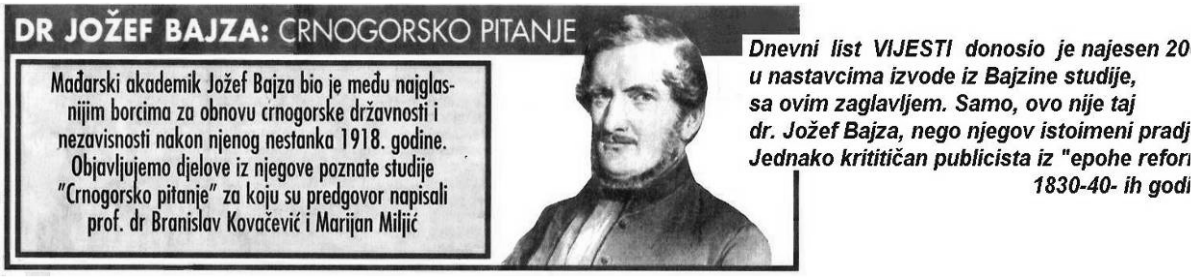
DR JOŽEF BAJZA: CRNOGORSKO PITANJE

Mađarski akademik Jožef Bajza bio je među najglasnijim borcima za obnovu crnogorske državnosti i nezavisnosti nakon njenog nestanka 1918. godine. Objavljujemo djelove iz njegove poznate studije "Crnogorsko pitanje" za koju su predgovor napisali prof. dr Branislav Kovačević i Marijan Miljić

Dnevni list VIJESTI donosio je najesen 20 u nastavcima izvode iz Bajzine studije, sa ovim zaglavljem. Samo, ovo nije taj dr. Jožef Bajza, nego njegov istoimeni pradj Jednako kritičan publicista iz "epohe refor 1830-40- ih godi

Studija se može grupisati u više predmetnih tema: nacionalnost, istorija, kultura, ekonomija, geografija i antropologija. Najaktuelnija je - još uvijek! - stavka, da bi Crnogorci bili Srbi, jer govore srpski. Po principu «nacionalne države» pripadali bi dakle Srbiji. Zbog čega nisu ni bili imenovani prilikom osnivanja države Srba-Hrvata-Slovenaca (Jugoslavija od 1929). Bajza pak analizira, da jezik nije isključivi državni faktor – inače kako bi postojala Švajcarska? Međutim, srpska i crnogorska literatura se itekako razlikuju. To proizilazi iz različitih kulturnih korijena: iz italijanskog tla na jednoj strani, te vizantskog na drugoj. Pri tome je crnogorsko jezično osijenčenje isto drukčije nastalo, na originalan način, u polumilenijskoj turskoj izolaciji. Bajza opširno analizira razlike u crnogorskoj i srpskoj literaturi, rasčlanjavajući u tom i daleku razliku istorijskog bitisanja obiju naroda. Što ne opovrgava ni nekad nemanjička, tada takođe oružjem stvorena zajednica.

Protivnici Crne Gore argumentuju i time, da je ova državnost ekonomski neodrživa. Negdašnja samostalnost bi bila samo fikcija, jer je uvijek zavisila od drugih država, od Venecije, Austrije, Rusije. Bajza i tu argumentiše protivno: Pasivna privreda se ne može riješiti oduzimanjem samostalnosti, jer se jedna pokrajina baš šteti bez samouprave. Odnosno, nezamisliv je hiljadugodišnji opstanak jedne države – njena polovina u neposrednom dodiru sa močnom turskom imperijom – uz

[23] Živko M. Andrijašević: Odbrana prava. Jožef Bajza: «Crnogorsko pitanje». Recenzija u Monitor, 3.maj 2002. Podgorica

trajnu pomoć sa strane. Pa brojkama dokazuje relativno osiromašenje, baš u prvoj deceniji srpske vladavine.

Dalje Bajza izlaže, da se Crna Gora razlikuje i geografski od Srbije, razdvojeno neprohodnim planinama, koje su i vododijelne između Jadrana i Crnog mora. Od prastarih vremena, ovo je stvaralo i antropološke razlike. Rasno dinarski Crnogorci stoje u srodstvu sa dalmatinskim Hrvatima, Hercegovcima i Albancima – etnološki su dakle ilirskog porijekla. Pa i opisuje «dinarskog čovjeka» baš onako kako smo ovdje uvodno učinili. Bajza ovo podupire još širim literarnim podacima, posebno ukazujući na crnogorsko-albanske etnološke sličnosti. Suprotno iz zaleđa provenientnom srpsko-albanskom antagonizmu.

Svoja izlaganja zaključuje sa refleksijom – iz daljine 1920-ih godina! – da se crnagorsko državno stanje može promijeniti samo tako, ako Crnogorci sami odluče, da to promijene. Ako oni imaju takvu državnu svijest. Ako je ta svijest živa, narod će prije ili poslije ugrabiti neku priliku, da povrati svoju državnost...

ÖSSZEFOGLALÁS / ZUSAMMENFASSUNG

Dr. MAGYAR ANTAL ZELENIKÁN

Halálának 100 éves emlékéhez

BEVEZETÉS

Zelenika, a 19/20-ik századforduló idején alakulni kezdő falu, Herceg-Novi közelében. Akkor az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, aztán Jugoszláviához és most Montenegróhoz. Felfejlődését a Monarchia legdélibb vasutállomásának és átrakodó kikötőjének köszönhette. Dacára annak hogy a vasút az 1960-as években megszűnt, manapság is élénk kereskedelmi élet folytatódik a helységben. Zelenika száz évvel ezelőtti hirtelen felfejlődéséhez tartozott a mai Montenegro legelső, turisztikailag jelentős hotelalapítása is, dr. Magyar Antal révén, aki ugyanakkor vásárolt itt egy erdős-strandos 10 hektáros birtokot.

Dr. MAGYAR ANTAL (1857-1909)

Ivadéka volt egy a 18. század óta ismert pesti polgácsaládnak, jogász és tényleges honvédhuszár kapitány. Szolgálatából 1893-ban bocsátották el, egészségi okból. Ugyanezért, a következő évben, vette birtokát a tengeri levegőn, a Monarchia legdélibb csücskében. Strandmelléki villáját itt aztán 1902-ben kezdte vendégfogadóvá építeni, mikor előző évben ideért a vasút is. Körülbelül 30-szobás szállodáját «Penzió a Zöld Tengerperton»-nak nevezte el, s még három villát is épített a birtokon. Vállalkozása sikeresen kezdődött, társadalmilag tekintélyes szinvonalú vendégséggel, főként Magyarországról. Alkalmazottait helybeliekből neveltette pincéreknek, szakácsnak. Először szervezett kirándulásokat nem csak a környékre, hanem az akkor külföldi Montenegrón át a még Törökországhoz tartozó Szkutariig is. Életét váratlanul végezte.

MAGYAR ANTAL HAGYATÉKA

Favorizált alkalmazottai olyan jómódra tettek szert, hogy közülük ketten maguk is kisebb hotelt építettek Zelenikán. A családi szálloda bérbe adatott, s a bérlő kezdett szárnyemeleteket húzni az épületre, de ez elakadt a háboru miatt. Ekkor katonaságok foglalták le a házat. A két háború között a fi-örökös Magyar Adorján vezette az immár «Strandhotel Zelenika»-nak nevezett vállalatot. Ez volt családjának egyetlen egzisztenciális alapja. A leány örökös, Baumanné Ida, hitellel terhelve a birtokrészét Szplitben bérelt hotelt. Az ő örökösei most a zelenikai birtok felét bírják. A második világháború után államosították a megrongált hotelt, s 1960-ig mint olyant űzték tovább. Nemsokára, szintén ingyen, kisajátítottak még egy birtokrészt útépítés végett. A hotelt akkor átadták

Szarajevo városnak, s gyemeknyaralóként használták tovább. A maradék birtokon Adorján egyik fia, Csaba, autókempinget alapított. Ő örökölte a zelenikai birtok felének javarészét, Ákos öccsével, míg Zoltán és Tünde testvérek csak ennek negyedrészét oszthatták maguk közt. Az 1990-es évek elején kirobbanó jugoszáv polgárháború következtében, a rövidéletű Kis-Jugoszlávia Admiraltása foglalta el a parkos ex-hotelt.

HOGYAN TOVÁBB?

Miután Montenegró e századforduló után gyakorlatilag (2006-tól valóban is) önállósuló államként kezdett szerepelni, s 2005-ben a katonaság elhagyta a birtokot, tárgyszerű lett annak vissszaszármaztatása a Magyar/Baumann örökösöknek. Ez az ügyintézés évekkel a jelen fogalmazásig is elintézetlen még, miközben Szarajevo ugyanezen birtokot igényli magának. Ezért dr. Magyar Zoltán okleveles építészmérnök és építészettörténész 2007 tavaszán beköltözött az elhagyott és szomorúan elhanyagolt épület egyik elszigetelt tornyába, ennek 3 szobáját hevenyészve lakhatóvá tette, felmérte az egész épületet, s a hotel modern helyreállításnak tervezését végzte. Megállapítva, hogy a modernizálás költségei fedve vannak a jelen ingatlanértékkel, vagyis megvan a hitelképesség.

RÁADÁS

Száz év nem éppen észrevehetelen Magyar-családjelenléte Montenegróban, érdemessé tesz egy magyar/montenegrói történelmi összehasonlítást. Ilyen viszonyok már a középkorban kezdődtek Nagy Lajos és Mátyás királyok tengermelléki védnökseigével, ugyanakkor, mikor maga Montenegro a szerb királyok meg a törökök nyomása alatt állt. A török világ Magyarországon elakasztotta aztán az ilyen egyedi viszonyokat. A Habsburg uralommal Magyarországon és Ausztria 19. századbeli megjelenése a magát emancipálni kezdő Montenegró határvidékén, újabb alkalmi viszonyokat szültek. Ezek szemelvényekként tárgyalhatók: Bizonyos magyar családnevek nem eléggé tisztázott eredete, Dalmácia cimere az összetett magyar címerben meg a piros-fehér-zöld hajólobogók, Budva szándéka az osztrák foglalást magyar zászlóval fogadni, Karacsay Fedor gróf számos korai helyszinrajzai, Andrássy külügyminiszter diplomáciája Montenegro érdekkörében, az I: világháborúban elsűllyedt «Zenta» cirkáló magyar legénysége montenegrói fogságban, Horthy Miklós egyedi tengeri csatája, a kattarói flottalázadás magyar tengerészei, s nem legvégül dr. Bajza József akadémikus tudományos tiltakozása Montenegro becsatolási módja ellen Jugoszláviába.

Dr. ANTAL MAGYAR IN ZELENIKA

Anläßlich 100. Jährung des Todes

EINFÜHRUNG

Zelenika ist ein um die 19/20. Jahrhundertwende entstandenes Dorf, nahe an Herceg-Novi. Es gehörte damals an die Österreich-Ungarische Monarchie, dann zu Jugoslawien und heute an Montenegro. Ihre Entwicklung verdankt die Siedlung der Entstehung des südlichsten Endbahnhofs der Donaumonarchie, nebst Verladehafen. Obwohl die Bahn in den 1960-er Jahren aufgehoben wurde, heute ist Zelenika doch eine lebhafte Handelsortschaft. Zu all diesem Fortschritt leistete ein Beitrag auch – innerhalb heutiger Verhältnisse Montenegros - die älteste touristisch relevante Hotelgründung, des Dr. Antal Magyar, durch den Kauf eines Gutes von 10 ha. mit waldumsäumtem Strand.

Dr. ANTAL MAGYAR (1857-1909)

Er war der Nachkommen einer seit dem 18. Jh. zu Pest bekannten Bürgerfamilie, Jurist und aktiver k.u.k. Husarenrittmeister (Kapitän), jedoch wegen gesundheitlichen Gründen 1893. aus dem Dienst entlassen. Deshalb zog er in das Klima Adrias, und zwar in den südlichsten Zipfel der Monarchie. Seine Villa dicht am Strand, begann er 1902. als Gaststätte weiterzubauen, nachdem vorigen Jahres der Eisenbahn bis hier gelangte. Nebst noch drei neugebauten Villas. Die Unternehmung genannt „Pension am Grünen Strande“ wurde sofort erfolgsreich, mit gesellschaftlich hochgestelltem Besuch, hauptsächlich aus Ungarn. Die Bediensteten sind ausschließlich Einheimische gewesen, besonders zu Kellnern und Koch ausgebildet. Erstmals wurden organisierte Ausflüge veranstaltet, nicht nur in die Umgebung, sondern durch das damals ausländische Montenegro, bis zur Türkei gehörigem Scutari hin. Antal verstarb unerwartet.

DER NACHLASS VON ANTAL MAGYAR

Zwei von seinen favorisierten Bediensteten gelangten zu solchem Wohlstand, dass sie ein kleines Hotel in Zelenika erbauen konnten. Das Familienhotel wurde verpachtet, und der Pächter begann die Flügelgeschosse hochzuziehen, deren Fertigstellung aber der Krieg behinderte. Das Haus wurde vom militär besetzt. In den Zwischenkriegsjahren übernahm die zu „Strandhotel Zelenika“ umbenannte Unternehmung der Sohn-Erbe Adorjan Magyar, als einzige Existenzunterlage seiner Familie. Seine Schwester Ida Baumann, ihren Erbanteil mit Kredit beleihend, pachtete ein Hotel in Split. Den Baumann-Erben gehört zurzeit die Hälfte des Besitzes in Zelenika. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde das beschädigte Hotel samt Parkanlage verstaatlicht, und so noch bis 1960. betrieben. Dazu, gleichfalls unentgeltlich, entwendete man noch ein Landstrich für den Straßenbau.

Das Hotel veräusserte man an die Stadt Sarajevo, welche es als Kindererholungsstätte umfunktionierte. Auf dem Restvermögen richtete einer der Söhne Adorjans, Csaba, ein Autokamp ein. Er ist der bevorzugte Erbe des Vermögens geworden, nebst Bruder Ákos, während die Geschwister Zoltán und Tünde nur ein Viertel des Vermögens unter sich teilen durften. In Folge des Anfangs 1990-er Jahre ausbrechenden Bürgerkrieges, das Ex-Hotel wurde von Admiralität Rest-Jugoslawiens besetzt.

WIE SOLL ES WEITERGEHEN?

Als sich Montenegro nach der Jahrhundertwende allmählich zu souveränen Staat wandelte, verließ das Militär 2005. das Objekt. Womit dieses zu Rückgabe an die Erbgemeinschaft Magyar/Baumann bereit geworden war. Im Laufe der zuletzt vergangenen Jahren wurde aber die Rückgabe nicht erledigt, und zwar bei Parallelanspruch aus Sarajevo. Dr. Zoltan Magyar, Diplomingenieur Architekt und Architekturhistoriker, zog so im Frühjahr 2007 in einen Turm des Hauses ein, machte dort 3 isolierte Zimmer notdürftig bewohnbar, vermaß das ganze verlassene und erbärmlich vernachlässigte Haus, und plante die Restaurierung zu modernem Hotel wieder. Bereits mit Feststellung: Die Kosten des Wiederaufbaus sind mit dem vorhandenen Immobilienwert gedeckt. Das heißt, die Kreditbilität des Vorhabens ist existent.

ZUGABE

Die doch notable hundertjährige Anwesenheit der Familie Magyar in Montenegro, gibt Anlass auch zu einem geschitslichen Vergleich Montenegros und Ungarns. Patronatverhältnisse ungarischer Könige an der Küste gab es schon in Mittelalter, als Montenegro selbst unter serbischen und türkischen Bedrohungen stand. Diese beginnende Verhältnisse unterbrach die türkische Eroberung Ungarns. Mit der Habsburger Herrschaft in Ungarn und mit dem Vorrücken Österreichs im 19. Jh. bis an das Grenzgebiet des sich im Emanzipationsbeginn befindlichen Montenegros, ergaben sich neue Zufälle, die probeweise hier aufgezählt werden können. Unausreichend geklärte ungarische Nachnamen, der Wappen Dalmatiens in Kompositwappen Ungarns und die ungarische Trikolore als Schiffsflagge, eine Absicht der Stadt Budva den Aufmarsch Österreichs mit ungarischer Flagge zu begegnen, Zahlreiche frühe Karten und Bilder gefertigt vom ungarischen Grafen Fedor von Karacsay, diplomatische Aktivitäten des Außenministers Andrássy, ungarische Kriegsgefangene des vor montenegrinischen Küste versenkten Kreuzers Zenta, die einzigartige Seeschlacht Miklós' Horthy, ungarische Matrosen als Teilnehmer im Flottenrebellion 1918 und, nicht zuletzt, die wissenschaftliche Kritik des ungarischen Akademikers Jozsef Bajza gegen den Anschluss Montenegros an Jugoslawien.

PRIMIJENJENA LITERATURA

- dopunjena novijim izdanjima -

- Acsádi Ignác: A magyar birodalom története. Budapest 1903.
- A Gabela-zelenikai vasút megnyitása. In: Vasárnapi újság br. 30/1901.
- Allmayer-Beck, Joh. Chr: Die K.(u.)K. Armee 1848-1914. Gütersloch 1974.
- Andrijašević, Živko: Odbrana prava. Jožef Bajza: «Crnogorsko pitanje» (recenzija). In: Monitor, 03 05 2002, Podgorica.
- Andrijašević, M. Živko – Šerbo Rastoder: Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003. Podgorica 2006.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Az Osztrák Tengermellék és Dalmácia. Budapest 1892.
- Brockmann, Roland: Haus der Geschichte (1902-2007). In: Der Tagesspiegel 07 07 2007, Berlin.
- Bence László: Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Budapest 1987
- Botta, Mario (intreview von Livio Salvadori): Im Gespräch mit einem Protagonisten der internationalen Architektur. In: Cer-Magazine international, Nr. i29/2007, Sassuolo (Modena).
- Butorac, Pavao: Razvitak i ustroj peraške općine. Perast 1989.
- Csonkaréti Károly: A Zenta cirkálóval kezdődött. Budapest 1986.
- Đurašin Marin, Magyar Čaba: Arhitektonsko istorijska analiza Pansiona na zelenoj plaži u Zelenici. Boka (godišnjak), br. 18/1986, Herceg-Novi.
- Eickstedt, v. Egon: Gautypen in Ungarn. In: Antropolgia Hungarica, II/1-4, Budapest 1927.
- Ferdinandy Mihály: Az ellenszegülők. Hídfő – Los Angeles 1980.
- Frankenberg, v. Gerhard: Menschenrassen und Menschentum. Berlin 1986.
- Gasparovich László: Csata az Adrián. Budapest 1988.
- Gjonović, vik. Bar: Ercegnovi (Castelnuovo). Češkim jezikom, bez bibliografskih podataka, prije 1910.
- Glatz Ferenc: A magyarok krónikája. Budapest 1995.
- Gudenius János József: A magyarországi főnemesség 20. századi genealogiája. Budapest 1993.
- Hadtörténeti Levéltár: Kvalifikacione tabele dr. Magyar Antal, domobranskog husarskog kapetana i drugi dokumenti, u Vojno-istorijskom arhivu. Budapest.
- Hamann, Brigitte: Elisabeth, Kaiserin wider Willen. Wien-München, 1982.
- Hanák Péter, Mucsi Ferenc (Red.): Magyarország története 189ö-1918 Budapest 1983.
- Havass Rezső, dr: Dalmácia, különösen a Bocche di Cattaro közgazdasági jelentősége. In: O.M.K.E. 11-14/1905, Budapest (separat).
- Havass Rezső, dr: Dalmácia. Budapest 1905.
- Hermand, Jost: Der Schein des schönen Lebens. Studien zu Jahrhundertwende. Frankfurt 1972.
- Horthy Miklós: Emlékirataim. Toronto 1974.
- Hölhuber, Dietrich: Montenegro (vodić). Ostfeldern 2007.
- Istorija Crne Gore. Titograd/Podgorica 1967-2005.
- Jugoslavija, turistička enciklopedija. Beograd 1958.
- Kapetanović, Aleksandra: Palata Mazarović u Perastu. In: Boka (godišnjak) br. 24/2004.
- Lendvai, Paul: Die Ungarn. Ein Jahrtausend Sieger und Niederlagen. München 1999.
- Lukčić, A. Vladimir: Prosvjetna i kulturna misao u Spiću, 1880-2005. Sutomore 2005.
- Mađar Zoltan: Dr. Antun Mađar iz Zelenike. In: Monitor 14 04 1995.
- Mađar Zoltan: Počeci turizma i hotelijerstva u Crnoj Gori. 11 nastavaka u Monitor 04 08 – 13 11 1995, Podgorica.
- Mađar Zoltan, dr: Stogodišnjica željeznica u Crnoj Gori. 3 nastavka u Monitor 18 07 – 27 07 2001, Podgorica.

- Magyar Csaba (Mađar Čaba): Hotel «Plaža Zelenika» - Sto godina aktivnosti porodice Magyar u turizmu Zelenike – Zelenika 1999.
- Magyar Országos Levéltár: Promjena prezimena Unger-Magyar. Sign. D 189-1861. U. 7968 u Mađarskom zemaljskom arhivu, Budapest.
- Magyarország története 1975-ig. Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek (5 tomova). Budapest 1991.
- Magyar Zoltan: Hotel plaža Zelenika od 1902. do 1960. godine. In: Boka (godišnjak) br. 6-7/1975.
- Magyar Zoltán: A budapesti Magyar utca és a névadó család. In: Turul LXVI. 1994/1-2, füzet 42, Budapest.
- Magyar Zoltán, Unger Emil: Kovácsmesterből városi patricius. In: História 2/1983, Budapest.
- Maletić, Mihailo (uredn.) – Tanasijević Milovan (Izd): Crna Gora. Beograd, 1976.
- Martinović, Slobodanka: Znamenite žene: Aranka Baden Mađar. In: Pobjeda 15 06 2003, Podgorica.
- Maximilian I. Ferdinand Maximilian Erzherzog von Österreich: Mein erster Ausflug. Leipzig 1868. (Posjeta i u Boku 1850.)
- Mayer, Horst F. – Dieter Winkler: In allen Häfen war Österreich. Die Österreich-Ungarische Handelsmarine. Wien 1993.
- Plešnik Marko: Montenegro (vodić) Berlin 2008.
- Popović, K. Tomo: Herceg-Novi. Istorijske bilješke. Herceg-Novi 1926.
- Rastoder, Šerbo prof. dr. – dr. Živko Andrijašević (uredn.): Istorijski leksikon Crne Gore. Podgorica 2006.
- Reményi Antal: Zelenika. In: Vasárnapi ujság, br. 49/1903, Budapest.
- Reményi Antal: Kirándulás Montenegróba. In: Vasárnapi ujság, br. 30/1905, Budapest.
- Schmalix, A: Die Bocche di Cattaro und Umgebung. München/Brixen 1906.
- Seferović, Lazar: Herceg-Novi, 22 sage o kulturnom blagu. Herceg-Novi 2006.
- Sokol, Hans: Österreich-Ungarns Seekrieg 1914-18. Herausgegeben auf Anregung des Marineverbands vom Kriegsarchiv (Marinearchiv). Amalthe Verlag – 3. Lieferung1916-17.
- Stulli, Bernard: Revolucionarni pokreti mornara 1918. Zagreb 1968.
- Tomanović, L. dr: Događaji u Boki Kotorskoj od godine 1794. do 1814. Dubrovnik 1922.
- Töttösy Ernő: Dalmácia. Történelem, diplomáciai történet, magyar vonatkozások. Budapest 1992.
- Unger Emil, dr. – Magyar Zoltan: Letopis jedne peštanske građanske porodice doseljene u Zeleniku pre jednog veka. Boka (godišnjak) br. 15-16/1984.
- Unger Emil, dr. – Magyar Zoltán: Egy pesti polgárcsalád története. Budapest 1995. (Knjiga familijarnog ljetopisa)
- Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. In: Tanulmányok Budapest multjából XVIII/1971. Isto, o najvećim poreznicima Budimpešte 1883. godine... XIX/1972.
- Wigand, Achim: Montenegro (vodić). Erlangen 2006.
- Wolf, Friedrich: Die Matrosen von Cattaro. Ein Schauspiel. Leipzig 1964.
- Zloković, Maksim: Prilozi za istoriju hercegnovskog kraja. In: Boka (godišnjak) br. 15-16/1984.

SADRŽAJ

Uvod	3.
Dr. Magyar Antal (1857-1909)	7.
Ostavština Mađar Antuna	33.
Kako dalje?	41.
Dodatak	72.
Összefoglalás / Zusammenfassung	102.
Primijenjena literatura	106.